

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ
İLİŞKİLERİ SÜRECİNDEKİ ROLÜ: TOBB ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ziya Göksel ŞENGÖR

ANKARA, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ
İLİŞKİLERİ SÜRECİNDEKİ ROLÜ: TOBB ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ziya Göksel ŞENGÖR

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Funda KESKİN ATA

ANKARA, 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ
İLİŞKİLERİ SÜRECİNDEKİ ROLÜ: TOBB ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Funda KESKİN ATA

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Funda KESKİN ATA**
- 2- Doç. Dr. Fırat YALDIZ**
- 3- Dr. Öğretim Üyesi Orhan GAFARLI**

(06.09.2023)

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Funda KESKİN ATA danışmanlığında hazırladığım “*Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Sürecindeki Rolü: TOBB Örneği*” (Ankara, 2023) adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

06/09/2023

Ziya Göksel ŞENGÖR

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışması sürecinde desteklerini gördüğüm Ankara Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Gürsel BARAN ve tüm Yönetim Kurulu Üyelerine,

Ankara Ticaret Odası Genel Sekreteri Sayın Ahmet GÜRAN'a,

Çeşitli kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezinde (ATAUM), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinde (TOBB) ve Ankara Ticaret Odasında (ATO) görev yapan değerli personellere teşekkür ediyorum.

Ayrıca çalışmamı hazırlama sürecinde sürekli desteğini gördüğüm bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana her zaman yol gösteren tez danışmanım Sayın Prof.Dr. Funda KESKİN ATA'ya minnet ve şükranlarımı sunarım.

Ankara, 2023

Ziya Göksel ŞENGÖR

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER.....	10
1.1. Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi	11
1.2. Lüksemburg ve Helsinki Zirvelerinin Tam Üyelik Açısından Değerlendirilmesi ve Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin Raporlar.....	15
1.3. Helsinki Zirvesi Sonrası Gelişmeler	20

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE GELİŞİM SÜRECİ.....	27
2.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Kavramsal Çerçevesi.....	27
2.2. Avrupa Birliğinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişim Süreci.....	32
2.3. Avrupa Birliğinde Sivil Toplumun Gelişimi ve Sistemdeki Rolü	34
2.4. Avrupa Birliği'nde Yurttaş İnisiyatifi.....	36
2.5. Avrupa Birliği Yurttaşlık Anlayışı ve Sivil Topluma Etkisi	43
2.6. Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişim Süreci	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AVRUPA BİRLİĞİ TAM ÜYELİK SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜNE ÖRNEK OLARAK TÜRKİYE

ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB).....	50
3.1. Türkiye’de Sivil Toplumun AB ile İlişkilerdeki Rolü.....	52
3.2. Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Sivil Toplum Diyalogu ve Etkileri.....	63
3.3. TOBB’un Kuruluşu ve İşlevi.....	65
3.4. TOBB’un Sivil Toplum Kuruluşu Olması ve Özellikleri.....	67
3.5. TOBB’un Özel Sektöre Yönelik Teknik Faaliyetleri ve Yerli ve Yabancı Kamuoyunu Bilgilendirmedeki Rolü.....	74
3.5.1. TOBB’un Sektördeki Yeri ve İşlevi.....	75
3.5.2. TOBB’un Kendi Bünyesindeki Sektörlerle İş birliği	75
3.5.3. Eğitim Programları	76
3.5.4. Özel Sektöre Yönelik Karar ve Politika Oluşturmada TOBB İş Birliği.....	76
3.6. TOBB’un Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolü.....	79
3.6.1. TOBB’un Özel Sektördeki Rolü	87
3.6.2. TOBB’un Dış Ticaretteki Rolü	89
SONUÇ	92
KAYNAKÇA.....	98
ÖZET	110
ABSTRACT	111

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AKÇT: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu

AT: Avrupa Topluluğu

CSF: The Civil Society Facility (Sivil Toplum Aracı)

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

DP: Demokrat Parti

EURATOM: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

IPA: Instrument for Pre-Accession Assistance (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı)

KOB: Katılım Ortaklığı Belgesi

KOBİ: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

STK: Sivil Toplum Kuruluşları

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

T.Y. : Tarih Yok

GİRİŞ

Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkiler uzun yıllardır devam eden ve siyasi, ekonomik ve sosyolojik boyutlarının olması nedeniyle çeşitli disiplinlerin çalışma alanına giren bir konudur. 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ile başlayan ortaklık sürecinin 1999'a kadar herhangi bir somut sonuca ulaşmaması ve geçen uzun yıllar sonucunda yalnızca aday ülke konumuna getirilmiş olması sürecin ne denli çetin olduğunun ve ilişkilerin birçok engel ve güçlüklerle ilerletilebildiğinin bir göstergesidir. 2005 yılında başlayan üyelik müzakereleri; Kıbrıs anlaşmazlığı, azınlık ve insan hakları endişeleri/iddiaları gibi sorunlarla daha karmaşık bir hal almıştır. Bu doğrultuda sürecin destekçileri ve hükümetin eylem ve politikalarının gözlemcisi olarak STK'ların Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne entegre olma ivmesinde önemli bir rol üstlendiği yadsınamaz bir gerçektir (Kuneralp & Tocci, 2019).

Bu sürece ilişkin değerlendirmelere geçmeden önce Avrupa bütünleşmesinin tarihsel süreçte yaşadığı isim değişikliklerine kısaca değinmek, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kullanılacak kavramların anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. 1951 yılında kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (ECSC), 1957 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve 1958 yılında kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM), 1965 yılında imzalanan birleşme anlaşmasıyla birleşmiş ve Avrupa Topluluğu (EC) olarak tanınmıştır (Şehitoğlu & Karakuş, 2023)

1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşmasıyla ise Avrupa Topluluğu ifadesi Avrupa Birliği (AB) olarak kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa Toplulukları kavramının ifade ettiği yapının içinde bulunan AET, kendi başına 'Avrupa Topluluğu' olarak isimlendirilmiş ve Avrupa Birliğini oluşturan üç sütundan ilki olarak konumlandırılmıştır. Diğer iki sütun ise "Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası" ve "Güvenlik ve Adalette İş Birliği Politikası" olarak konumlandırılmıştır. Bu çalışma

kapsamında Avrupa bütünleşmesini temsil eden yapı olarak AB ifadesi kullanılacak ve Avrupa bütünleşmesinin daha önce kullanılan isimleri kullanılmayacaktır.

Son yıllarda, sivil toplum aktörlerinin küresel yönetim sorunlarıyla daha fazla ilgilenmeye başlamasıyla STK'ların uluslararası ilişkilerdeki rolü önemli ölçüde artmıştır. STK'lar ticaret, ekonomik kalkınma, insan haklarının ve çevrenin korunması gibi konular başta olmak üzere bir çok çeşitli alanda faaliyet yürütmektedir. Amaçlarına ulaşmak ve politikalar üzerinde etki sahibi olmak için halkla, uluslararası kuruluşlarla ve yetkililerle ilişkiler geliştirmektedir. Bu kapsamda azınlık çıkarlarının korunması genellikle hükümetler için dengeleyici bir güç olarak görülen STK'lar tarafından desteklenmektedir.

STK'lar, AB'ye katılım sürecinde Türkiye ile görüşmelere katkı sağlamak ve politik duruşlarını somutlaştırmak için önemli görevler ifa etmişler ve bu görevler doğrultusunda Türkiye'nin AB'ye katılım sürecini kolaylaştırmak adına bir dizi politikalara da öncü olmuşlardır. Söz konusu faaliyetler arasında sayılabilecek olan Türkiye ile AB arasındaki ticari ve iş bağlantılarının oluşumu, yatırım ve ticaretin teşvik edilmesi ve AB tarafından finanse edilen projelere Türk özel sektörünün dahil edilmesi gibi çalışmaların tümü STK'ların önemli faaliyetlerinden olmuştur. (Emerson & Tocci, 2019).

Türkiye'de AB alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarına genel bir çerçeveden bakıldığında; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye'nin AB üyelik sürecinde en etkili sivil toplum kuruluşlarından biridir. Kar amacı gütmeyen bir kuruluş olarak oluşturulan TOBB, Türk özel sektörünü destekleyen ve Türkiye'nin tüm şehirlerinde (ve bazı ilçelerinde) faaliyet gösteren 365 tane oda, borsa ve işletmelerin oluşturduğu bir birliktir. TOBB, özellikle ekonomi, ticaret ve kurumsal büyümeye ilişkin sektörlerde AB'ye katılım sürecinde proaktif bir rol üstlenmiştir (Dür & Mateo, 2013).

TOBB'un Türkiye'nin AB üyeliğine verdiği desteğin temelini ekonomik büyüme beklentisi oluşturmuştur. Bu kapsamda TOBB, Türkiye'nin ekonomi politikalarını AB standartlarına ve yasalarına uygun hale getirilmesinin; insan, ürün ve hizmetlerin serbest akışının teşvik edilmesinin; altyapı ve insan kaynakları yatırımlarının geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. TOBB, Türkiye'nin AB'ye katılmasının demokratikleşme hamlelerini hızlandıracağını altını çizerek potansiyel avantajları da vurgulamaktadır. (Uysal, 2001).

Türkiye-AB ilişkilerinin gelişmesinin, Türkiye ve AB için olduğu kadar bir bütün olarak Avrupa ülkeleri için de önemli sonuçları olduğunu akılda tutmak önemlidir. Türkiye, jeostratejik konumu, ekonomik ve askeri gücü, Avrupa ile tarihi ve kültürel bağları nedeniyle bölgesel ve küresel anlamda önemli bir oyuncudur. AB ile Türkiye arasındaki bağın enerji, güvenlik ve göç dahil olmak üzere çeşitli konularda etkileri vardır. AB'nin, nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülkeyi entegre etme kapasitesi ve eğilimi üyelik müzakerelerinin bir sonucu olarak düşünüldüğünde kimlik, çeşitlilik ve kültürel farklılık gibi daha geniş kaygıları da gün ışığına çıkarmıştır (Çarkoğlu ve Gökçe, 2015).

Kurulduğu yıllardan itibaren AB, birçok ilke imza atmış ve bir örgüt olarak kendisini modern çağa ayak uyduran bir yapıya oturtmuştur. AB için sivil toplum kuruluşlarının mahiyeti, kuruluşun temel ilkeleri olan demokratik idealler ve insan hakları açısından oldukça önemlidir. STK'lar yapısı gereği, ayrıcalıklardan yoksun veya yetersiz temsil edilen grupların sesi olarak hareket edebilir, politika değişikliğini teşvik edebilir ve insan hakları ihlallerine karşı göz kulak olabilir. Bu doğrultuda AB, uluslararası alanda demokrasi ve insan hakları ilkelerini yaygınlaştırmak için sıklıkla STK'larla iş birliği yapmaktadır. (Cizre-Sakallıoğlu, 2015).

STK'lar, Türk hükümetlerine alternatif bir bakış açısı sundukları için AB ile ilişkiler sürecinde önemli bir pozisyonda olmuştur. STK'lar çevresel sürdürülebilirlik,

insan haklarının korunması ve demokratik reformlar gibi politikaların uygulanmasını izlemek için literatürdeki ifadesiyle bekçi köpeği (watchdog) olarak da hizmet etmektedir. STK'lar, Türk hükümetinin AB ile uyum çerçevesinde yürüttüğü politikalara yardımcı olarak Türkiye'nin katılım sürecini desteklemektedir. Ayrıca bu süreçte STK'lar, siyasi huzursuzluk veya şiddet dönemlerinde çok önemli olabilecek AB ile Türkiye arasındaki iletişimi de teşvik etmektedir. STK'lar, derinlemesine analizler, farklı bakış açıları ve demokrasi, insan hakları ve bölgesel iş birliğini ilerletmek amacıyla potansiyel ittifakları barındırdığı için de katılım sürecinde oldukça önem arz ettiği bir gerçektir. Sonuç olarak Avrupa Birliği; STK'ların, AB değerlerini ve çıkarlarını ilerletmede oynadıkları kritik rolü kabul etmiş ve politika hedeflerini ilerletmek için STK'larla çeşitli şekillerde etkileşim kurmak için de çaba sarf etmiştir (Öniş ve Yılmaz, 2015).

Devletler, AB ile ikili ilişkilerini iyi bir şekilde sürdürmek ve hem ticari hem de kültürel açıdan AB dinamikleriyle paralel gitmek amacıyla sivil toplum kuruluşlarını bir nevi siyasal aygıtın bir parçası olarak görmüştür. Bu çalışmada incelenecek olan TOBB'un da kuruluşundan günümüze kadar böyle bir oluşum olduğu bilinmektedir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmış olup, veri toplama işlemi mevcut literatürün kapsamlı bir şekilde incelenmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın kapsamı, TOBB'un bu alandaki çalışmaları başta olmak üzere, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinde sivil toplum kuruluşlarının rolüne odaklanmaktadır.

Bu doğrultuda, tezin Birinci Bölümü, Helsinki ve Lüksemburg zirvelerine ve bunların Türkiye'nin tam üyelik hedefi üzerindeki etkilerine özel önem verilerek, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin tarihsel gelişiminin analizine ayrılmıştır. İkinci Bölümde TOBB'un özel sektör adına yaptığı girişimler hem ulusal hem de uluslararası kitlelere bilgi yayma kapasitesi ve sivil toplum kuruluşlarının AB üyelik süreci boyunca sahip olduğu etki incelenmektedir. Üçüncü Bölüm ise TOBB'un

Türkiye'nin AB'ye katılım çabalarında oynadığı rolün kapsamlı bir değerlendirmesine ayrılırken, sonuç bölümünde çalışmanın bulgularının önemi vurgulanmakta ve bu alanda gelecekte yapılacak araştırmalar için öneriler sunulmaktadır.

Türkiye'nin AB katılımı süreci ve bu süreçte sivil toplum kuruluşlarının önemi düşünüldüğünde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) katılım süreci, hem Türk toplumunun hem de AB'nin geleceği için stratejik bir öneme sahiptir. Bu süreçte sivil toplum kuruluşlarının etkinliği ve katılımı, katılım sürecinin başarılı bir şekilde ilerlemesi ve demokratikleşme sürecinin güçlenmesi açısından kritik bir rol oynayabilir (Avrupa Birliği, 2001). Türkiye'nin AB'ye katılımı demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve ekonomik reformlar gibi alanlarda kapsamlı değişiklikleri gerektirmektedir. Bu değişikliklerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi, hem AB hem de Türkiye için faydalı olabilir. STK'lar, toplumun çeşitli kesimlerini temsil ederek, katılım sürecinin demokratik ve kapsayıcı bir şekilde yönetilmesine katkı sağlayabilirler (Emini, 2015).

Hipoteze göre, STK'lar toplumsal katılımın güçlendirilmesi, bilgi ve uzmanlık sağlama, kamusal baskı ve izleme, tutucu ve dengeleyici rollerin ve reformların derinleşmesi ve demokrasi standartlarının yükseltilmesine yardımcı olabilir.

TOBB'un AB katılım sürecindeki rolünü ele alan hipotez TOBB'un AB katılım sürecinde ekonomik dönüşümün katalizörü olması olarak belirtilebilir. Türkiye'nin AB'ye katılımı, ekonomik entegrasyon, serbest ticaret ve ekonomik düzenlemeler açısından önemli zorluklar ve fırsatlar sunmaktadır (Durgun, 1997). TOBB, Türk iş dünyasını temsil eden ve çeşitli sektörlerden gelen üyeleri bir araya getiren bir kuruluştur. Bu bağlamda, TOBB'un Türk iş dünyasını AB standartlarına ve rekabetçiliğe uyum sağlamaya teşvik eden bir rol üstlenebileceği öne sürülebilir (Çarkçı, 2007). TOBB'un AB katılım sürecindeki potansiyel rolü şunlar olabilir:

1- Ekonomik Düzenlemelerin Uyumlaştırılması: TOBB, AB standartlarına uyum sağlamak için gerekli olan ekonomik düzenlemelerin belirlenmesi ve uygulanması sürecinde önemli bir rol oynayabilir. Üyeleri aracılığıyla sektörel görüşlerin paylaşılması, Türk ekonomisinin AB normlarına uyumunu kolaylaştırabilir.

2- Teknolojik ve İnovasyonel Gelişim: TOBB, üyelerini teknolojik yeniliklere ve inovasyona teşvik ederek, Türk iş dünyasının AB içindeki rekabetçilik düzeyini yükseltebilir. Bu, ekonomik dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma açısından kritik bir faktör olabilir.

3- İş Dünyası Temsilcisi Olarak Diplomatik Katkılar: TOBB, Türk iş dünyasının çıkarlarını AB müzakereleri sırasında savunarak, iş dünyasının görüşlerini ve ihtiyaçlarını politika yapıcılarla paylaşabilir. Bu da müzakere sürecinin daha dengeli ve katılımcı bir şekilde yürütülmesine yardımcı olabilir.

4- Yerel ve Bölgesel Ekonomik Kalkınma: TOBB, Türkiye'nin farklı bölgelerindeki odalar ve borsalar aracılığıyla yerel ve bölgesel ekonomik kalkınmayı destekleyebilir. Bu da AB uyum sürecinin daha kapsayıcı bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlayabilir (Çelik-Aykanat, 2006:216)

Sonuç olarak, TOBB'un Türkiye'nin AB katılım sürecinde ekonomik dönüşümün katalizörü olma potansiyeli olduğu hipotezi öne sürülebilir. TOBB'un iş dünyasını temsil eden yapısı, sektörel çeşitliliği ve iş dünyasının ekonomik entegrasyon sürecine adapte olma ihtiyacı, AB katılım sürecinde TOBB'un etkin bir rol oynamasını destekleyebilir (Durgun, 1997). Türkiye'nin AB katılım sürecinde STK'ların etkin katılımının, sürecin başarılı bir şekilde ilerlemesi ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin güçlenmesi açısından önemli bir rol oynayabileceği hipotezi öne sürülebilir (Azaklı, 1997). Kısaca STK'ların farklı perspektifleri temsil ederek katılım sürecine katkı sağlaması, hem Türkiye'nin AB ile uyumunu artırabilir hem de demokratik değerlerin güçlenmesine katkıda bulunabilecektir.

Yukarıdaki paragrafta belirtilen hususları biraz daha detaylandırmak gerekirse, çalışma şu problemler üzerine kurulmuştur:

- 1-) Sivil toplum kuruluşlarının AB nezdinde mahiyeti/tanımı nedir?
- 2-) Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde sivil toplumun rolü nedir?
- 3-) Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarından biri olan TOBB'un AB katılım sürecindeki rolü nedir?
- 4-) TOBB söz konusu entegre sürecinde hangi faaliyetlerde bulunmuş ve netice itibarıyla sürece etkisi nasıl olmuştur?

Bu doğrultuda yukarıda kısaca açıklanan üç bölümün içeriklerini biraz daha detaylı bir şekilde ele alacak olursak Birinci Bölüm'de AB ve Türkiye ilişkileri ele alınacaktır. Bu doğrultuda bölgesel girişimler arasında Türkiye'nin AB ile olan iç dinamikleri araştırılacaktır. Bu kapsamda Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin tarihsel gelişimi ile birlikte Helsinki ve Lüksemburg zirvelerinin tam üyelik açısından değerlendirilmesine ve AB'ye katılım sürecine ilişkin raporlara yer verilecektir.

İkinci Bölüm'de ise sivil toplum kavramı açıklanarak bu kavramın Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki rolü ele alınacaktır. Bu doğrultuda sivil toplum kuruluşlarının kavramsal çerçevesi açıklanacak ve sırasıyla Türkiye'de ve AB'deki sivil toplum kuruluşları kavramı ve gelişim süreci açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonra bu iki gelişme ile birlikte Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının AB'ye uyum açısından uyguladıkları politikalara değinilecektir. Akabinde Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının hukuki gelişimi ve uyum sürecindeki yasal değişiklikler ve bu sürece katılımları anlatılacak ve son olarak AB ile Türkiye arasındaki sivil toplum diyaloguna değinilecektir.

Üçüncü Bölüm'de tezin ana konusu olan TOBB örneği ele alınacaktır. AB'ye tam üyelik sürecinde sivil toplum kuruluşlarının etkisi dikkate alındığında TOBB'un

rolü önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın üçüncü bölümü bu rolü daha iyi anlamak ve detayları hakkında iyi bir fikir edinmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu bölümde STK'ların AB üyelik sürecine etkisi, TOBB'un özel sektöre yönelik faaliyetleri, yerli ve yabancı kamuoyunu bilgilendirme rolü, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik süreci ve TOBB'un bu süreçteki rolü metodolojik olarak tartışılmaktadır.

Bu çalışmada vurgulanan ilk önemli nokta, çalışmanın konusunun güncel ve dinamik bir konu olması nedeniyle çalışmanın kapsamına tarihsel bir sınır koymanın gerekliliğidir. Avrupa Parlamentosu'nun 24 Kasım 2016'da Türkiye ile katılım müzakerelerinin geçici olarak "dondurulması" yönündeki tavsiyesi sınırlama olarak alınmış, 24 Kasım 2016 sonrası gelişmeler bu çalışmada incelenmemiştir.

Çalışmanın okunmasına başlanmadan önce üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer konu ise çalışmanın başlığında kullanılan 'Sivil Toplum Kuruluşları' ifadesini, TOBB özelinde düşündürmektedir. TOBB'un 5174 sayılı kanun kapsamında faaliyet göstermesi ve Anayasa'nın 135. Maddesinde kullanılan 'Kamu Kurumu Niteliğinde Meslek Kuruluşu' ifadesi kapsamında olması nedeniyle bir kamu kurumu mu yoksa bir STK mı olduğu sorusu akıllara gelmektedir. Ancak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de değinileceği gibi TOBB'un devlet veya hükümetten herhangi bir maddi ödenek almaması, başkanı ve TOBB'a bağlı çeşitli kurul üyelerinin kendi üyeleri arasından seçimle belirlenmesi, maddi karşılık olmadan gönüllü hizmet sunmaları gibi özellikleri taşıması, STK özelliğinin baskın olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Mevzuat, 2004). Bunun yanı sıra kendine ait bir bütçesi, özerk bir yönetim yapısı olması ve bünyesinde istihdam ettiği personellerin iş hukukuna tabi olması gibi hususları taşıdığı da görülmektedir. Bu noktalar dikkate alındığında TOBB'un, bu çalışmada bir kamu kurumu karakterinden daha çok bir STK karakteri taşıdığı vurgusu yapılmış ve çalışma bu tespit üzerinden kurgulanmaya çalışılmıştır.

Bu çerçeveden bakıldığında, TOBB'un kuruluş tarihinde görevde bulunan bir hükümet tarafından çıkarılmış bir kanuna istinaden görev yapmakta olduğundan hareketle bir kamu kurumu olarak kabul edilebileceği düşünülebilir. Ancak çalışmada TOBB'un özellikleri incelendiğinde bu görevini yaparken yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı STK karakterini taşıması ve işlevi dolayısıyla bu karakterinin daha baskın olduğunu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda bu çalışmada TOBB bir STK olarak incelenmiş ve çalışma genel olarak bu varsayım üzerinden kurgulanmıştır.

Bu çerçevede liberal özgürlüklerin sağlanması ve geliştirilmesi hususlarında AB koruyucu bir rol üstlenmekte; AB-Türkiye ilişkilerinde STK'lar aracılığıyla bahsedilen özgürlükler iyileştirilmektedir. Türkiye'deki önemli STK'lardan biri olan TOBB'un çalışmaları hem söz konusu özgürlüklerin iyileştirilmesi noktasında hem de özel sektörün uluslararası alanda temsil edilmesi noktasında ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda özgürlüklerin geliştirilmesi ve korunması bağlamında siyasi; Türk özel sektörün uluslararası alanda temsili ve ulusal alanda desteklenmesi bağlamında ekonomik bir işlev kazanmaktadır. TOBB, bahsedilen iki husus çerçevesinde faaliyet yürütmesi ile AB'nin STK'lar projesi kapsamında AB-Türkiye ilişkilerinde bir köprü görevi görmekte ve bu kapsamda siyasi yönü ağırlık kazanmaktadır. Bu doğrultuda TOBB, AB-Türkiye ilişkilerinin ilerletilmesinde ana aktörlerden birisi olmaktadır. AB-Türkiye ilişkilerinde katalizör görevi görmesi; Türkiye'de siyasal iktidarın bireysel özgürlükler ve temel insan hakları çerçevesinde sınırlandırılmasında rol alması ve bireysel girişimlerin desteklenmesi noktasında destekleyici ve baskı grubu oluşturmasıyla STK yönü daha ağır basan bir yapı olarak değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortak üye olmak için ilk başvurusunu yaptığı 1959 yılından bu yana ekonomik başarıyı, siyasi istikrarı ve küresel tanınırlığı artırmak amacıyla Avrupa Birliği'ne (AB) katılma arayışına girmiştir. Ekonomi açısından Türkiye, AB'ye katılmayı; ihracatı için oldukça büyük ve gelişen bir pazara erişim, yabancı sermaye çekme, altyapı ve kalkınma projeleri için AB fonlarına erişim elde etme şansı olarak görmüştür (Çarkoğlu ve Toprak, 2016). Siyasi olarak ise demokratik kurumlarını güçlendirmenin, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarını ilerletmenin ve bölgesel ve küresel ölçekte konumunu güçlendirmenin bir yöntemi olarak görmüştür. Ayrıca Türkiye, üyelik yoluyla özellikle enerji, ticaret ve dış politika alanlarında AB'nin kural ve politikalarının oluşturulmasında söz sahibi olacaktır. (Öniş, 2017).

AB üyeliğine giden çetin ve uzun yolda Türkiye 1999'dan bu yana resmi üyelik adayı statüsüne sahip olmasına rağmen, AB'ye katılım sürecinde insan hakları, Kıbrıs ve Türkiye ile birkaç AB üyesi arasındaki siyasi zorluklar gibi bir dizi sorun nedeniyle sıklıkla sorun yaşamıştır. Ancak Türkiye, demokratik standartlardaki düşüşün getirdiği önemli engellere ve ülkenin insan hakları siciline ilişkin endişelere rağmen AB üyeliği arayışını ısrarla sürdürmeye çalışmaktadır. (Gürbey ve Aras, 2018). Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996'da tamamlanarak yürürlüğe giren Gümrük Birliği, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecindeki en önemli adımıdır.

Türkiye'nin AB ile birkaç yıldır devam eden ilişkisinin en önemli özelliği başından itibaren inişli çıkışlı olması ve tarafların yaşanan krizlere rağmen üyelik çerçevesinde ilişkileri sürdürme kararlılığıdır. 2010 yılı boyunca zaman zaman.

Müzakerelerin zorluklarına rağmen AB üyeliği sonuçta Türkiye'nin en önemli stratejik hedeflerinden biridir. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2019). AB üyeliğine giden yol zorlu olsa da Türkiye AB ile daha yakın bağlar aramaya devam etmiş ve katılım sürecini sürdürme taahhüdünü sürdürmektedir. Bu nedenle AB-Türkiye ilişkisinin sürekliliği ve sürdürülebilirliği her iki taraf için de önem teşkil etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin çok boyutlu dış politikası ve Türk iç ve dış politikasındaki Avrupalılaşma etkileri bağlamında AB, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle Türkiye'yi Avrupa'ya (Rusya ve Çin gibi güç merkezlerine göre) daha yakın görmektedir. Hem Batı hem de Doğu kültürlerinin kesişim noktası olan Türkiye, AB için, AB de Türkiye için kültürel anlamda da önem taşımaktadır. Bu bölümde öncelikle Türkiye-AB ilişkileri genel hatlarıyla anlatılacaktır. Ardından Lüksemburg ve Helsinki zirvelerinin tam üyelik açısından değerlendirilmesi ve bu zirveler sonrasında ortaya çıkan sonuçların Türkiye ve Avrupa'ya etkisinden bahsedilecektir.

1.1.Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

1959'da Türkiye, AB'nin atası olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortak üye olarak katılmak için başvuruda bulunarak ilk adımı atmıştır.1957'de Roma Antlaşması ile kurulan AET, Türkiye'nin başvurusu dikkate almış ancak o dönemde AET üyelik daveti yapmamıştır (Öniş, 2017).

Türkiye ve AET üye devletleri, 1963'te ekonomik ve siyasi iş birliklerinin çerçevesini belirleyen bir ortaklık anlaşması imzalamıştır. Anlaşma, Türkiye'nin kademeli olarak AET'ye katılımının yanı sıra Türkiye ile AET arasında nihai olarak bir gümrük birliğinin oluşturulmasını öngörmüştür. Türkiye'nin AB ile birkaç yıldır devam eden ilişkilerinin en önemli özelliği başından itibaren iniş çıkışlar yaşaması ve tarafların üyelik çerçevesinde yaşanan krizlere rağmen ilişkileri sürdürme kararı almasıydı. 2010 yılı boyunca zaman zaman müzakerelerin zorluklarına rağmen AB üyeliği sonuçta Türkiye'nin en önemli stratejik hedeflerinden biridir. Dönemin başbakanı ve Ankara

Anlaşması'nın imzacısı olan İsmet İnönü, AET'yi “insanlık tarihinde insan zekâsının en cesur ürünü” olarak tanımlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Ortaklık anlaşması imzalanmasından sonra başlayan zorlu ve meşakkatli bu yolda Türkiye önce 1987'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yaptığı tam üyelik başvurusu ve ardından 1999'da gelen adaylık statüsü iki önemli adım olmuştur. Ancak Türkiye halen AB'nin resmi adaydır ve üyelik için çabalamaya devam etmektedir. Ankara Anlaşması'nın içeriği incelendiğinde, genel ve nihai hükümlerden, Türkiye ile AET arasındaki ortaklığın nihai hedefinin Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliği olduğu açıkça görülmektedir. Genel hükümler, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal büyümesini ilerletmek ve diğer AET üeleriyle bir gümrük birliği oluşturmak dâhil olmak üzere anlaşmanın hedeflerini özetlenmiştir. Anlaşma aynı zamanda Türkiye ile AET arasındaki sosyal ve kültürel etkileşimleri artırmayı ve siyasi iş birliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Anlaşmanın son hükümleri ise anlaşmanın uygulanması ve revizyonu için gerekli adımları özetlemiştir. Buna göre, süreç akit tarafların yasa ve yönetmeliklerine tabi olacak ve tüm ihtilaflar diyalog ve istişare yoluyla çözülmesi kararlaştırılmıştır. Ankara Anlaşması, Türkiye'nin AET ile entegrasyonuna yönelik üç aşamayı içeriyordu: hazırlık, geçiş ve son aşama. Anlaşmanın 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmesinden sonra, o dönemde taraflar arasındaki ekonomik farklılıkların azaltılmasını amaçlayan bir hazırlık dönemi başlamıştır (Koçak, 2009). Türkiye bu dönemde herhangi bir taahhütte bulunmadı, ilişki organları kuruldu. Bunların arasında Türkiye-AET Ortaklık Konseyi en yüksek karar alma organıydı. 1973 yılında yürürlüğe giren 13 Kasım 1970 tarihli Katma Protokol, hazırlık dönemini sona erdirerek geçiş döneminin şartlarını tanımladı. Bu dönemde insanların sanayi ve tarım ürünleriyle serbest dolaşımı planlanmıştır. 1971 yılından itibaren AET Katma Protokolü çerçevesinde Türkiye'den yapılan ithalatın (kumaş ve petrol ürünleri gibi bazı istisnalar dışında) önündeki tarife ve miktar engellerini kaldırmıştır (Uysal, 2001). Öte yandan, Türkiye'nin AET sanayi

ürünleri tarifesi kademeli olarak kaldıracağı öngörülmüş ve bu şekilde bir Gümrük Birliği'nin kurulması için 22 yıllık bir takvim belirlenmiştir.

1970'li yıllarda tarım alanında kurulan iş birliği mekanizması üst düzeye çıkarılmış, ancak 12 Mart Muhtırası sonrasında ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlık, Türkiye-AB ilişkilerinin sürdürülebilirliğini sorgulatmıştır. Ayrıca Türkiye'nin bu ekonomik sorunlara Küba Füze Krizi ve Johnson'ın mektubundan başlayarak Kıbrıs'a müdahaleye yönelik işgal değerlendirmesini güçlendiren dış siyasi olayları da eklemesi; 1973'teki petrol krizinin bu sürecin iç politikayı ve ödemeler dengesini olumsuz etkilemesi nedeniyle ithalata devam etmek için dış borç almayı tercih etti. Milli Cephe hükümetlerinin kısa vadeli borçları nedeniyle ertelenen ekonomik sorunlar daha da hissedilir hale geldi ve Türkiye yüksek enflasyon, neredeyse sıfıra yakın büyüme ve yaygın karaborsa karşısında sürekli avantaj arayışına girdi. Nitekim Türkiye'nin ekonomik koşulları AK ile ilişkileri bu şekilde etkilerken, o dönemde iki koalisyon ortağı olan MHP ve MSP'den de AB karşıtı sesler çıkmaya başlamıştı (Uysal, 2001). 1978'de Başbakan Bülent Ecevit, ülke siyasi yükümlülüklerini yerine getirecek durumda olmadığı için Birlik ile ilişkileri 5 yıl süreyle dondurmak istemiştir. Ayrıca talepler arasında tarım ürünlerinde üçüncü ülkelere verilen referanslardan yararlanma, tekstil üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve serbest dolaşım hakkının uygulanmasına yer verilmiş ve ayrıca birlikten toplam 8 milyar dolar tutarında mali yardım desteği istenmiştir. Bu isteğe karşılık Birlik, Mayıs 1979'da sadece beş yıllık dondurma talebinin kabul edildiğini duyurmuştur (Çayhan ve Ateşoğlu Güney, 1996:101).

1970'lerin başından 1980'lerin ikinci yarısına kadar Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı istikrarsızdı. Nitekim o dönemde Yunanistan'ın AB'ye girdikten sonra Türkiye'nin üyeliğini reddetmesi karamsar bir hava yaratmış ve Türk toplumundaki algının değişmesinde önemli bir etken olmuştur. 12 Eylül sonrasında Türkiye'ye karşı temkinli bir tavır sergileyen ittifak, ilişkileri hemen

kesmek yerine olayları kontrol altına almayı tercih etti. Bu süreçte Haziran 1981'de mali protokol onaylandı. Ancak Milli Güvenlik Kurulu'nun tüm partileri kapatma kararına 52 DİSK liderine verilen idam cezası ve Barış Cemiyeti davası da eklenince, Türkiye'ye yapılan mali yardım 10 yıl süreyle durduruldu. Bir yıla kadar İnsan hakları ve demokratik özgürlükler sağlandı. (Eralp, 1996).

1983'te Türkiye'de sivil otoritenin yeniden kurulması ve 1984'te ithal ikameci politikalardan vazgeçilmesinin ardından Türkiye ülke ekonomisini uluslararası piyasa güçlerinin işleyişine açmaya karar vermiş ve böylece 12 Eylül 1980'den itibaren donmuş olan Türkiye-AB ilişkilerinde göreceli olarak bir canlanmaya başlamıştır (Benvenuti, 2016). Türkiye, 1980'lerin sonunda Özal hükümetinin radikal ve aceleci bir kararıyla, Ankara Anlaşması'ndan sonraki aşamaların tamamlanmasını beklemeden 14 Nisan 1987'de tam üyelik başvurusunda bulundu. Bunu takip eden dönemde, Türk-AT Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli kararıyla Türkiye ile AB arasında gümrük birliği kurulmuş ve 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmiştir. Oluşturulan gümrük birliği, Türkiye'nin AB ile bütünleşme hedefine ulaşmanın en önemli adımlarından biri olarak Türkiye-AB ilişkilerine yeni bir boyut kazandırdı.

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olmuş ve Türkiye, diğer aday ülkelerle eşit şartlarda ve önkoşulsuz olarak resmen aday ülke olarak tanınmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1999). . Katılım ortaklığının Konsey'de kabul edilmesi ve çerçeve tüzüğün kabul edilmesinin ardından, Türk hükümeti 19 Mart 2001 tarihinde AB müktesebatının kabulüne ilişkin ulusal programını açıklamış ve 26 Mart 2001 tarihinde Avrupa Komisyonu'na sunmuştur (İsmail, 2002).

1.2. Lüksemburg ve Helsinki Zirvelerinin Tam Üyelik Açısından Değerlendirilmesi ve Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin Raporlar

AB, 1990'lı yıllardan bu yana genişleme politikasının bir parçası olarak yeni üyelik kriterleri belirlemiştir. Bu kriterler, Lizbon Antlaşması'nın 49. maddesinde belirtilen, Avrupa Konseyi tarafından tanımlanan yeterlilik koşullarıdır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Avrupa Konseyi, tarihindeki en büyük genişlemenin Doğu Avrupa'ya gerçekleşmesinin arifesinde uygunluk kriterlerini ve ilgili yasal belgeleri revize etti. Bu yolda gerçekleşen ilk önemli AB zirvesi 1993 yılındaki Kopenhag zirvesiydi. Zirvede, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin tam üyelik hakları doğrulanırken, ardından bu ülkelerin tam üye olabilmeleri için geçirmeleri gereken siyasi ve ekonomik değişiklikler anlatıldı. Yani Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine ilişkin üst kararlarda Kopenhag kriterleri olarak bilinen koşullar tanımlanıyor. Kopenhag kriterleri daha sonra 1997 Lüksemburg Zirvesi ile Türkiye için geçerlilik kazanmıştır (Karluk ve Dural, 2019).

AB, katılım sürecine katılan ülkelerin durumuna ilişkin düzenli olarak yıllık bir rapor hazırlamaktadır. Aralık 1997'deki Lüksemburg zirvesinde Avrupa Komisyonu, her aday ülke için, üyeliğe yönelik ilerlemeleri gösteren ve AB'nin Doğu genişlemesinin ilkelerini ve araçlarını tanımlayan bir ilerleme raporu hazırlamaya karar verdi. (Üç, 2014). Lüksemburg Zirvesi kararlarında ortaya çıkan genişleme politikasının yeni araç ve ilkeleri, Kopenhag Zirvesi kararları gibi Türkiye için de geçerli olmaya başladı ve hatta Türkiye, ilerleme raporunun editörlerinden biri oldu.

Lüksemburg zirvesinde alınan kararlar, "Güçlendirilmiş ilerleme stratejisi" başlığı altında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin genişleme politikasına birçok yeni araç ekledi. Katılım Ortaklığı, Lüksemburg Zirvesi'nde onaylanan katılım öncesi strateji çerçevesinde tanımlanan ilk araç olmuştur. Bu sayede AB, aday ülkelerle bir katılım ortaklığı oluşturmuş; bu ortaklığa mali destek için bir çerçeve hazırladı ve aday

Ülkelerin yerine getirmesi gereken ilkeler, öncelikler ve orta vadeli hedefleri içeren bir belge hazırladı. Genel kullanıma katılan bir ortaklığın mali işlerini düzenleyen bir belgeye ilişkin "ereve yönetmelik"; Aday ülkenin siyasi, ekonomik ve hukuki uyum koşullarını tanımlayan belgeye "lkeler, öncelikler ve orta vadeli hedeflere ilişkin belge" adı verilir; Aday ülkenin durumunu gösteren belgeye "katılım ortaklığı belgesi" adı verilmektedir. AB, Helsinki zirvesi sonrasında Türkiye'nin "ereve tüzüğü"n onayladı ve Türkiye için ilki Helsinki zirvesi sonrasında olmak üzere dört "diğer ortaklık belgesi" hazırladı (AB Başkanlığı, 2019). 1998'den bu yana Türkiye dâhil tüm aday ülkeler için bu hikyelerle ilgili düzenli raporlar; 2005'ten bu yana bunlara ilerleme raporları adı veriliyor. Lüksemburg zirvesi kararları aynı zamanda Avrupa Konferansı adı verilen yeni bir kurumsal yapıyı da tanımladı. Genişleme politikasının önemli bir aracı olan Avrupa Konferansı, ye devletleri ve AB'ye katılmak isteyen ülkeleri bir araya getiriyor. Lüksemburg Zirvesi'nde (1997) alınan kararlara göre, katılım sürecinin şartları Avrupa Konferansı başlığı altında tanımlandı. Böylece konferansa katılan ülkeler; barışa, güvenliğe ve iyi dostluğa hep birlikte bağlı kalalım; diğer ülkelerin egemenlik haklarına, AB'nin temel ilkelerine, toprak sınırlarının bütünlüğüne ve kutsallığına ve uluslararası hukukun temel ilkelerine saygı duyar; özellikle, Lahey'deki Uluslararası Mahkemenin araçları kullanılarak toprak anlaşmazlıklarının barışçıl çözümünü desteklemeleri bekleniyordu.

Lüksemburg zirvesi kararlarında Türkiye meselesi "Türkiye'nin Avrupa stratejisi" başlığı altında ele alındı. Bu strateji, "katılım müzakerelerinin başlamasını sağlayacak siyasi ve ekonomik koşulların henüz oluşmadığına" işaret ederek, Türkiye'yi mevcut siyasi ve ekonomik koşullara hazırlayacak bir "katılım öncesi strateji" sunuyordu. . Lüksemburg zirvesinde alınan kararlara Türkiye adaylık öncesi konumda kalarak, katılım sürecinin n aşamasında değerlendirildi. (Karluk ve Dural, 2019).

“*Düşünce Bildirisi*” başlıklı bildiri ile Gümrük Birliği kapsamında Türkiye ile AB arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye’ye mali yardım sağlanması gerektiğine değinilmiştir (Avrupa Komisyonu, 1997). Bu bildiri ile Türkiye’nin bazı ekonomik ve siyasi nedenlerle aday olamayacağı ve bu konunun yeni bir bağlamda değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Siyasi nedenler arasında Türkiye’nin ifade özgürlüğü ve azınlık hakları gibi insan hakları siciline ilişkin endişeler AB tarafından dile getirilirken; medyaya uyguladığı sansür, ırksal ve dini azınlıklara yönelik muamele ve göçmen ve mültecilere yönelik politikaları nedeniyle AB’den eleştiriler almıştır (Mursül, 2023). Türkiye’nin komşuları olan Suriye, Irak ve Yunanistan ile bölgede yaşanan gerilimlerin yanı sıra yüksek enflasyon, cari açık ve önemli düzeyde dış borç gibi birtakım zorluklarla karşı karşıya olması nedeniyle Türkiye ekonomisini AB standartlarına getirmenin olası maliyetlerinin AB ekonomisi üzerindeki olası etkileri konusunda endişeler dile getirilmiştir.

Ayrıca AB’ye katılmak için Türkiye’nin hukuk sistemini bir dizi AB normuna uydurması gerekecektir. Türkiye’nin bu değişiklikleri etkili bir şekilde uygulayabilmesi uzun ve maliyetli bir süreç olabilir. Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye’den edilen taleplere bakıldığında,

- Kopenhag kriterlerine tam uyum,
- Yunanistan ile sorunları çözülmesi,
- Ekonomik ve siyasi reformların hızla uygulanması,
- İnsan haklarına ilişkin belirli konuların yerine getirilmesi,
- Türkiye’nin Kıbrıs üyelik müzakerelerine katılımının sağlanması ve bu bağlamda ortaya çıkan sorunların BM kararları çerçevesinde çözülmesi gibi talepler bulunmaktadır (Baykal vd., 2005).

Türkiye, AB'nin talepleri ağır kabul etmediğini ve uygulanabileceğini belirterek, Kıbrıs sorunu, azınlık sorunu ve Ermeni soykırımı iddiaları gibi mevcut taleplerin karşılanması halinde AB ile ilişkilerini askıya alacağını duyurdu. Lüksemburg zirvesinden sonraki iki yılda AB-Türkiye ilişkilerinin tarihin en kötü dönemini yaşadığı söylenebilir. Lüksemburg zirvesinin Türkiye'ye yaklaşımı, AB'nin ülke ve toplum gözündeki vizyonunu güçlü bir şekilde etkilemiş ve önümüzdeki dönemde sıklıkla gündeme gelecek olan AB'ye yönelik güvensizlik tohumları yaratmıştır. Lüksemburg zirvesi, Türkiye'ye dayatılan siyasi ve hukuki koşullar nedeniyle AB-Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu (Cavlak, 2018). Avrupa Komisyonu'nun 1999 yılı ilerleme raporunda Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini tam olarak karşılamadığı ancak diğer alanlardaki gelişmeler sonucunda aday ülke ilan edilebileceği belirtiliyordu.

Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi genişleme politikası ve Türkiye açısından bir diğer önemli zirvedir. Helsinki zirvesi kararlarıyla AB, Türkiye'yi Orta ve Doğu Avrupa katılım sürecine dâhil etmiş ve tam üyeliğe aday ülke sayısı 13 olarak belirlenmişti. Ayrıca karar alınırken Lüksemburg zirvesinden farklı bir tavır ortaya konmuştu. Zirvede "Türkiye'nin diğer aday ülkeler için geçerli olan kriterlere göre Avrupa Birliği'ne katılmaya yönelmiş bir aday ülke olduğu" belirtildi (Karluk ve Dural, 2019). Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye dâhil tüm aday ülkelerin katılım sürecine eşit katılım sağlayacağı, bu ülkelerin ulaştığı seviye dikkate alınarak tam üyelik müzakerelerine başlanacağı tespit edildi.

Helsinki zirvesinde Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunun kabul edilmesinin ardından hakların uyumlaştırılması konusu birkaç yıldır Türkiye'nin dış ve iç politikasının gündeminde yer alıyor. Zirvede ağırlıklı olarak Kıbrıs sorununun çözümü, özellikle siyasi kriterler ve insan hakları sorunlarının çözümü, ayrıca Türkiye'nin AB üyelik planında Yunanistan ile yaşanan ikili sorunların çözümü üzerinde duruldu. Bu dönemde AB-Türkiye ilişkilerinin yumuşamasına neden olan bir

diğer neden de sözde PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Şubat 1999'da Amerikan istihbaratının yardımıyla tutuklanmasıydı. Türkiye açısından olumlu değerlendirilen Helsinki zirvesinde alınan karara Türkiye'nin gönülsüzce katıldığına da bilindiğini belirtmek gerekir. Çünkü karar, Türkiye'nin üyeliği ile Kıbrıs meselesi ve Türkiye-Yunanistan ilişkileri arasında bir bağ oluşturuyor. Türk hükümeti yaptığı açıklamalarda Kıbrıs sorununun ve Ege Denizi politikasının değişmediğini, Helsinki kararının taleplerinin kabul edilemeyeceğini ifade etti (Uğur, 2007).

2003, 2005, 2006 ve 2008 yıllarında AB Katılım Ortaklığı Belgesi; Ulusal program 2003, 2005 ve 2008 yıllarında revize edilmiştir. AB üyeliği yolunda kararlılığını gösteren siyasi irade, reform sürecini hızlandırmıştır. Böylece Türkiye, siyasi kriterlerin (demokrasi, insan hakları, iklim ve çevre vb.) yerine getirilmesi yönünde önemli adımlar atmaya başladı ve uzlaşma paketleri mecliste onaylanarak yürürlüğe girdi. Türkiye, temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleten, demokrasi, hukukun üstünlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü ile insan haklarına ilişkin mevcut hükümleri güçlendiren bir reform sürecini sürdürmüştür. Bu bağlamda, 2002-2004 yılları arasında sekiz uyum paketi, 2001-2004 yılları arasında ise iki değişiklik onaylanmıştır. 17 Aralık 2004 Brüksel zirvesi Türkiye ile AB ilişkilerinde yeni bir dönüm noktasına işaret ediyor. Konsey, Türkiye'nin siyasi kriterleri karşıladığı sonucuna vardı ve 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılmasına karar verdi (Kramer ve Kibaroglu, 2011).

Katılım müzakereleri 3 Ekim 2005'te başlamış ve müzakerelere ilişkin çerçeve belge açıklanmıştır. Böylece Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan dalgalanmalar yeni bir döneme girdi. Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerinde 16 fasıl açılmış olmasına rağmen yalnızca bir fasıl geçici olarak kapatılmıştır (Tekin, 2005). Başta Yunanistan ve Fransa olmak üzere üye ülkelerin siyasi blokajları ve Kıbrıs sorunu nedeniyle üyelik

oldukça yavaşladı. 2006-2010 yılları arasında 13 fasıl açılmışken, 2010-2013 yılları arasında sadece bir fasıl açılmıştır.

2012 yılında, Türkiye ile AB arasında ortak çıkar alanlarında işbirliğinin geliştirilmesini ve müzakere fasıllarının açılması ve kapatılmasına ilişkin teknik kriterlerin yerine getirilmesini amaçlayan, yerleşik çalışma grupları ve siyasi çalışma grupları da dahil olmak üzere bir çalışma biçimi anlamına gelen Pozitif Gündem süreci hayata geçirildi. Bugün gelinen noktada Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler başka bir coğrafyadan kaynaklanan bir krizle yönetiliyor. Temel olarak yön imtiyazlı ortaklıktan pozitif gündeme ve dolayısıyla geri kabul anlaşmasına doğruydı. Bu genellikle Arap Baharı'nın yarattığı koşullardan kaynaklanıyor; Özellikle Suriye iç savaşının yol açtığı mülteci krizidir (Mercan, 2016). İkili ilişkiler en çok Türkiye'nin Suriye krizi sonrası geliştirdiği dış politika yaklaşımlarından, Doğu Akdeniz meselesinden ve yeni devlet başkanlarının (Fransa'da Macron, Almanya'da Scholz, Hollanda'da Rutte, İtalya'da Meloni) etkilenmesinden etkileniyor. Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler, 2014 yılında yürürlüğe giren Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanmasıyla yeni bir boyut kazandı. (AB Türkiye Delegasyonu, 2014). AB'nin Türkiye için tanıdığı 3 yıllık geçiş dönemi sonunda şartların sağlandığı ve geri kabullerin tam olarak gerçekleştiği konusunda tatmin olduğu takdirde Türkiye'nin vize muafiyetinden yararlanmasına karar vermiştir. Sürecin 2017 yılında tamamlanması beklenirken Suriye iç savaşı ve mülteci krizinin tetiklediği vize serbestisi uygulaması Haziran 2016'ya ertelenmiştir (Nas, 2017).

1.3. Helsinki Zirvesi Sonrası Gelişmeler

Lüksemburg zirvesinde Avrupa Konferansı başlığı altında gündeme getirilen konular Helsinki kararlarında öncelikli yer alırken, Türkiye'nin katılımına hazırlık stratejisinde Kıbrıs sorunu ve Yunanistan ile ikili sorunlar yer aldı. Öte yandan Helsinki Zirvesi kararlarında Kıbrıs'ın katılım sürecinde olduğunun belirtilmesi, Kıbrıs sorununun çözümü için bir kriter olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Helsinki zirvesinde aday ülke statüsü alan Türkiye, AB'nin yeni genişleme stratejisine dâhil edilmiş ve bu doğrultuda AB Komisyonu (AB Başkanlığı, 2019) katılım ortaklığı belgesi (KOBİ) hazırlamıştır. 2000'li yıllardan itibaren geliştirilen bu belge, teknik olarak AB ediniminin devrine yönelik kısa ve orta vadeli hedeflerin ve katılım öncesinde yapılması gerekenlerin ana hatlarını çizen bir belgeydi. Belgenin AB Bakanlar Konseyi tarafından onaylanması ardından Türkiye, belgeye paralel olarak ulusal bir program geliştirerek 2000 yılında AB'ye sunmuştur. Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerinin uyumlaştırılmasına yönelik kısa ve orta vadeli hedeflerini belirlemektedir. Birliğin kabulü. Krauss, 2000). Söz konusu Erişim Ortaklığı Belgesi ile AB'nin Türkiye'ye yaptığı mali yardımları tek çatı altında birleştiren "Çerçeve Yönetmelik" Mart 2001'de nihai hale getirilmiş ve Türk Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır (Mevzuat, 2001). AB tarafından 2001 yılında hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi, 2003, 2005, 2006 ve 2008 yıllarında revize edilerek güncellenmiştir. Revize edilen ve güncellenen her KOBİ, Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda tamamlaması veya önemli ilerleme kaydetmesi gereken konuları temel almaktadır. (Tanrıverdi, 2019).

2000 yılında Nice Zirvesi'nde hazırlanan kurumsal reform belgesi, Türkiye'nin ancak 2010 yılında tam üyeliğe hazır kabul edildiğini ve Türkiye'nin bu duruma tepki gösterdiğini ortaya koydu. Türkiye'nin tepkisi üzerine Fransa cumhurbaşkanı seçim döneminde ilişkileri yumuşatmaya çalıştı ve 2010 tarihi nihai açıklamadan çıkarıldı. Ancak AB'nin 2010 planlarının ilk taslağına Türkiye'yi dahil etmemesi anlamlıydı, çünkü AB'nin bu tarihten önce Türkiye'yi Birliğe kabul etmeye niyeti yoktu. Zirvede, AB genişlemesi için gerekli hukuki altyapı oluşturulmuş, nitelikli çoğunluk sisteminin uygulama alanı genişletilmiş, Türkiye'nin AB genişleme sürecine dahil edilmemesinin nedeni ise Türkiye'nin henüz AB'ye ulaşamaması olarak yorumlanmıştı. Diğer tüm aday ülkeler katılım müzakerelerine başlamış olmasına rağmen (Yetkin, 2002). 12-13 Aralık

2002 tarihlerindeki Kopenhag zirvesinde, AB Komisyonu'nun raporu ve tavsiyesi doğrultusunda Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini karşılamaya karar vermesi halinde katılım müzakerelerinin başlatılmasına karar verilmiştir (Aytekin ve diğerleri, 2009). Türkiye için Helsinki zirvesi kadar önemli olan Kopenhag Zirvesi'nin sonucu beklentileri tam olarak karşılamasa da AB üyeliği yolunda yeni bir hedef oluşturdu. Zirvede Türkiye'yi yakından ilgilendiren iki konu ele alındı. Bu konulardan biri de Kıbrıs'ın (GKRY) AB'nin genişleme politikasına dahil edilmesi idi. Diğer bir sorun ise AB'nin, ortak güvenlik ve savunma kimliği çerçevesinde oluşturulan bir Avrupa ordusunda NATO tesis ve kuvvetlerini kullanmak istemesiydi (Tanrıverdi, 2019). Kopenhag zirvesinin ardından anayasada yapılan kapsamlı değişikliklere ek olarak sekiz uyum paketi kabul edildi ve diğer hususların yanı sıra idam cezasının kaldırılması, devlet güvenlik mahkemelerinin kaldırılması, kapsamlı bir anayasal hukukun geliştirilmesi gibi önemli değişiklikler yapıldı. Ülkelerin durumu Türk toplumunda AB karşıtı iç siyasi tartışmalara ve reform sürecine yönelik eleştirilere rağmen 2002'den bu yana tek başına iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi, reformları önemli gördü ve hızla hayata geçirmeye çalıştı. (Bağcı, 2018).

2004'teki en büyük genişleme AB için birçok soruna neden olmuştur. Yeni üye devletlerin çoğunun ne Maastricht ne de Kopenhag kriterlerini karşılamıyor olması AB kurallarını daha katı bir perspektife taşımıştır (Arıkan, 2012). 2008 yılında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik kriz Portekiz, İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi güney Avrupa ülkelerini de güçlü bir şekilde etkilemiş ve Avro Bölgesi'nde derin bir krizle sonuçlanmıştır. Ekonomik kriz Avrupa'nın birçok planını geciktirirken Avrupa halkları arasında sosyal kaygılar yaratmıştır. Ayrıca 2010'lu yıllarda ve özellikle Arap Baharı'nın ardından Ortadoğu'dan başlayan kitlesel göç Avrupa'da göçmen karşıtlığını ve popülizmi arttırmıştır. Bu durum aşırı sağcı siyasetçilerin AB'ye yönelik söylemlerindeki şiddeti artırmıştır.

Helsinki kararlarında Lüksemburg zirvesinde dile getirilen konulara öncelik verilirken, Kıbrıs sorunu ve Yunanistan ile ikili sorunlar Türkiye'nin katılım stratejisine dahil edildi. Öte yandan Helsinki Zirvesi kararlarında Kıbrıs'ın katılım sürecinde olduğu belirtiliyor ve bu da Kıbrıs sorununun çözümü için bir kriter olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Helsinki zirvesinde aday ülke statüsü alan Türkiye, AB'nin yeni genişleme stratejisine dahil edilmiş ve bundan yola çıkarak AB Komisyonu (AB Başkanlığı, 2019) Katılım Ortaklığı Belgesi'ni (KOBİ) geliştirmiştir. 2000'li yıllardan itibaren geliştirilen bu belge, teknik olarak AB müktesebatının iç hukuka aktarılmasına yönelik kısa ve orta vadeli hedeflerin ve katılım öncesinde yapılması gerekenlerin ana hatlarını çizen bir belgeydi. Belgenin AB Bakanlar Konseyi tarafından onaylanmasının ardından Türkiye, belgeyle birlikte ulusal bir program hazırlayarak 2000 yılında AB'ye sundu. Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerinin uyumlaştırılması ve Topluluk mevzuatının kabulüne yönelik kısa ve orta vadeli hedeflerini belirlemektedir (Krauss, 2000). Söz konusu Erişim Ortaklığı Belgesi ile AB'nin Türkiye'ye mali yardımını tek çatı altında bir araya getiren “Çerçeve Yönetmelik” Mart 2001'de nihai hale getirilmiş ve Türk Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır (Mevzuat, 2001). Avrupa Birliği tarafından 2001 yılında hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi, 2003, 2005, 2006 ve 2008 yıllarında revize edilerek güncellenmiştir. Revize edilen ve güncellenen her KOBİ, Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda tamamlaması veya önemli ilerleme kaydetmesi gereken konuları temel almaktadır (Tanrıverdi, 2004). 2019). 2000 yılında Nice Zirvesi'nde hazırlanan kurumsal reform belgesi, Türkiye'nin ancak 2010 yılında tam üyeliğe hazır kabul edildiğini ve Türkiye'nin bu duruma tepki gösterdiğini ortaya koydu. Türkiye'nin tepkisi üzerine Fransa cumhurbaşkanı seçim döneminde ilişkileri yumuşatmaya çalıştı ve 2010 tarihi nihai açıklamadan çıkarıldı. Ancak AB'nin ilk taslakta 2010 yılı planlarına Türkiye'yi dahil etmemesi, bu tarihten önce Türkiye'yi

kabul etmeme niyeti açısından önemliydi. Zirvede AB'nin genişlemesi için gerekli hukuki zeminin oluşturulduğu ve nitelikli çoğunluk sisteminin kapsamının genişletildiği, Türkiye'nin AB genişleme sürecine dahil edilmemesinin nedeninin ise diğer tüm hususlara rağmen Türkiye'nin henüz bu aşamaya ulaşamadığı şeklinde yorumlandığı belirtildi. Aday ülkeler katılım müzakerelerine başlamıştır (Yetkin, 2002). 12-13 Aralık 2002 tarihlerindeki Kopenhag zirvesinde, AB Komisyonu'nun raporu ve tavsiyesi doğrultusunda Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini karşılamaya karar vermesi halinde katılım müzakerelerinin başlatılmasına karar verilmiştir (Aytekin ve diğerleri, 2009). Türkiye için Helsinki zirvesi kadar önemli olan Kopenhag Zirvesi'nin sonucu beklentileri tam olarak karşılamasa da AB üyeliği yolunda yeni bir hedef oluşturdu. Zirvede Türkiye'yi yakından ilgilendiren iki konu ele alındı. Bu konulardan biri de Kıbrıs'ın (GKRY) AB'nin genişleme politikasına dahil edilmesi idi. Bir diğer sorun ise AB'nin, ortak güvenlik kimliği temelinde oluşturulacak bir Avrupa ordusunda NATO tesis ve kuvvetlerini kullanmak istemesiydi (Tanrıverdi, 2019).

Kopenhag zirvesi sonrasında yapılan kapsamlı anayasa değişikliklerine ek olarak, sekiz uyum paketi onaylandı ve örneğin ölüm cezasının kaldırılması, devlet güvenlik mahkemelerinin kaldırılması ve kapsamlı bir diyalogun geliştirilmesi gibi önemli değişiklikler yapıldı. AB karşıtı iç siyasi tartışmalara ve Türk toplumundaki reform sürecine yönelik eleştirilere rağmen sıkıyönetim. 2002 yılından bu yana tek başına iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi bu reformları önemli görmüş ve hızla hayata geçirmeye çalışmıştır (Bağcı, 2018). AB'de 2004 yılında Maastricht ve Kopenhag kriterlerinin karşılanması birçok soruna neden olmuştur (Arıkan, 2012). 2008 yılında patlak veren ve tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik kriz, Portekiz, İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi güney Avrupa ülkelerini de güçlü bir şekilde etkilemiş ve Avro Bölgesi'nde derin bir krize neden olmuştur. Ekonomik kriz birçok Avrupa planını geciktirse de Avrupa ülkeleri arasında sosyal kaygılara da yol açtı. Ayrıca Ortadoğu'da

2010'lu yıllarda başlayan ve özellikle Arap Baharı sonrasında başlayan kitlesel göç, Avrupa'da göç karışıklığını ve popülizmi artırdı. Bu durum AB tartışmalarında aşırı sağcı siyasetçilerin şiddetini artırdı.

Türkiye'deki ekonomik değişimler, ülkenin ana ticaret ortağı olan AB'ye girme olasılığından büyük ölçüde etkilenmiştir. Türkiye'nin dış politikası özellikle 2015'ten sonra çarpıcı bir dönüşüm geçirerek; ABD ile ittifaka dayalı geleneksel güvenlik anlayışından uzaklaşarak daha bağımsız ve çok yönlü bir stratejiye yönelmiştir (Al-Wahaib, 2021). Bu eğilim kısmen AB'nin üye devletlerinin daha tutarlı ve uyumlu bir dış politikaya sahip olmasına yaptığı vurgudan etkilenmiştir. Bu süreçte siyasi partiler sivil toplum kuruluşları dışında Türk dış politikasının politika oluşturma sürecinde bir Avrupalılaştırma etkisi görülmüştür. STK'lar ve iş dernekleri, dış politika konularında kamuya açık tartışmalara girerek dış politika kararlarının sonucunu etkilemiştir (Arıkan, 2012). Örneğin Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Türkiye'nin komşu ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmesini sağlamak ve bozulan Türkiye-Ermenistan ilişkilerini iyileştirmek adına çalışmalar yürütmüştür. Bu kapsamda 25-28 Mayıs 2009'da Türk-Ermeni akademisyenleri ve gazetecileri düzenlediği çalıştayda bir araya getirmiştir. Çalıştay sonunda ise yayımlanan raporda ilişkilerin geliştirilmesinin önemli olduğu ve bu hususta STK'ların rol üstlendiği vurgulanmıştır (Cicioğlu, 2010; 86). Son olarak Türkiye'nin güvenlik stratejisi, özellikle terörle mücadele ve göç alanlarında da AB'den önemli ölçüde etkilenmiştir (Çakmak ve Sarıhan, 2020). Türkiye ile AB arasında bu alanlardaki iş birliği Türkiye'nin güvenlik sistemini güçlendirmiş ve göçmen akışlarının yönetimini iyileştirmiştir (Aydın, 2019).

Her ne kadar STK ve iş derneklerinin dış politika etkileri artsa da Türkiye'nin mevcut siyasal yapısındaki değişkenlik zaman zaman bu etkiyi azaltmıştır. Hatta yaşanan askeri darbelerin Türkiye-AB ilişkilerinin askıya alınmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabaları ve bu yöndeki

davranışları Türkiye'nin kendi içerisindeki gelişmelerde Avrupa'yı bir örneklem şeklinde kullanmasına sebep olmuştur. Örneğin, 3 Ekim 2001 tarihinde Anayasa'nın 177. maddesinin değiştirilmesine yönelik karar kabul edilmiştir. Karar, Türkiye'nin AB uyum sürecini destekleyen bir biçimde demokrasi ve ifade özgürlüğünün güçlendirilmesini esas almıştır. Sonuç olarak, Türkiye'deki Avrupalılaşma sürecinin sürdürülebilirliği ve sürekliliği büyük ölçüde AB ile Türkiye arasındaki katılım beklentisiyle daha derin ilişkilerin sürdürülmesine bağlı olacağı bu süreçte anlaşılmıştır. Nitekim Avrupalılaşma yoluyla demokratikleşme, Türkiye'nin dış politikasındaki yumuşak güç rolünün kısmen Türk demokrasisi ve insan hakları rejimi referanslarına bağlı olması açısından önemli olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE GELİŞİM SÜRECİ

2.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Kavramsal Çerçevesi

Etimolojik bağlamda “site” kelimesinden gelen sivil kelimesi Avrupa’da şehirli ve medeni insanlar için kullanılmıştır. Buna göre insanlar birlikte yaşamının gereklerini öncelikle şehirlerde öğrenmekte dolayısıyla şehirlerde bir arada yaşayan insanlar sivil olarak nitelendirilmiştir (Berber, 2017). Bu anlayış sadece Avrupa’da değil, doğu kültürlerinde de mevcuttur. Çünkü Arap yarımadasındaki en önemli şehir, gelişme ve medeniyet dikkate alınarak “Medine” olarak adlandırılmıştır. Medeniyetin olduğu yerde siyasetin doğal olarak gelişmesi beklenir. Dolayısıyla sivil alan burada siyasal alanı da temsil eder. Bunun sebebi ilk yıllarda sivil ve siyasal toplum ayrımı henüz oluşmamış olmasıdır. Birçok Batı dilinde aynı anlama gelen Latince kökenli bir kelime olan “sivil” kelimesi halen kullanılmaktadır (Erdoğan ve Aslan, 2018). Örneğin Almanca’da "Zivil" uygar, "zivilization" uygarlık, "zivilisieren" ise uygar anlamına gelmektedir. İngilizce Civil (civil) kelimesinin vatandaş veya yurttaş anlamında çeşitli kullanımları vardı (Bulut, 2015).

Günümüze kadar uzun bir tarihsel süreçten geçen sivil toplum kavramı, düşünsel temelini Antik Yunan’dan almış ve Aristoteles’in düşünceleriyle şekillenmiştir (Aslan, 2010). Aristoteles aslında siyasal toplumu "politik koinonia" kelimesiyle ifade etmiş ve sivil toplum terimini hiçbir zaman kullanmamıştır. Politike Koinonia’nın (1438) Romalı hukukçu Cicero tarafından yapılan bir çevirisinin, Aristoteles’in politik toplumla ilgili referansını Latince’ye "civitas apelator" veya "societas Civilis" olarak çevirdiği ileri sürülmüştür. (Çopur, 2009; Gönenç, 2001) Sivil toplum kavramının

tarihsel kökenine değinilen aşğıdaki metinlerin tamamında Aristoteles'in kullandığı kavram başlangıç noktası olarak alınmıştır (Aslan, 2010). Antik Yunanca “oikos” ile “polis” arasındaki fark, Aristoteles’in “politik koinonia” kavramı olan “polis”e karşılık gelmektedir (Sağlam, 2020). Polis, insanların kendi duygu ve güdülerine göre yaşadığı monarşik bir düzeni ifade etse de, insan aklının üstün olduğu demokratik, özgür bir toplumu temsil ediyordu. Aristoteles’in polis olarak adlandırdığı bölge, vatandaşın özel alanı dışındaki sivil toplumla özdeş bir siyasi toplumla karakterize edilen bölge olarak tanımlanıyordu (Aslan, 2010). Polis medeniyettir ve insanın “insan” olarak yaşayabildiği bir düzen olarak biçimlenmiştir. Aristoteles açısından ele almaya devam edecek olursak ona göre sivil toplum, herkese egemen olan siyasal toplumla özdeşdir. Buna göre sitede farklılığa yer yoktur; çıkardan bağımsız ve tamamen kamu yararını hedefleyen bir sivil toplum algısı vardır. Orta Çağ’ın feodal yapısına baktığımızda sivil topluma uygun olmadığı açıktır. Kilise ve devletin her yapıyı sıkı kontrol altında tutması, vatandaşların krala karşı bir birlik ortaya koyamamasına neden olmuştur (Çağlayan, 2019).

Sivil toplumun geleneksel anlayıştan modern anlayışa geçişinde Avrupa’daki gelişmelerin önemli etkisi olmuştur. Feodalizm ve mutlakiyetçiliğin ortadan kalkması ve modernizmin kurulması sivil toplumun ele alınış biçimini değiştirmiştir. Bu köklü değişimlerle birlikte kavramın seyri sivil toplum-devlet kimliği yerine sivil toplum-devlet karşıtlığı şeklini almıştır. Siyasal düşünce tarihi çerçevesinde sivil toplumu ele alırken onun devletle olan ilişkisi genellikle merkezde yer almıştır (Çağlayan, 2019). Sivil toplum kavramlaştırmalarını devlete göre sınıflandırmak gerekirse devlet öncesi, devlet karşıtı ve devlet sonrası olarak üç başlıkta incelenebilir. Özet olarak ifade etmek gerekirse ilk olarak henüz devlet olmama durumu ve bunun ön koşulu olarak sivil toplum; ikincisi devletin antitezi ve ona alternatif olarak sivil toplum; üçüncüsü ise

devletin sivil topluma yönelik uygulamaları ve bunların koşulu olarak kullandığı ifade edilebilir (Kurtuluş vd., 2005).

16. yüzyıldan sonra feodalizmin çöküşünden sonra ortaya çıkmaya başlayan iki siyasi vizyon, sivil toplumda yeni bir çağın başlamasına yardımcı oldu. Bu konumlardan biri otoriter siyasi düşüncedir; diğeri ise devletin sadece toplumsal iradeyle değil, aynı zamanda temel hak ve özgürlüklerle desteklenen hukukun üstünlüğü ilkesiyle de sınırlı olduğunu savunan klasik liberal yaklaşımdır. Liberal anlayışta sosyal özgürlük, piyasa ekonomisi ve küreselleşme gibi kavramlar siyasal toplumun mutlak hâkimiyetini hafifleten ve onu sivil topluma uygun hale getiren kavramlar olarak açıklanmaktadır (Kuzu, 1992). Liberal modelin üç farklı faaliyet alanı vardır: devlet, piyasa ve sivil toplum. Sivil toplum alanı, devletin temsil ettiği siyasal alan ve piyasa alanı dışında üçüncü alan olup, özerk, devletten biraz bağımsız, gönüllü örgütlenmeye dayalı yapıları içermektedir (Tosun, 2005a). Bu modelde sivil toplum ve devlet yan yana çalışabilen iki ayrı kurum olarak tanımlanmaktadır. Sivil toplum, 17. yüzyıldan itibaren "doğa durumu" aşamasından "siyasal toplum" aşamasına geçerek, malikanede yaşayan "özgür" yurttaşların kendi yaşamlarına ihtiyaç duymaları nedeniyle ihtiyaç duydukları bir kavram haline gelmiştir.

Sivil toplumu ahlakın kaynağı olarak gören ve kavramın geliştirilmesine yardımcı olan İskoç Aydınlanması, değerlerin monarşi veya kilise gibi dış kurumlardan değil insanlardan geldiğini ileri sürmüştür (Hendriks, 2006; Sarıbay, 2009). İskoç Aydınlanması ve toplumsal sözleşme teorisini Locke'a göre vatandaşlar doğa durumunda mutludurlar ancak yasaları uygulayacak bir yargıç olmadığı için bir toplumsal sözleşmeye ihtiyaçları vardır (Kılıç, 2015). Locke, doğa kanunlarının toplum sözleşmesi ile korunacağını yani sivil toplumun oluşmasından sonra insanların elde ettikleri haklar sayesinde güvenli bir şekilde yaşayacaklarını ve sahip oldukları haklar nedeniyle egemenin yetkilerinin sınırlanacağını belirtmiştir. Ona göre sivil toplum;

otoriter devlete karşı bir güçtür ve meşru gücünün ötesine geçme eğiliminde olan devletin gücünü dengelemek açısından sivil toplum büyük önem taşımaktadır (Çilingir, 2019).

Eserinde sivil toplum kavramını ilk kez kullanan Ferguson'a göre siyasal toplum ya da devlet, bireyleri yatıştırarak ve güçlerini kullanarak vatandaşlarını haklarından mahrum bırakabilmektedir. Ona göre sivil toplum ve kamusal alan birbirinden ayrı düşünülmemesi gereken iki kavramdır (Yıldırım, 2005). Diğer bir görüş ise sivil toplumun ilk modern teorisyeni Alexis De Tocqueville'in çoğulcu ve devlet dışı örgütlü bir sivil toplumun demokrasinin önkoşulu olduğunu savunmasıdır. Sınırsız gücün bu şekilde kontrolü ele alması gerektiğini ve demokrasinin tehdit edilmemesi için sivil toplumun gerekli olduğunu ifade etmiştir (Tumay ve Okatan, 2015). Günümüzde STK'ların tutum ve davranışları kavramsal farklılıklar yaratmaktadır. Geçmişle karşılaştırıldığında ülke vatandaşlarının mevcut haklarını koruyabildikleri görülmektedir (Aslan, 2010). Batı toplumlarında sivil toplum ve siyasal toplum arasındaki ilişkiye ilişkin olarak İngiltere ve ABD'de uygulanan Anglo-Sakson modeli ve Fransız modeli olmak üzere iki farklı gelenekten söz edilebilir. Anglo-Sakson modeli, toplumun yukarıdan aşağıya doğru şekillenmediği, birey merkezli, araçsal bir devlet anlayışına dayanan liberal bir geleneği ortaya çıkarmıştır (Ercan, 2019). Fransız modeli ise toplumun yukarıdan aşağıya doğru şekillendiği, devlet merkezli ve totaliter bir devlet anlayışını öne çıkarıyordu. Dolayısıyla sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki ilişkinin halen bu kavramlara göre şekillendiği söylenebilir (Aslan, 2010). Keyman'a göre sivil toplum kavramı Marksist ideolojide ancak 1980'lerde popüler bir kavram haline geldi. Çünkü sivil toplum ilk ortaya çıktığında burjuva toplumu anlamına geliyordu. Sivil toplum Marksistler için önemli değildi. Bunun yerine kapitalist ilişkiler, emeğin sömürülmesi vb. olumsuz anlamlarla sivil toplumun eksenini olarak değerlendirilmiştir (Keyman, 2004).

1980'li yıllarda Sovyet Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinde sivil toplum yeniden canlandı; Ancak bu kez vatandaşların bireysel haklarından ziyade devlet demokrasisinin geliştirilmesine odaklanıldı (Durakçay, Eylemer,2023). Bu süreçte devletler, STK'ları tam demokratikleşme için bir fırsat olarak görmüşler ve devletler ile bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışmışlardır. Liberal demokrasinin taraf devlet ekseninde işleyen yapısı sivil topluma taşınmış ve böylece hem sivil toplum hem de devlet demokratikleşme yoluna girmiştir. Günümüzde liberal demokrasilerde demokrasi kavramının ve sivil toplum arasındaki ilişkinin önemi daha iyi anlaşılmış ve demokrasinin geliştirilmesi bu kurumların en önemli görevi olarak görülmüştür. Antonio Gramsci sivil toplum kavramını yaygınlaştıran ilk düşünürdür ve Marksist literatürde sivil toplum denilince akla gelir. Sivil toplumu siyasal toplumun dışında bir alan olarak gören Gramsci'de sivil toplum ile devlet arasındaki karşıtlık kesindir, siyasal toplumun birlikten oluştuğu düşüncesi ise görece daha mantıklıdır (Doğan, 2002). Gramsci, Marksist bir düşünür olarak bilinmesine rağmen Marksist düşüncedeki gibi devlet ve sivil toplum kimliğini kabul etmemiş ve devlet ile sivil toplum arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir. Ancak Marx gibi o da devleti, sosyalizme geçişte sivil toplumu sosyalizme dönüştürmek yerine dönüştüren bir araç olarak gördü. Hegel'den farklı olarak devleti tarihin kolektif çıkarlarının temsilcisi olarak değil, hegemonik grubun çıkarlarını koruyan bir araç olarak görmüş ve bu konuda yine Marksist bir duruş sergilemiştir (Kılıç, 2015).). Ona göre sivil toplum, siyasal hegemonya imajını hafifleten ve hegemonyayı doğal çerçevesinde tutan, gruba hizmet eden bir kavramdır. Gramsci'nin analizinde sivil toplum kavramı ekonomiden ayırdır ve rıza verir. Devlet (siyasi toplum) baskı ve tahakküm üretir. Sivil toplum maddi ilişkilerin yanı sıra zihinsel ve manevi ilişkileri de içerir. Sivil toplum örgütleri bir değerler kültürünü temsil eden kurumlar, ideolojiler, uygulamalar ve konulardan oluşur (Yıldırım, 2003). Marx'tan farklı olarak Gramsci'de burjuva toplumu altyapısal bir alandan ziyade

yüzeysel bir yapı anlamına geliyordu. Ona göre hegemonyanın biri siyasi, diğeri kültürel olmak üzere iki ayağı vardır. Siyasi sütun devlettir; kültürel temeli sivil toplumdur. Burjuva toplumu, bir toplumsal grubun bir bütün olarak toplumdaki kültürel hegemonyası olarak anlayan Gramsci'ye göre, burjuva toplumu olumsuz olmaktan ziyade olumlu bir alandır. Toplumu oluşturan ve güçlendiren devlet hegemonyasının sert tarafı; sivil toplumun ikna ve değerleri oluşturan yumuşak tarafı temsil ettiğini savunuyor. Hegemonya ile siyasal toplum ve sivil toplumun karşılıklı etkileşime girmesi önemlidir.

2.2. Avrupa Birliğinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişim Süreci

Tarihi savaşlar ve mücadelelerle dolu olan Avrupa, dünyanın en kanlı ve en uzun savaşlarına ev sahipliği yapmıştır. Geçen yüzyılın en şiddetli iki savaşı bu kıtada yaşanmıştır. Bu savaşların bir kısmı Avrupa ülkeleri arasındaki güç mücadelelerinden oluşurken bir kısmı da halkların kendi yöneticilerine karşı mücadelelerden meydana gelmiştir. Bu nedenle Avrupa tarihi, savaşların olduğu kadar özgürlük mücadelelerinin de tarihidir (Keyman, 1994). Son 200 yıldır Avrupa'da insanlar hak ve özgürlükleri için ciddi bir mücadele içerisine girilmiştir. Örneğin Fransız İhtilali ve ondan sonra kabul edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi bunlardan birisini teşkil etmiştir. Bugün birçok Avrupa ülkesinde büyük çabalarla kazanılmaya çalışılan bu haklar kanunlarla güvence altına alınmıştır (Bayraktar, 2005). Avrupa'da yıkım ve felaketin zirve yaptığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde devletler savaşın ülkelere verdiği zararı en net şekilde görmüştür. Böyle bir ortamda Birliğin ilk hedefi özgürlük içinde kalıcı barış, eşitlik ve güvenlik ilkeleriyle dayanışma ortamını sağlamak olmuştur. Ancak en büyük hedefi barışın mutlak olarak tesis edilmesi; bir başka ifadeyle savaşı imkânsız kılacak bir çerçevenin oluşturulması olarak belirlenmiştir. Öte yandan Avrupa devletlerinin dünya siyasetinde aktif olma isteği temel motivasyonlarından birini oluşturmuştur. Savaş sonrası dönemde hissedilen birlik ve beraberlik ihtiyacı sonucunda

kurulan sivil toplum kuruluşları devlet tarafından desteklenmiştir. Yani savaştan sonra Avrupalılar kendi yaralarını sarmaya yönelmişler ve dolayısıyla birleşmek istediklerinde bu oluşumları dışlamaları mümkün olmamıştır (Oktay ve Pekküşen, 2009).

AT, 9 Mayıs 1950'de Avrupa'nın 114 ülkesinden altısının imzaladığı Schuman Deklarasyonu ile kuruldu. Roma Antlaşması, Avrupa siyasi birliğini toplumun nihai hedefi olarak tanımlamıştır (Talas, 2011). Ancak öncelikli hedef ekonomik birlik olarak tanımlandı. Sırada tek pazar ve gümrük birliği ile siyasi birlik için gerekli adımların yer alması bekleniyordu. Bundan sonraki süreçte, 21 Kasım 1990'daki Paris Zirvesi, devlet düzeyindeki mevcut faaliyetlerin sivil toplum açısından değiştirilmesi talebi anlamına gelen Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı'nı kabul etti. Avrupa Birliği bu düzenlemeyle insan haklarının, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesinde sivil toplum kuruluşlarının önemini vurgulamıştır (AGİT, 1990; 12). 1990'lı yıllar STK'lar için önemli bir başlangıçtı. 7 Şubat 1992 tarihli Maastricht Antlaşması ile AT, AB'ye dönüştürülmüş ve bu antlaşma ile AB düzeyindeki sivil toplum kuruluşları da karar alma sistemine dâhil edilmiştir (Çayhan, 2003). Birliğin yapısında yaşanan bu değişikliklerle birlikte sivil toplum kuruluşları da Avrupa Birliği'nin kararlarına ve uygulamalarına eskisinden daha etkin bir şekilde katılmaya başladı. Birçok STK, AB kurumlarına tavsiyelerde bulunmakta ve onları toplantı ve zirvelerde temsil etmektedir. Ayrıca Birliğin kararlarını doğrudan veya dolaylı olarak (lobicilik yoluyla) etkileme olanağına da sahiptirler (Tosun, 2007). AB'de sivil toplum kuruluşlarının rolü, öncelikle bir danışma organı olmanın yanı sıra Konsey, Komisyon ve Parlamenta görüş bildirmektir. STK terimi AB'de oldukça geniş bir şekilde yorumlanmakta ve tüm meslek kuruluşlarını, sosyal ve ekonomik kuruluşları, çevre ve insan hakları kuruluşlarını, tüketici kuruluşlarını, yardım kuruluşlarını, halka yakın gençlik kuruluşlarını ve üyelerini, aile kuruluşlarını kapsamaktadır (Talas, 2011; Tosun, 2007).

Geçmişte Avrupalı STK'lar önemi giderek artan ve üye sayısını her geçen gün artıran önemli birikimleri ile AB'nin politika oluşturma sürecinde aktif rol almalarına rağmen son yıllarda yetersiz temsil ve katılım sorununa dayanan “demokratik açık” AB'nin önemli temsil sorunlarından biri olarak ortaya çıkmıştır (Tutar, Tutar ve Erkan, 2012). Bu bağlamda farklı temsil ve katılım biçimlerinin artırılmasının meşru, güçlü ve bütünsel bir Avrupa'nın kurulmasını sağlayacağı açıktır. Bu nedenle sivil toplumla istişare her anlamda önem kazanmıştır.

2.3.Avrupa Birliğinde Sivil Toplumun Gelişimi ve Sistemdeki Rolü

AB'nin uluslar üstü bir siyasi örgüt olarak işlev görebilmesi için sivil toplumun etkili olması elzem olmuştur. Sivil toplum gelişim sürecinin bir sonucu olarak AB'nin karar alma prosedürleri ve politikalarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. AB'nin artan entegrasyonu ve genişlemesi; otoritesinin yeni politika alanları üzerinde genişletilmesi; demokratik meşruiyet ve hesap verebilirlik talebinin tümü AB'deki sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunmuştur. AB bu unsuru dikkate alarak sivil toplumun büyümesini ve karar alma süreçlerine katılımını teşvik etmek için bir dizi eylemde bulunmuştur. Örneğin, sivil toplum üyelerinin AB politikası hakkında öneri ve yorum sunmasına olanak sağlamak için uzman grupları, paydaş diyalogları ve halkla istişareler gibi bir dizi istişare kanalı geliştirmiştir (Braconier, 2010; 8)

Sivil toplum kavramı, Maastricht Antlaşması ile AB gündemine girmiştir. Maastricht Antlaşması ile AB'nin karar alma süreçlerinde kural olarak kabul edilen yetki ikamesi ilkesi karar alma süreçlerinin farklı düzeylerinde katılımcı mekanizmaların önünü açmış; ancak sivil toplumun katılımı için özel bir kural öngörmemiştir. Katılımcı mekanizmaların AB karar alma süreçlerine dâhil edilmesi ve sivil toplum kavramı AB kurumları ile vatandaşları arasındaki “demokratik uçurum” temelinde AB'ye yöneltilen eleştiriler ve çabalar sonucunda gündeme gelmeye başlamıştır. Sivil toplum kavramı 2000'li yılların başında daha ciddiye alınmaya

başlanmıştır. 2000 yılında yapılan Lizbon Zirvesi'nde Avrupa Konseyi, Açık Koordinasyon Yöntemi adı verilen yeni bir hükümetler arası yönetim modelini uygulamaya karar vermiş ve AB Komisyonu 2001 yılında Yönetişime ilişkin bir Beyaz Kitap yayınlamıştır. Açık Koordinasyon Yöntemi sivil toplum kuruluşlarının katılımını sağlamak için bürokratik prosedürleri üstlenmektedir. Ayrıca, AB vatandaşlarına Avrupa Komisyonu'nun yetki alanına giren alanlarda mevzuat önerme şansı veren Yurttaş Girişimi, Lizbon Antlaşması ile kabul edilmiş ve 2012 yılında faaliyete geçmiştir.

Lizbon Antlaşması, AB'nin işleyişini ve kurumlarını düzenleyen bir anlaşma niteliği taşımıştır. Bu anlaşma 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Lizbon Antlaşması AB'nin önceki temel anlaşmalarından olan Maastricht Antlaşması'nın yerini almıştır.

Lizbon Antlaşması AB'nin daha etkili, demokratik ve şeffaf bir yapıya kavuşmasını hedeflemektedir. Anlaşma, AB'nin karar alma süreçlerini ve politikalarını güçlendirmek için önemli değişiklikler getirmiştir. Aynı zamanda AB'nin yetki alanını ve yetki kullanımını daha net bir şekilde tanımlamaktadır.

Lizbon Antlaşması ile AB'nin en üst düzey kurumları olan Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyi, Avrupa Merkez Bankası ve Avrupa Adalet Divanı'nın yetkileri ve görevleri yeniden düzenlenmiştir. Anlaşma, Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerini genişletmiş, ulusal parlamentoların AB mevzuatı üzerinde daha fazla denetim yapabilmesini sağlamış ve AB'nin dış politika ve güvenlik konularında daha etkili bir rol üstlenmesini desteklemiştir.

Anlaşma, AB vatandaşlarına yeni haklar sağlamıştır. AB vatandaşlarına seyahat özgürlüğü, oy kullanma hakkı, AB kurumlarına başvurma hakkı gibi çeşitli haklar tanınmıştır.

Lizbon Anlaşması, AB'nin daha demokratik, şeffaf ve etkili bir yapıya sahip olmasını amaçlayan önemli bir adımdır. AB'nin kurumsal yapısını güçlendirmiş ve AB politikalarının daha etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamıştır. (Eur-lex.europa)

2.4. Avrupa Birliği'nde Yurttaş İnisiyatifi

AB'de yurttaş inisiyatifi, Avrupa Birliği (AB) vatandaşlarının belirli bir konuda AB Komisyonu'na yönelik politika değişiklikleri veya yasa teklifleri yapma amacıyla bir inisiyatif oluşturdıkları bir mekanizmadır (Avrupa Birliği, 2001). Bu inisiyatif, AB'nin demokratik süreçlerine katılımı artırmayı ve AB politikalarının şekillenmesine doğrudan etki sağlamayı amaçlar. AB'de yurttaş inisiyatifi aşağıdaki adımlarla gerçekleştirilir:

1- Konunun Belirlenmesi: AB vatandaşları, AB politikalarını veya yasalarını değiştirmek veya yeni politika veya yasaların çıkarılmasını önermek amacıyla bir konu belirlerler. Bu konu AB'nin yasama yetkisine giren alanlarda olmalıdır.

2-İmza Toplama Süreci: Belirlenen konu üzerinde destek toplamak amacıyla AB vatandaşları imza kampanyası düzenlerler. İmza kampanyası, en az 7 AB ülkesinden gelen vatandaşların, belirli bir süre içinde belirli bir sayıda (1 milyon) imza toplamasını içerir.

3- İmzaların Doğrulaması: İmza kampanyası tamamlandıktan sonra, toplanan imzalar ve destekleyen kişilerin kimlikleri AB üye ülkeleri tarafından doğrulanır. Bu aşama, imzaların gerçek ve uygun olduğunu teyit etmek için gereklidir.

4- AB Komisyonu'na Sunulma: Doğrulama işlemi tamamlandıktan sonra, yurttaş inisiyatifinin sonuçları AB Komisyonu'na sunulur. AB Komisyonu, bu inisiyatifi dikkate alarak konuyla ilgili bir yanıt verir.

5- Değerlendirme ve İlerleme: AB Komisyonu, yurttaş inisiyatifinin önerilerini değerlendirir ve gerekirse daha fazla araştırma veya çalışma yapar. Eğer inisiyatifin önerisi kabul edilirse, AB politikalarında veya yasalarında değişiklikler yapılabilir.

AB’de yurttaş inisiyatifi, vatandaşların daha doğrudan bir şekilde AB politikalarına katkı sağlamasına imkân tanırken, bu inisiyatifin kabul edilmesi veya uygulanması yine AB mekanizmalarının kararına bağlıdır. Bu mekanizma, AB’nin daha katılımcı, demokratik ve vatandaş merkezli bir yönetim anlayışı geliştirmeyi amaçlamaktadır (Çarkçı, 2007).

AB’de yurttaş inisiyatifi, Avrupa Birliği (AB) vatandaşlarının demokratik süreçlere daha fazla katılım sağlamasını ve AB politikalarının şekillenmesine doğrudan etki sağlamasını amaçlayan önemli bir mekanizmadır. Bu inisiyatif, AB’nin daha katılımcı, şeffaf ve vatandaş merkezli bir yapı oluşturma amacını yansıtmaktadır. İşte AB’de yurttaş inisiyatifinin önemi ve açıklaması ise; AB yurttaş inisiyatifi, AB vatandaşlarının demokratik süreçlere daha etkin ve doğrudan katılımını sağlar (Avrupa Birliği, 2001).

Geleneksel siyasi partilere veya hükümetlere olan güvenin azalmasıyla birlikte, yurttaşlar politika yapım süreçlerine daha fazla dahil olma ihtiyacı duyarlar. Bu mekanizma, vatandaşların kendi çıkarlarına yönelik politika önerileri sunarak katılımını artırır (Emini, 2015). AB yurttaş inisiyatifi, vatandaşların belirledikleri konular üzerine politika önerileri sunmalarını sağlar. Bu, AB politikalarının vatandaşların ihtiyaçları, endişeleri ve görüşleri doğrultusunda şekillenmesini sağlar. Böylece vatandaşların sesi daha fazla duyulur ve dikkate alınır. Yurttaş inisiyatifi, AB vatandaşlarını AB kurumlarıyla daha yakından ilişkilendiren bir araçtır. Bu mekanizma sayesinde vatandaşlar, AB Komisyonu ve diğer kurumlarla doğrudan iletişime geçme fırsatı

bulurlar. Bu iletişim, vatandaşların politika yapım süreçlerine daha fazla katılmasına ve taleplerini iletmelerine yardımcı olur.

AB yurttaş inisiyatifi, belirli konulara dikkat çekerek toplumsal farkındalık oluşturur ve geniş çaplı tartışmaları tetikler. Vatandaşların bu inisiyatiflere katılmasıyla, konular daha geniş bir kitleye ulaşır ve farklı bakış açıları ortaya çıkar. Bu da toplumsal tartışmaların zenginleşmesini sağlar. Yurttaş inisiyatifi, AB'nin katılımcı demokrasi anlayışını teşvik eder. Vatandaşların politika yapım süreçlerine doğrudan katılımı, karar alma mekanizmalarının daha şeffaf ve hesap verilebilir olmasını sağlar. Bu da AB'nin vatandaşlarına daha yakın bir yönetim sunmasına yardımcı olur (Azaklı, 1997).

Sonuç olarak, AB'de yurttaş inisiyatifi, vatandaşların demokratik katılımını artırarak AB politikalarının vatandaşlar tarafından şekillendirilmesini sağlar. Bu mekanizma, AB'nin vatandaş merkezli bir yönetim anlayışını benimseme çabalarını destekler ve toplumların AB politikalarına doğrudan etki sağlamasına olanak tanır (Çarkçı, 2007).

STK'lar, AB kurumlarındaki gelişmeleri izler ve üyeleri veya çıkarları üzerindeki potansiyel etkileri analiz eder. Üyeleri çeşitli sosyal, politik ve sosyal konular hakkında bilgilendirir, farkındalıklarını artırır ve görüşlerini ilgili AB kurumlarına geri getirerek ve politika yapıcıları ve diğer paydaşları endişelerini ele almaya davet ederek onları kendi görüşlerine dâhil eder. Seçim bölgelerine nispeten daha yüksek bağlılıkları nedeniyle STK'lar siyasi tartışmalar için bir erken uyarı sistemi ve ihmal edilen konular için yönetim boşluklarını ve gündem belirleyicileri kınayan bir ses işlevi görür. Politika girdileri üye tabanlarından kaynaklanan temsil gücü nedeniyle AB kararlarının meşrulaştırılmasına da yardımcı olur (Talas, 2011).

Avrupa Parlamentosu'nda temsil edilen ulus ötesi Avrupa partilerinin zayıflığı göz önüne alındığında STK'lar normalde siyasi partiler tarafından üstlenilen bir

savunuculuk boşluğunun doldurulmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda politika uzmanlıkları ve karmaşık politika oluşturma süreçlerine ilişkin anlayışları bilgi boşluklarını doldurduğu ve politika oluşturma sürecine değerli girdiler sağladığı için AB için bir kaynak işlevi görmektedir. Ayrıca STK'ların genellikle kendi evlerinde hizmet sağlayıcılar olarak işlev görmeleri onları politika geliştirmede çok önemli bir ortak yapar (Tosun, 2007).

Sivil toplum kavramının AB tarafından kabul edilmesi ve bu konudaki çalışmaların artması zaman içinde somutlaşmıştır. Zaman zaman çeşitli belgelerle sivil toplum kuruluşlarının isimlendirilmesinden faaliyet limitlerine kadar kapsamlar bulunmaktadır. Bu bağlamda AB'nin sivil toplumla ilgili kurumsallaşma girişimlerine baktığımızda (Çepel, 2013)

- **Komisyon ile özel ilgi grupları arasında açık ve yapılandırılmış bir diyalog:** Paydaşlarla diyalog ve açıklık ilkesine bağlılık, AB'nin karar verme sürecini daha demokratik hale getirir. Burada sivil toplum yerine çıkar gruplarına vurgu yapılıyor.
- **1997 Avrupa'da gönüllü örgüt ve vakıfların rolünün genişletilmesi:** Gönüllü örgütler ve vakıflar, yeni istihdam yaratılmasında, aktif vatandaşlık yaratılmasında ve demokrasinin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. AB ilk kez sivil toplum kuruluşlarını kâr amacı güden kuruluşlardan ayırdı.
- **2000 Komisyonu ve STK'lar:** daha güçlü bir ortaklık kurmak: STK'lar ve AB kurumları arasında daha yakın bağlantılara ihtiyaç vardır. Böylece kapsayıcı demokrasiyi güçlendiren bir sivil toplum, Avrupa entegrasyon sistemini teşvik eder. Bu aşamada vurgu açıkça STK'lara yapıldı.
- **Avrupa yönetişimin ilişkin 2001 Beyaz Kitabı:** adaylarda sivil toplumun gelişimi önemlidir. Bu süreç söz konusu ülkelerin AB'ye katılımını kolaylaştırmaktadır. Bu bölüm önemli bir dinamiği tanıtıyor. Aslında sivil

toplumun AB'ye aday ülkeler için önemli bir mekanizma olduğu vurgulanıyor. Bu açıdan bakıldığında ülkede pek çok sivil toplum kuruluşu, birlik ve derneğin faaliyetlerinin AB ekseninde yer almaya başladığı söylenebilir. Ayrıca TOBB'un 2001 sonrasında da AB'ye göre faaliyetlerini sürdüreceği görülmektedir.

- **2014–2020. 2015 DG AB Genişleme Kılavuzu:** Bu, AB'nin genişleme stratejisinin bir parçası olarak AB ülkelerindeki AB desteğine ilişkin bir kılavuzdur ve "sivil toplumun katılım öncesi sürece dahil edilmesinin vatandaşların reformlar hakkındaki anlayışının derinleşmesine katkıda bulunabileceğini" vurgulamaktadır. yerde". Bu stratejide sivil topluma yönelik altı hedef belirlenmektedir. Bu bağlamda sıralanan hususlar arasında üçüncüsü sivil toplum ile kamu sektörü arasında hazırlığa, güvene ve ortak çıkarların karşılıklı kabulüne dayalı olması gereken diyalog ve işbirliğidir (Türkiye Avrupa Vakfı, 2016).

STK'ların katılımı da dâhil olmak üzere, politika geliştirme sürecine sivil katılım Avrupa'da katılımcı demokrasinin temel bir unsurudur. Bu nedenle, Avrupa Yerel Özyönetim Şartı'nın Giriş Bölümü, *"vatandaşların kamu işlerinin yürütülmesine katılma hakkının, Avrupa Konseyi'ne üye tüm devletler tarafından paylaşılan demokratik ilkelerden biri olduğunu"* belirtmektedir (Avrupa Konseyi, 2021).

Belgelere dayanarak AB'nin sivil toplum anlayışının çıkar grupları tanımından daha geniş bir tanıma doğru evrildiği görülmüştür. Aynı zamanda özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde demokrasinin güçlenmeye başladığı görülmektedir. Bu noktada yeni odak noktaları ortaya çıkmış ve Soğuk Savaş'ın galibi olan ABD, Soğuk Savaş sırasında kurduğu kapitalist sistemi benimsemiş; Batı kampındaki devletlerle birlikte bu odak noktalarını cazip hale getirmiş ve öncülüğünü üstlenmiştir. Bu bağlamda yeni odak noktaları arasında sivil toplum kuruluşları önemli bir yer tutmaktadır. Bu bakış açısıyla sadece devletler değil sivil toplum da demokrasiye katkı sağlamaktadır (Kurki, 2011).

Zamanla AB'nin tüm kurumları gibi STK'ları demokrasi açığını kapatmak için önemli bir yapı taşı olarak görmeye başlamış ve bu bağlamda 2001 belgesi ışığında birçok alanda katkı sağlamış ve uyum sürecinde olan devletlerin uyumlaştırılmasında görev üstlenmiştir. Örneğin Avrupa Komisyonu, Avrupa'yı halka daha yakın hale getirmeyi amaçladığı için STK'ların faaliyetlerinin artmasını teşvik etmişti.

AB üye devletlerindeki hükümet dışı kuruluşlar siyasi açıdan bir baskı unsuru oluşturmamasından dolayı önemli rol üstlenmiş ve siyasal katılımın gerçekleştirilmesinde toplumu temsil etmiştir. Bu bağlamda, STK'ların bilgi boşluklarını doldurmak ve politika oluşturma sürecine değerli girdiler sağlamak ve onların AB politikasını takip etmelerini sağlamak gibi bir misyonu ortaya çıkmaktadır denilebilir (Uçarer, 2014).

Avrupa politikasının önemli bir kısmı STK'lar ve özellikle ulusal STK ağları ile ortaklık sonucunda geliştirilmiştir. AB'nin uluslar üstü örgütsel yapısı nedeniyle küçük STK'ların etkili politika çevrelerinin parçası olmaları ve genellikle ulusal veya Avrupa federasyonlarının veya birliklerinin parçası olarak çalışmaları çok zordur. Küçük STK'lar genellikle yalnızca özellikle bilgili veya niş bir rolü dolduran kişiler varsa doğrudan temsil edilir (Hallstrom, 2014).

Sivil toplum kavramının genişlemesi kavram kapsamındaki kuruluşların AB fonlarından yararlandığını ve Ekonomik ve Sosyal Komite'de temsil hakkını elinde tuttuğunu da ortaya çıkarmıştır. Böylece STK'ların haklarının korunması ve devlet ile sivil toplum arasında arabuluculuğun sağlanması konusu sağlam temellere oturtulmuştur. Nitekim AB'ye aday ülkelerde sivil toplumun gelişmesi AB'nin genişlemesine de katkı sağlamaktadır (Çepel, 2013).

Sivil toplumun Avrupalılaşması, Avrupa'da yeni modellerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu modeller aynı zamanda yönetim kapasitesini geliştirmiştir. Nitekim vatandaşların ortak paydada bir araya gelerek sorunlarını dile getirip harekete geçmesi

ve sivil toplumun denetiminde yer alması daha mümkün ve daha kalıcı bir tabloyu karşımıza çıkarmıştır.

Özellikle 1 Mart 2004 tarihinde AB mevcut yapısında bulunan 15 üye ülkeye 10 yeni ülke ekleyerek birliğin sosyo-kültürel yapısındaki çeşitliliğin artmasına yönelik hamlede bulunmuştur. Her ne kadar birliğe gelen katılımın sayısı artsa da bu artış beraberinde farklı sorunları getirmiştir. AB yeni üye ülkelerdeki farklılıklara hâkim olmanın ne kadar uzun bir süreç gerektiğinin farkında olarak bu ülkelerde oluşabilecek sorunların çözümünde STK'ları ön planda tutmuştur. AB'nin buna ne denli önem verdiğini Avrupa'daki STK'ların Avrupa Komisyonu-Avrupa Parlamentosu-AB Konseyi'nin karar alma mekanizmalarında söz sahibi oluşundan anlaşılmaktadır.

Avrupa'daki sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar) Politik Karar Alma Süreçlerine Sivil Katılım Rehberi esas alınarak Avrupa Birliği (AB) içinde geniş bir yelpazede faaliyet göstermeleri ve AB politika süreçlerinde etkin bir şekilde yer almaları nedeniyle, AB'deki söz sahibi durumu oldukça önemli bir role sahiptir. AB içindeki STK'lar, AB politikalarının şekillendirilmesi, uygulanması ve denetlenmesinde çeşitli şekillerde etkili olurlar (Emini, 2015). Avrupa'daki STK'ların AB'deki söz sahibi durumunun önemli yönlerinin başında AB Komisyonu ve diğer AB kurumları, politika geliştirme süreçlerine STK'ları dâhil etmek amacıyla danışma mekanizmaları ve görüş alma süreçleri oluşturmaları yer alır. Bu sayede STK'lar, politika belgelerine ve yasal düzenlemelere katkı sağlayabilirler (Çarkçı, 2007).

STK'ların uygulama ve denetleme süreçlerinde etkileri de mevcuttur. AB politikalarının uygulanması ve denetlenmesi aşamasında da STK'ların rolü önemlidir. STK'lar, AB fonlarının kullanımını izleme, toplumsal etki değerlendirmeleri yapma ve politika uygulamalarının etkinliğini değerlendirme gibi faaliyetlerle sürece katkı sağlarlar (Avrupa Birliği, 2001). Ayrıca STK'lar kamusal farkındalık ve kampanyalara da yardımcı olurlar. STK'lar, AB politikalarına dikkat çekmek ve toplumun

farkındalığını artırmak için kampanyalar düzenlerler. Bu kampanyalar, toplumsal destek oluşturarak ve kamuoyu oluşturarak AB politikalarının daha etkili bir şekilde hayata geçmesine yardımcı olabilir. Bu bağlamda STK'lar Lobi faaliyetleri ve belirli konularda uzmanlık ve bilgi sahibi olabilirler. Bu uzmanlık, AB kurumlarının bilgi kaynakları olarak STK'ları değerlendirmesine ve politika süreçlerinde daha bilgi temelli kararlar almasına yardımcı olabilir (Durgun, 1997).

AB'de sivil toplum bilgi birikimiyle alternatif politika önerileri oluşturarak ve kamuoyunu etkileyerek politikalarının geliştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Ayrıca, katılım ve iletişimi teşvik ederek vatandaşlar ile karar vericiler arasında bir kanal görevi görmektedir. Sivil toplum genel olarak AB'deki karar alma süreçlerinde bir etken olmuştur. Bu doğrultuda politikalarının geliştirilmesinde vatandaşların ve paydaşların görüşlerinin Brüksel'de seslendirilmesinde faktör olmuştur. Ayrıca AB'de demokratik meşruiyet, hesap verebilirlik ve şeffaflığın desteklenmesine katkıda bulunmalarının yanı sıra sivil toplum aktörleri sık sık birbirleriyle iş birliği yaparak ulus ötesi ağlar ve ittifaklar oluşturmuştur.

2.5. Avrupa Birliği Yurttaşlık Anlayışı ve Sivil Topluma Etkisi

AB, yapısal özelliğinin önemli bir parçasını oluşturan sosyo-kültürel çeşitliliği örgütsel vizyon ile aynı doğrultuda ilerlemesi için kuruluşundan günümüze çalışmalar gerçekleştirmiştir. Söz konusu çeşitlilik siyasal ve ekonomik açıdan uluslararası alanda etkili örgütlerden biri olan AB'yi bir çözüm arayışına yitmiştir. Böylesine bir politikanın güdülmesinde asli olarak iki faktör yer almıştır. Birincisi, üye ülke vatandaşlarının birliğe yönelik ilgisini kazanmak; ikincisi ise çok kültürlü vatandaşlık kuramı çerçevesinde üye ülke vatandaşları arasında ortak payda yaratmak. (Ökten, 2016; 98). Bu doğrultuda 1975 Helsinki Nihai Senedi ile ulusal kültürlerin korunması şartıyla kültürel etkileşim neticesinde ortak değer bilincine sahip vatandaşların portresi çizilmiştir (OSCE, 1975). 1992 Maastricht Antlaşması'nda ise üye ülke vatandaşlarının

aynı zamanda birlik vatandaşı olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede AB üye ÷lke vatandaşları birlik sınırları içerisinde eğitim ve sağılık hizmetleri gibi çok kültürlü vatandaşlık kuramının sosyal refah ilkesini gerçekleştiren adımlar atmıştır (Davarcı, M. A, 2023)

Yurttaş girişimi AB vatandaşlarına Avrupa Komisyonu'nun yetki alanına giren konularda mevzuat önerme şansı veren bir katılım mekanizmasıdır. Bu mekanizma AB vatandaşlarının AB politikalarında daha aktif bir rol oynamalarını ve demokratik süreçlere doğrudan katılım sağılamalarını hedeflemektedir. AB'nin demokratik yapısını güçlendirmek ve sivil toplumun katılımını teşvik etmek amacıyla Lizbon Antlaşması ile kabul edilmiştir. Bu mekanizma sayesinde AB vatandaşları belirli bir konuda AB mevzuatında değışiklik yapılmasını talep etmek için bir inisiyatif başlatabilirler. Yurttaş girişimi AB vatandaşlarına politika yapım sürecinde daha fazla etkileşim fırsatı sunarak AB'yi daha demokratik, şeffaf ve hesap verebilir hale getirmeyi amaçlamaktadır.

Yurttaş girişimi başlatmak için belirli bir süre içinde en az yedi AB üyesi ÷lkeden en az bir milyon AB vatandaşının imzasını toplamak gerekmektedir. İmza toplama süreci çevrimiçi veya çevrimdışı olarak gerçekleştirilebilir. İmza toplanmasının ardından AB Komisyonu, talebin geçerliliğini ve ilgili mevzuat değışikliğinin yapılıp yapılmayacağını değerlendirmek üzere incelemeye alır. Eğer yurttaş girişimi kabul edilirse, AB Komisyonu, konuyla ilgili olarak ilerleyen dönemde mevzuat önerisi sunma veya diğer uygun adımları atma yükümlölüğüne sahip olur. (Eur-lex.Europa). Yurttaş girişimi, AB vatandaşlarının AB politikalarının şekillendirilmesinde doğrudan söz sahibi olmalarını sağılayan önemli bir katılım aracıdır. Bu mekanizma sivil toplumun AB karar alma süreçlerine daha etkili bir şekilde dâhil olmasını ve vatandaşların AB politikalarının yönünü belirlemelerini teşvik etmiştir. Bu doğrultuda AB'nin yurttaş girişimini halkın örgüte yönelik ilgisini kazanma ve halklar arasında bir ortak payda oluşturma projesi olarak değerlendirilmiştir

AB'nin yurttaşlık anlayışı STK'lar üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. AB, üye devletlerdeki STK'ların taleplerine, beklentilerine ve endişelerine karşılık bulmak amacıyla iş birliği çerçevesinde projeler ve diyalog mekanizmaları oluşturmuştur. Ayrıca söz konusu mekanizma birlik politikalarının üretilmesinde STK'ların işlev kazanmasına da yol açmıştır. Böylesine bir sistemde birlik vatandaşlığı anlayışının yerleştirilmesi söz konusu yönetişimin geliştirilmesini sağlamıştır. Örneğin AB Komisyonu, Ortaklık Paketi aracılığıyla STK'ların yasamaya dâhil edilmesini sağlamıştır. Başka bir örnek olarak AB kapsamında gerçekleştirilen Erasmus+ programı birlik vatandaşlarının eğitime ve gelişimine katkıda bulunulması hedeflenmiştir. Bu suretle birlik politikalarının halk nezdinde daha iyi anlaşılması planlanmıştır. Genel itibariyle Maastricht Antlaşması'nda belirtildiği üzere ortak paydada buluşan bir uluslararası vatandaşlık kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram STK'ların AB çatısı altında faaliyet yürütmesine; bu suretle AB vatandaşlarının birlik politikalarını anlayabilmesine ve son olarak vatandaşların birliğe yönelik ilgi duymasına aracı olmuştur.

2.6. Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişim Süreci

Kavramın Türkiye'deki doğuşunu ve işleyişini görmek için incelemeye Osmanlı döneminden başlamak ve Osmanlı'da sivil toplumun işleyişini incelemek gerekli görülmüştür (Acun, 2005).

Osmanlı Devleti merkezi otoritenin uzun yıllar güçlü ve sarsılmaz olduğu, devletin bireycilik fikrinin önüne geçtiği, Avrupa'da hâkim olan serbest piyasanın yaygın olmadığı bir devlet tanımlanmıştır. Söz konusu tanılamada tüm ekonomik faaliyetlerin devletin kontrolünde olması etkili olmuştur. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil toplum kavramı Avrupa'daki anlamıyla gelişmemiştir.

Sivil toplumu devletten bağımsız ve ekonomik olarak kendi kendini idame ettiren bir kurum olarak tanımlarsak, Osmanlı Devleti'nde bu tür kurumların varlığından bahsetmek mümkün değildir. Ancak sivil toplum tarafından gönüllülüğe dayalı devlet dışı kurumlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki birçok şekilde görülebilmektedir (Acun, 2005). Lonca Teşkilatı bu yapıların en anlamlı örneklerinden biri olup, usta-çırak ile devlet-cemiyet ilişkisini sağlaması açısından oldukça önemlidir. Loncalarda mesleki eğitimin yanı sıra toplumun farklı kesimlerinin sorunlarına, üretici ile tüketici arasındaki çekişmelere çözüm aranmış, devletin yükü hafifletilmiştir. 1720 yılında kurulan Tulumbacılar Ocağı, tüm işlevleri dikkate alındığında bugünkü anlamda bir sivil toplum kuruluşu özelliği göstermektedir (Ada, 2002). Devlete bağlı olsa da medeniyet bilincini uyandıran ilk kuruluşlardan biri olduğu söylenebilir.

Osmanlı'daki sivil toplum anlayışının bir başka örneği olan vakıflar çok çeşitli alanlarda hizmet vermiştir. Devletten bağımsız yönetimleri ile günümüz sivil toplum kuruluşlarına çok benzeyen vakıfların o dönemde devletin görevi olan birçok görevi üstlendiği görülmüştür. Bu görevler arasında medrese açmak, köprü ve yol yapmak, gerekli yerlere şadırvanlar dikmek ve toplumun yoksul kesimlerine destek sağlamak sayılabilir (Buluş, 2009). Ayrıca vakıflar toplumdaki sosyal denge ve refah için önemli kurumlar olup, sosyal güvenlik ve sosyoekonomik faaliyetler göstererek toplum yararına hizmet etmiştir. Bu örneklerle rağmen Osmanlı'da sivil toplum olarak adlandırılabilir yapıların devlet kavramından çok uzak olmadığı ve aslında siyasal toplumun çoğu zaman sivil toplum rolünü üstlendiğini söylenebilir (Keyman, 2004).

Osmanlı sonrası Türkiye'yi ele alırsak, Modernleşme süreci çerçevesinde yapılan birçok reform hareketi sivil toplum kuruluşlarına alan açarken sivil toplumun bu dönemde gelişemediğini gözlemlenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında sivil toplumun gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biri de bu örgütlerde görev yapan çalışanların çoğunun bürokraside yer alması olmuştur (Buluş, 2009). Bu durum sivil

toplum faaliyetlerinin olması gerektiği gibi devletten özerk bir şekilde yürütülmesinin önünde bir engel oluşturmuştur.

Türkiye siyasetine bakıldığı zaman 1950 sonrası Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesiyle birlikte sivil toplum hareketlerinin canlanmaya başladığı söylenebilir (Tosun, 2007). Sosyal, ekonomik, siyasi ve daha birçok alanda yeniden dinamikleşmeye başlayan sivil toplum, emek hareketlerinin hız kazanmasıyla birlikte gündemin odak noktası haline gelmiştir. İşçi örgütleri bu dönemde en üst düzeye çıkmış ve birçok sendika kurulmuştur. 27 Mayıs 1960 günü askeri darbenin gerçekleşmesi ise demokratikleşme sürecine baltalamıştır. Ancak sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası temel hak ve hürriyetlere geniş yer vermiştir. Bu doğrultuda sivil toplum alanı genişletilerek sendika hareketlerinin önü açılmıştır. Türkiye'de sivil toplumun gelişimi askeri vesayet anlayışın bir sonucu olarak sürekli olarak kesilmiştir. Sırasıyla 1960, 1971 ve 1973 tarihlerinde Türk siyasetine askeri müdahalenin gerçekleşmesi söz konusu gelişime zarar vermiştir (Aslan, 2010; 268).

1980 sonrası dönemde özellikle sağ-sol çatışmaları o yıllarda sivil toplum için uygun ortamın oluşmasına neden olmuş ve farklı fikirlerin oluşturduğu gruplar bu alanda canlılık sağlamıştır. 1980'lerin sivil toplum kuruluşlarına bakıldığında demokratik gelişmelerden bahseden sadece sağ ve sol siyasi hareketleri değil, modernleşme sürecini de tartışan çok yönlü toplulukların olduğu görülmektedir (Aslan, 2010). Bu dönemde hava kirliliği gibi çevre sorunları, kadın ve insan haklarını iyileştirmeye yönelik adımlar, turizmi canlandırmaya yönelik faaliyetler gibi birçok farklı alanda sivil toplum faaliyetlerinin de gerçekleştirildiği görülmüştür (Tunçay, 2009). Günümüz toplumunda STK'ların çoğulcu olması ve toplumun her üyesinin farklı çıkar ve çıkarlarına göre çeşitli kuruluşlara üye olması nedeniyle demokratik denge sağlanmakta ve kamu yararı gerçekleştirilmektedir (Tunçay, 2009).

1990'lı yıllara gelindiğinde Avrupa'da olduğu gibi daha insani konularda sivil toplum yapılanmaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle feminizm temelli STK'ların ortaya çıkmasıyla birlikte kadın haklarına yönelik çalışmalar artmıştır (Acar, 2010).

1993 yılında özel radyo ve televizyon yayıncılığı yasaklanmış, 1995 yılında partiler, birlikler, dernekler, vakıflar, ticaret odaları ve kooperatifler arasındaki organik ilişki ve işbirlikleri kaldırılmıştır. Anayasanın bazı bölümlerinin yürürlükten kaldırılması 1995'de olmuştur. (Özbudun, 1999). Günümüz Türkiye'sinde sivil toplum kuruluşları genel bir ifade ile siyasi partiler ve spor kulüpleri ile sendikalar, barolar, federasyonlar ve çeşitli meslek odaları gibi meslek kuruluşlarını kapsar. Daha geniş bir alanı kapsayan vakıflar ve dernekler, günümüz Türkiye'sinde sivil toplumun temel yapı taşlarını oluşturmuştur. Sivil toplumun temel boyutunu oluşturan örgütsel yaşamın oluşmasında çeşitli alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının katkısı tartışılmaz bir gerçektir (Talas, 2011). Sivil toplumun örgütsel bir yaşam olarak gelişebilmesi için bu alanın siyasal ve ekonomik toplumdan bağımsız olması, sivil toplum kuruluşlarının da gönüllü kuruluşlar olarak devletin kontrolü dışında olması gerekmektedir. Bu nedenle son yıllarda bu sektöre (siyasi partiler ve finans sektöründekiler hariç) "üçüncü sektör" adı da verilmektedir (Keyman, 2009).

STK'lar küreselleşmeden ciddi şekilde etkilenmiştir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak yeni STK faaliyet modelleri ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ulusal sınırların ötesinde daha özgürce bağlantı ve iletişim kurmayı kolaylaştırdığından STK'lar küresel kaygılarla başa çıkmayı amaçlayan ulus ötesi ağlar ve ittifaklar kurabilmiştir. Örneğin, küreselleşme daha merkezi olmayan, ağ bağlantılı ve lobicilik ve kampanya merkezli yeni nesil uluslararası sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Harcourt 2011). Söz konusu değişim Türkiye özelinde de etkisini göstermiştir. Buna göre kadın hareketleri, çevre ve alternatif yaşam tarzı hareketleri

yaygınlık kazanmıştır (Coşkun, 2006; 79). Demokratikleşme ve küreselleşme sürecine paralel olarak yeni toplumsal hareketlerin görülmesi aynı zamanda sivil toplumun katılım oranını da yükseltmiştir. STK'lar buna karşılık büyüyen örgütlü yapısına kaynak sağlamak için alternatif yöntemlere yönelmiştir. Bu kapsamda neoliberalizmin yükselişi ve pazar odaklı düşüncenin artan etkisinin bir sonucu olarak yeni finansman modellerine uyum sağlamak ve daha ticari bir zihniyet benimsemek zorunda kalmışlardır (Fowler, 2000).

STK'ların küresel yönetişimi etkileme kapasitesi, küreselleşmeden hem olumlu hem de kötü yönlerden etkilenmiştir. Bir yandan, Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası yönetim kurumlarına katılarak, STK'lar daha büyük bir etkiye sahip olabilmıştır. Diğer yandan ise küreselleşme, sıklıkla uluslararası karar alma süreçlerini kontrol eden ve STK'ların etkisini kısıtlayan güçlü ulus ötesi işletmelerin ortaya çıkmasına da yardımcı olmuştur (George, 2014). STK'lar dünya yönetimine daha fazla katıldıkça, demokratik meşruiyetleri ve hesap verebilirlikleri daha yakından incelenmektedir. Bazı akademisyenler STK'ların küresel sivil toplumun çıkarlarını temsil ettiğini iddia ederken, diğerleri STK'ların hizmet ettiklerini iddia ettikleri topluluklara karşı gerçekten sorumlu olup olmadıklarını veya bu grupları gerçekten temsil edip etmediklerini tartışmaktadırlar (Clark, 2003).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AVRUPA BİRLİĞİ TAM ÜYELİK SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜNE ÖRNEK OLARAK TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB)

AB, STK'ların politika ve karar alma süreçlerine katılımını demokratik sistemin bir gereği olarak kabul etmiştir. Bu gelişme STK'ların AB'ye tam üyelik noktasında önemli bir konumda olmalarını daha somut bir şekilde karakterize etmiştir. Aynı zamanda Avrupalılaşma kavramı üzerinde çokça zaman harcayan STK'lar bulundukları ülkelerin AB adaylığında kilit role sahip olmuştur.

Türkiye'de STK'lar (sivil toplum kuruluşları) ulusal politikanın oluşturulmasında önem taşımaktadır.. Türkiye'deki STK'lar politika seçimlerini etkilemek için araştırma, lobicilik ve kamuoyunu bilinçlendirme girişimleri dâhil olmak üzere bir dizi faaliyette yer almaktadır (Yıldız, 2013). Seçilmiş yetkililer ve politika yapıcılarla istişare toplantılarına katılmak, Türkiye'deki STK'ların politika karar alma sürecine katkıda bulunma yöntemlerinden biridir. Politikanın oluşturulmasına ve uygulanmasına yardımcı olmak için profesyonel muhakeme, araştırma bulguları ve tavsiyeler sunarlar. STK'lar ayrıca, seçmenlerinden ve diğer paydaşlardan olası politika önerileri hakkında geri bildirim almak için odak grupları ve halkla istişareler düzenleyebilir. STK'lar ayrıca hükümet kararlarını etkilemek için savunuculuk ve lobi faaliyetlerinde yer almaktadır. Mevzuat değişiklikleri yapmak ve halkın konulara ilişkin farkındalığını artırmak için protestolar, mitingler ve gösteriler planlayabilirler (Tufan, 2012). Belirli politika girişimlerini teşvik etmek için, seçilmiş yetkililer, parlamenterler ve siyasi partilerle doğrudan lobi faaliyetlerine de girebilirler. Türkiye'deki STK'lar, hükümet politikalarını etkilemek için diğer STK'lar, bağış kuruluşları ve uluslararası

kuruluşlarla da çalışabilir. Koordineli lobicilik kampanyalarına katılabilir veya politikaların oluşturulmasına ve uygulanmasına yardımcı olmak için teknik destek ve araştırma sunabilirler.

Avrupalılaşıma ile ilgili mevcut literatür ve AB adaylığının Türk sivil toplumu üzerindeki etkisi göz önüne alındığında Türkiye'deki mevcut anayasal ve siyasi değişimin gerçekte ne ölçüde sivil toplum aktörleri tarafından yönlendirildiğini analiz etmek gerekmektedir (Rumelili, 2003). Bu aktörlerin kimliklerinin, amaçlarının ve stratejilerinin ve bu değişimlerin siyasi ve sosyal Avrupalılaşıma sürecinin bir parçası olarak görüleceğinin de altı çizilmelidir.

Avrupa düzeyinde; siyasi diyalog, sosyal diyalog ve sivil diyalog olmak üç farklı diyalog biçimi vardır. Bu diyaloglardan ilk ikisi yapılandırılmış bir formata sahipken, üçüncüsünde kurumlar arası geçici bir diyalog durumu söz konusudur. Siyasi ve sosyal diyalogu tamamlamak için yapılandırılmış bir sivil diyalog kurulmasının, reforme edilmiş bir yönetim sürecinin temel ilkelerinden biri olduğunu savunan Avrupa Komisyonu, yapılandırılmış bir sivil diyalog kurulması çağrısında bulunmuştur (Veltmeyer, 2005). Gerçekten de Avrupa Komisyonu'na göre, siyasi sürecin güçlendirilmesi için yapılandırılmış bir sivil diyalogun geliştirilmesi için böyle bir sistemin tesisi ve işletilmesi gerekli ve doğal bir sonuçtur.

STK'ların ve AB'nin ortak hedefi, politikaları ve eylemleri hakkında kamuoyu farkındalığını artırarak, yönetenler ve yönetilenler arasındaki uçurumun azaltılmasına yardımcı olmaktır. Buna ek olarak, STK'lar, insanları güçlendirmeye ve yaşamları üzerinde etkisi olan siyasi süreçlere ve kararlara dâhil olmaya teşvik ederek ve sağlayarak bu "iktidar tarafından yönetilen" ikiliğin keskinliğini/uçurumunu azaltmayı hedeflemektedir. STK'lar toplumun aktif üyelerinden oluşur ve toplumsal dayanışmanın oluşmasına, topluluk oluşturmaya ve toplumsal farkındalığın gelişmesine katkıda

bulunur. Bu nedenle STK'lar, halkı siyasi sürece dâhil etmede önemli bir rol oynar ve vatandaşlar ile hükümetler arasında yapılandırılmış bir sivil diyalog inşa etmede önemli aktörler olarak kabul edilir.

Türkiye Odalar ve Borsalar Federasyonu (TOBB), Türkiye'deki birçok faaliyette sivil toplum diyalogunun oluşturulmasında önemli bir rol oynuyor. Aslında sendikanın amacı; Odalar ve Borsaların birlik ve beraberliğini sağlamak, ticaret ve sanayinin genel çıkarları doğrultusunda gelişmeyi sağlamak, üyelerinin mesleki faaliyetlerini teşvik etmek, meslekte dürüstlük ve güvenin sağlanması için meslek disiplini ve ahlakını korumak, ticari, ekonomik ve ticari anlaşmalar yapmak, uluslararası işbirliği anlaşmaları. TOBB bunların yanı sıra uluslararası ilişkilerle ilgili görevleri kapsamında Türk özel sektörünü çok taraflı odalar ve uluslararası kuruluşlarda da temsil etmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin AB ile müzakerelerde pasif bir etkiye sahip olduğu söylenebilir (TOBB, 2022a).

Çalışmanın bu bölümünde TOBB'un özel sektördeki konumu, aktif faaliyetleri ve AB'ye tam üyelik süreçlerindeki rolüne değinilecektir.

3.1. Türkiye'de Sivil Toplumun AB ile İlişkilerdeki Rolü

Türkiye'nin AB ile ilişkileri ülkedeki sivil topluma yönelik baskılardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu noktada Türk hükümetinin politikaları demokrasi ve insan hakları ilkelerine zarar verdiği ve sivil toplumun gelişmesine engel oluşturduğuna yönelik eleştiriler gelmiştir (Rudaw, 2022). Fakat istenilen hızda gelişme sağlanmamasına rağmen istikrarlı bir iş birliği söz konusudur. AB, özellikle mali yardım sağlayarak ve siyasi diyaloga girerek Türkiye'nin sivil toplumuna yardımcı olmak için tavırlar almıştır (Çetin,2023). AB kapsamında 2004'te ilerleme raporunun ve 2005'te sivil toplumun geliştirilmesine yönelik raporun yayımlanması söz konusu tavrın somut örneklerini teşkil etmiştir. Bu şekilde düşünüldüğünde sivil toplum Türkiye'nin

AB ile ilişkilerinin yanı sıra demokrasi ve insan haklarının gelişmesine de önemli katkılar sağlamıştır.

AB ile son 30 yıldaki genel ilişkiler, Türkiye'nin sivil alanını hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilemiştir. AB'nin demokratikleşme bağlamında sivil topluma yaptığı vurgu, örgütlenme özgürlüğü ve toplanma özgürlüğünü 2000'li yılların başındaki yoğun reform döneminin önemli bir parçası haline getirdi. Reform sürecinin geri kalanıyla birlikte bu iyileştirmeler 2010'ların başlarında yavaşlayarak birçok konuyu yarım bıraktı veya dokunulmadı. Son dönemde Türkiye'nin demokrasisini eleştiren AB, Türkiye üzerindeki etkisinin azalmasına paralel olarak hak temelli ve savunuculuk faaliyetlerine daha az anlayışlı hale gelmiştir (Zihnioğlu, 2019).

1980 darbesinden sonra 1983 yılında hükümete gelen Turgut Özal'ın uyguladığı liberal politikalar serbest piyasa ekonomisini destekleyerek serbest ticareti benimsemiş ve uluslararası şirketlerin varlığına olan ihtiyacı ve önemini artırmıştır. Ayrıca bu dönemde uluslararası kurum ve kuruluşlarla iyi ilişkiler sürdürmeyi hedefleyen Türkiye Avrupa ile uyumlu bir perspektif çizmek için adımlar atmıştır. Bu adımların başında 1987 yılında yapılan Avrupa Topluluğu üyelik başvurusu gelmektedir. Aslında Türkiye'nin AB üyeliği arzusu kuruluşundan bu yana gerçekleşmektedir. Ancak müzakereler sadece ortaklık anlaşmaları ve Türkiye'nin darbeleri, ekonomik ve demokratik sorunları ile sınırlı kalmıştır.

Türkiye'nin başvurusunun ardından Avrupa Konseyi, Türkiye'nin başvurusuna ilişkin görüş hazırlanması için komisyona iletmiştir. Geçmişte Fas'ın benzer bir başvurusunun Konsey tarafından bir Avrupa ülkesi olmadığı gerekçesiyle reddedildiği düşünüldüğünde bu durum Türkiye'nin uygunluğunu bir kez daha teyit etmiştir. Türkiye'nin başvurusu asıl amacına ulaşamamış olsa da Türkiye-AT ilişkilerini canlandırmış ve her iki tarafta da ilişkileri geliştirmeye yönelik çabalar yoğunlaşmıştır.

AB'nin siyasi ve teknik mekanizmaları yeniden toparlanmaya başladı ve gümrük birliğinin zamanında yerine getirilmesi için önlemler yeniden uygulamaya konuldu. Bu arada, Komisyon'un vaat ettiği "Matutes Paketi" olarak bilinen işbirliği paketi 1990 yılında açıklandı ancak Yunanistan'ın muhalefeti nedeniyle Avrupa Konseyi tarafından kabul edilemedi. Bu koşullar altında Türkiye, AT ile önerilen gümrük birliğini tamamlamaya karar verdi. 1994 yılında başlayan müzakereler, 6 Mart 1999'da Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nde tamamlandı. Gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye, AB'den ithal edilen sanayi ürünlerine uygulanan tüm vergi ve benzeri gümrük vergilerini kaldırdı. Avrupa Komisyonu, 16 Temmuz 1997'de yayınladığı Gündem 2000 raporunda Türkiye'yi genişleme sürecinin dışında bırakmıştı. "Gündem 2000" ile aynı gün Komisyon, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir tebliğ yayınlayarak Türkiye'nin genişlemeye uygun olduğunu yeniden teyit etmiş ve hizmet ticaretinin serbestleştirilmesinden tüketicinin korunmasına kadar uzanan süreçte Türkiye'yi üyelik vizyonunda tutmayı amaçlayan bir dizi tavsiye getirmiştir (Bürgin, 2021)

AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler karmaşık bir şekilde gelişirken, Avrupa Konseyi tarafından Mart 2001'de "Katılım Ortaklığı" kabul edilmiştir. Bu ortaklık, Türkiye'ye yardımcı olacak bir çerçeve işlevi görmüştür.

Bu dönemde Türkiye'nin sivil alanı "Katılım Ortaklığı" sayesinde daha da genişledi. Öncelikle 2001 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkını kısıtlayan bazı tedbirler ile bu hakkın yasaklanması ve ertelenmesi metinden çıkarılmıştır. Ancak bu hakkı "milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel ahlak, genel sağlık veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması nedenleriyle ve kanunla" sınırlandıran bir hüküm eklenmiştir. Uyum Paketleri ile Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununda birbiri ardına yapılan çeşitli değişikliklerle toplantı özgürlüğü kademeli olarak genişletilmiştir (Zihnioğlu, 2019).

Türkiye aday statüsü kazandığı 1999 yılından 2005 yılına kadar önemli reformlar gerçekleştirerek AB'ye uyum sürecine katkıda bulunmuştur. En önemli reformlardan biri de 2004 yılından itibaren Dernekler Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Kanun kapsamında Türkiye'deki derneklerin yabancı derneklerle ilişki kurmasına zemin sağlanmıştır. Bu doğrultuda dernekler bir nevi siyasi örgütler olarak faaliyet göstermeye başlamıştır (Dernekler Kanunu, 2004).

2005'teki Lüksemburg Zirvesi'nden bu yana, Türkiye resmi olarak AB katılım müzakerelerine başlamış ve Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi de aynı gün yayınlanmıştır. 2005-2013 yılları arasındaki müzakerelerin bazı fasıllarında çeşitli konular (bazı üye devletlerin siyasi engelleri, Kıbrıs Sorunu, güvenlik sorunu, 2011 Arap Baharı sonrası ortaya çıkan dinamikler ve Doğu Akdeniz Sorunu) AB ile Türkiye arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş ve müzakereleri ipotek altına almıştır.

2012 yılı itibariyle Türkiye ile Avrupa Komisyonu arasında sadece iki yıl sürecek bir Pozitif Gündem başlatılmıştır (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020). Hâlihazırda 2011 yılında Arap Baharı sonrasında Türkiye'ye gelen göçmenlerin yarattığı güvenlik sorunu, 2013 yılından günümüze kadar geçen 10 yıllık süreçte AB ile Türkiye arasındaki en önemli müzakere konularından biri olmuş ve ortak çalışmalarda sınır güvenliği konusuna daha fazla ağırlık verildiği görülmüştür.

Demokratik bir sivil toplumun inşasına büyük önem veren AB tarafından sağlanan maddi/psikolojik destekler Türkiye'deki STK sayısının artmasını sağlamıştır. AB'nin STK'lara yönelik teşvikleri Türkiye'deki demokratik gelişmelere katkı sağlarken, sivil toplum mekanizmasının dönüşümünde de önemli etkilere sahip bir konuma gelmiştir. AB ile ikili ilişkilerinin geliştirilmesi açısından özel sektör dünyasının sürekliliği sağlanmış ve AB'nin iş dünyasına olumlu etkileri artmaya başlamıştır. Bu çerçevede Türkiye'deki iş dünyasının en önemli temsilcisi olan TOBB,

AB standartlarına uymak ve Türkiye’de geçerliliğini sağlamak için hem ülke içinde hem de ülke dışında lobi faaliyetleri yürütmektedir (Öniş ve Bakır, 2017).

Türkiye’de AB tarafından finanse edilen çeşitli STK programları 2002 yılından itibaren somut olarak hayata geçirilmiştir. İlk olarak 2002 yılında Sivil Toplumu Geliştirme Programı başlatılmıştır. Daha sonra AB 2005 yılında başlattığı Sivil Toplum Diyalogu ile birlikte çeşitli projeler yürütmüştür (ayrıntılı olarak TOBB’un Rolü’nde anlatılacaktır). 2011 yılından bu yana toplumsal cinsiyet, iklim ve çevre ile ilgili projeler yürütülmekte ve sayıları katlanarak artmaktadır. Sonuç olarak; AB, ulusal ve yerel düzeyde sivil inisiyatiflere ve STK’ların yetki ve kapasitelerinin güçlendirilmesine önem verilmektedir (Çepel, 2013).

AB ile Türkiye arasındaki ilişkileri sivil toplum nezdinde geren ve geriye götüren en önemli etkenlerden biri 2008 yılında çıkarılan yeni Vakıflar Kanunu ve bu kanunda 2011 yılında yapılan değişikliklerdir. O zamandan bu yana Türkiye’de örgütlenme özgürlüğünde yeni bir gelişme olan bu durum aslında geç kalınmış bir durum olarak kabul edilir. Türkiye, özellikle uygulamada sorunlara yol açan birçok sivil toplum meselesini yarım bırakmış veya dokunulmamış bırakmıştır. Temel sorun sivil toplum için kapsamlı bir yasal çerçevenin olmamasıdır. Nitekim Vakıflar Kanunu’nun ilgili mevzuatında sivil toplum veya sivil toplum kuruluşu tanımı yoktur. Bu da pratikte kafa karışıklığına neden olmuştur. Ek bir husus, genel bir sivil toplum stratejisi veya politikasının olmamasıdır. 64. Hükümet’in 2016 Yılı Eylem Planı’nda Sivil Toplum Yasası’nın 2016 yılı sonuna kadar tamamlanması hedeflenirken bu konunun henüz tam anlamıyla gerçekleştirilmemiş olması şüphesiz AB-Türkiye ilişkilerinde bir handikap olarak sayılmaktadır (Zihnioğlu, 2019).

İkili ilişkilerin tarihinden bu yana, AB’nin siyasi kriterleri Türkiye’nin üyelik sürecinin en zorlu ayaklarından biri olmuştur. Son yıllarda (özellikle 2013 yılından

itibaren) yaşanan gerilimler, Türkiye'ye yönelik demokrasi ve insan hakları eleştirilerinin artmasına neden olmuş ve bu gerilimler Türkiye ile AB arasında birçok konuda artan iş birliğine gölge düşürmüştür. Ancak, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde demokratik norm ve değerlerin yeniden ağırlık kazanıp kazanmadığı ve AB'de Türkiye'nin demokratik reform sürecini yeniden rayına oturtmak için gerçek çıkar ve çabaların olup olmadığı analiz edilmelidir.

Türkiye'deki STK'lar AB mevzuatı ve fonları aracılığıyla kurumsal yapılarını korumuş ve kurumsal kapasitelerini geliştirmiştir. Nitekim ciddi bir çalışma disiplini getirerek STK'ların gelişimine katkı sağlamıştır. Bu anlamda Türkiye'de önemli noktalarda faaliyet gösteren TOBB, özellikle demokratikleşme ışığında Türkiye'nin AB üyelik sürecinde etkili olmuştur.

Türkiye için on yıllardır süregelen Avrupa Birliği üyelik mücadelesi salt bir devlet politikası olmanın yanında toplumsal bir dönüşüm ve değişim anlamına gelmektedir (Tosun, 2007). Avrupa bütünleşme politikalarının en önemli noktalarından biri olan STK'lar bu süreçte Türkiye için oldukça önemlidir. Çünkü AB ülkeleri 1990'lı yılların başından itibaren devlet dışı kuruluşlara yoğun bir şekilde yatırım yapmakta ve bu noktada sivil toplum anlayışına ve Avrupa Birliği'ne aday ülkelere attettikleri değere önem vermektedirler (Aslan, 2010). Bu kapsamda 31 Temmuz 2006'da Sivil Toplum Diyalogu ve Kültür Hareketi Programı başlatılmıştır. Bir sene sonra ise sivil toplumun geliştirilmesine yönelik hibe programı başlatılmıştır. Yukarıda bahsedildiği biçimde STK'lar üzerinden AB ilişkilerinin ilerletilmesi demokratikleşmenin sağlanmasını amaçlamıştır.

Kendisini demokratik kültüre sahip bir ülke olarak liberal uluslararası toplumun bir parçası olarak gören Türkiye entegre sürecinin istikrarını sağlamak adına AB ile programlar çerçevesinde iş birliği sağlamıştır. 8 Ekim 2021'de Türkiye ile Avrupa

Birliği arasındaki sivil toplum diyalogunun altıncı sezonu ve sivil toplum destek programının üçüncü sezonu açıldı. Dışışleri Bakan Yardımcısı ve AB Başkanı Kaymakçı, açılışta, Türk sivil toplum kuruluşlarının AB ülkelerinde başta enerji ve ticaret olmak üzere çeşitli alanlarda 529 proje hayata geçirdiğini söylemiştir. Bu süreçte Türk hükümetin STK'ların faaliyetlerine 67,6 milyon Avro destek sağladığını vurgulayan Kaymakçı STK'ları AB sürecinin itici gücü olarak tanımlamıştır.

Çalışmada genel itibariyle anlatılmış olan STK'ların demokratik kültürün temel yapı taşı olduğu dikkate alındığında Türkiye'deki hükümet dışı kuruluşların AB'ye entegre olma sürecindeki etkisi daha anlaşılır olmuştur. Yukarıda 2021 yılında AB tarafından sivil toplum destek programının oluşturulması bu açıdan önemli olmuştur. Bu kapsamda STK'lar, Türkiye'de demokratik ilkelerin yerleşmesi için gerekli koşulların sağlanması ve bu suretle AB üyelik sürecine uyumlu politikaların geliştirilmesi hususlarında etkili olmuştur (Tutar, Tutar & Erkan, 2012) Bu başlık altında belirtildiği üzere Türkiye'deki STK'ların AB'den fon alarak projeler geliştirmesi AB standartlarını yakalamak adına Türkiye için bir fırsat olmuştur. Bu iş birliğinden ayrı olarak Türkiye'deki bazı STK'lar AB üyeliği sürecini izleme yoluyla bir değerlendirme yapmıştır. Söz konusu değerlendirme hem Türk hükümeti tarafından hem de AB tarafından dikkate alınmakla birlikte gerekli reformların yapılmasına etkili olmuştur. Ayrıca bu noktada STK'lar AB ile Türkiye arasında diyalogun sağlanması noktasında da etkili olmuştur. Söz konusu diyalog ortamının sağlanması AB-Türkiye arasındaki etkileşimi artırmış ve ilişkilerin etkin bir şekilde devam ettirilmesini sağlamıştır (Yatkin, 2008). Bu STK'lara örnek olarak diyalogun geliştirilmesiyle ilgili Türkiye Avrupa Vakfı; izleme ve değerlendirme ile ilgili olarak Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı'nı gösterebiliriz.

Sağlıklı bir demokrasinin temel yapı taşları olan sivil toplum kuruluşlarının siyasi desteğe olduğu kadar hukuki desteğe ve gelişmelere de ihtiyacı vardır. Yeterli hak

ve özgürlükler kuşkusuz STK'ların rahat bir yaşam alanı bulmasını sağlar (Tosun, 2007).

Türkiye sivil toplum çalışmalarında geçmişten günümüze tarihsel süreçte birçok aşamadan geçmiş ve dikkat çekici bir gelişme göstermiştir. 2000'li yıllardan itibaren STK'lara verilen önem artmış ve liberal demokrasilerdeki çağdaşlarına benzer şekilde faaliyet göstermeye başlamışlardır. Ancak kaydedilen ilerlemelere rağmen sivil toplum kuruluşlarının önünde hala birçok engel bulunmaktadır (Başkaya, 2011). Yasal sorunlar ve engeller, Türkiye'deki STK'ların karşılaştığı en kritik sorunların başında gelmektedir.

Başta askeri darbeler olmak üzere toplumsal olaylar sivil toplum örgütlerinde derin yaralar açmış ve onların gelişmesini engellemiştir. STK'lara ve hukuki gelişimlerine genel bir bakışla bakarsanız 1971 tarihli Anayasa değişikliğiyle başlayabilirsiniz. Mevcut ortaklıklar kanunu toplumun ve hukuk sisteminin ihtiyaçlarını karşılayamadığı için 1972 yılında 1630 sayılı Ortaklık Kanunu kabul edildi. Bu yasa, reformist özelliklerin gelişmesini ve dernek sayısının büyümesini sağladı. Ancak yıllar geçtikçe yeni boşluklar ve eksiklikler ortaya çıkmıştır (Sağlam, 2002). 1630 sayılı Ortaklık Kanunu'nda bazı 18.-20. Aralık 1973 tarihli yönetmelik geçersiz sayılarak dernek kurma konusundaki sınırlamalar artırıldı (Yasama, 2004). Örneğin öğrencilerin dernek kurma yetkileri elinden alındı, bu şekilde kurulanlar kapatıldı. Yetkililere de kısıtlamalar uygulandı. Meslek gruplarının ve sendikaların siyasi toplantı ve seminer yapması yasaklandı, bazı gazeteler kapatıldı veya toplatıldı, yazarları tutuklandı. Devletin gücü ve otoritesi derneklere daha fazla denetim uygulamış ve derneklerin denetiminde merkezi bir denetim organı öngörülmüştür. Dernekler tarafından yapılacak beyanname ve beyannamelerin ertelenebileceği veya engellenebileceği de düzenlenmiştir. 19 Şubat 1980 tarih ve 2261 sayılı Kanunun gerekçesinde, 1961 Anayasası ile bireylere tanınan temel hak ve hürriyetlerin sınırsız olarak kullanılması

ifadesinin yetersiz olması ile birlikte bu alanın yeniden düzenlenmesi ihtiyacının doğduğu belirtilmiştir.

12 Eylül 1980 darbesinde tüm bağlantılar kesildi. Darbe sonrası dönemde yeni hükümet, 1961 Kanunu'nun tanıdığı özgürlükleri istismar eden ve yıkıcı faaliyetlerde bulunan örgütlere, anayasa ve kanunlara çok daha olumsuz ve kısıtlayıcı hükümler ekleyerek karşılık verdi. 1982 Anayasası daha az katılımcı bir siyasi sistemi, yani depolitizasyonu hedefliyordu. Dolayısıyla 1982 Anayasası çok katı hükümler içeriyor. 1980-1983 Milli Güvenlik Kurulu döneminde dernek kavramı bir nevi kayıp olarak görülse de, 1990'lı yıllarda bu algı biraz değişti. 1995 yılında Anayasa'nın 33. maddesinin değiştirilmesiyle bazı kısıtlayıcı hükümler anayasal dayanağını kaybetmiştir. Ancak kanunda paralel değişiklik yapılmasını öngören uyum kanunları, Türkiye Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsünü alana ve uzlaşma süreci başlayana kadar yapılamadı. Avrupa Topluluğu ile ilişkilere ilişkin olarak 1982 Anayasasının bazı kısıtlayıcı hükümlerinde değişiklik yapıldı. 2908 sayılı Dernekler Kanunu 1988, 1991 ve 1997 yıllarında olmak üzere üç kez değiştirilmiştir. Ancak bu değişiklikler diğer kanunlara yansımadağı için sorunları çözemedi. Örneğin 1997 yılında yapılan bir değişiklikte derneklerin siyasi partiler, sendikalar ve meslek kuruluşlarıyla mali ilişki kurması yasağı kaldırılmış, ancak Siyasi Partiler Kanunu'nda hüküm bulunmadığından değişiklik yapılmamıştır. . Kısıtlamalara ve yasaklara rağmen dini derneklerin, çevre kuruluşlarının ve kadın kuruluşlarının sayısı arttı. 28 Şubat 1997 Muhtırası'nın ardından sivil toplum kuruluşlarında ilk kez darbe karşıtı birçok ses duyuldu. Bu olumlu gelişmeye rağmen halen Batılı anlamda bir sivil toplum yapısından uzak olan Türk STK'larının demokratikleşme konusunda pek işlevsel olmadığı görülmektedir (Tosun, 2007). Türkiye'nin 2 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesi'nde AB'ye aday ülke ilan edilmesiyle Türkiye için yeni bir dönem başladı. Uyum süreci olarak adlandırılan bu dönemde Türkiye, bu fırsatı değerlendirme çabalarını artırmış; ekonomi, demokrasi,

insan hakları gibi alanlarda iyileştirmeler başlatmıştır (Aslan, 2010). Uyum süreci STK'lar için de bir dönüm noktası oldu. Bu süreçte Avrupa Birliği ve aday ülkenin kurumları katılım stratejisi doğrultusunda yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Birleşme stratejisinin en önemli adımı birleşme ortaklık belgesinin (MDR) yayınlanmasıdır (Özer, 2007). 2001 yılında yayınlanan KOBİ'de ana konu Kopenhag siyasi kriterleridir. Mali kriterleri ve mevzuatı karşılamak için yapılması gerekenleri de tek tek sıraladı. (Bandeoğlu, 2016).

KOBİ'lerde kısa vadeli siyasi kriterler bölümünde ifade özgürlüğünün yasal ve anayasal güvencelerinin güçlendirilmesi, örgütlenme, toplanma ve şiddet içermeyen gösteri özgürlüğünün desteklenmesi ve sivil toplumun geliştirilmesine yönelik öneriler sunuldu. Dolayısıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 11. Maddesi. Dernekler Kanunu'nun revize edilerek anti-demokratik hükümlerinin kaldırılması teklif edildi. KOBİ'lere ilişkin Türkiye raporunun 8 Mart 2001 tarihinde yayınlanmasının ardından, Avrupa Birliği Müktesebatının Türkiye'de Aktarımına İlişkin Türkiye Ulusal Programı hazırlanmış ve 26 Mart 2001 tarihinde Avrupa Komisyonu'na sunulmuştur. Kısa vadede değişiklikler, orta vadede ise diğer yasal değişiklikler yapılacaktır. Ekim 2001'de anayasanın 34. maddesi değiştirildi, 2002 ve 2003 Uyum Kanunlarında da birçok değişiklik yapıldı. Hükümet, siyasi kriterlerin bir an önce karşılanması için mevzuatın başlatılması amacıyla uyum kanunları çıkardı, ancak kanunların bir an önce yürürlüğe girdiği bildirildi. Uzun vadeli çözümler için genişletilecektir. Hükümet, 2003 yılında güncellenerek yeniden yayınlanan Ulusal Program'da dernek ve vakıf sektöründe parçalı mevzuatın hayata geçirileceğini vaat etmektedir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2003).

2003 yılı ulusal programında ifade, örgütlenme, toplanma, gösteri ve sivil toplum hak ve özgürlükleri ile uygulamadan kaynaklanan sorunların çözüleceği ifade edilmiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2003). Anayasa değişiklikleri demokrasinin, hak

ve özgürlüklerin kapsamını genişletmiş ancak uygulamadan kaynaklanan sorunlar devam etmektedir. Gözden geçirilip yeniden yayınlanan 2003 Ulusal Programında, Türk hükümeti ifade özgürlüğünü daha fazla geliştirmeyi ve sürdürmeyi, sivil toplumu güçlendirmeyi ve demokratik hayata katılımını desteklemeyi taahhüt etmektedir. Türk hükümetinin vaatleri arasında dernek ve vakıflar ile faaliyetlerine ilişkin çeşitli kanunların uyumlaştırılması da yer alıyor. Hükümet ulusal programda (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2003) verdiği sözleri kısa sürede yerine getirdi. Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin bir gereği olarak Türk Anayasası 2004 yılında değiştirildi. Ayrıca Türkiye'nin yeni ceza kanunu 26.09.2004 tarihinde, yeni dernekler kanunu ise 23.11.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde ulusal mevzuattan kaynaklanan tüm antidemokratik uygulamalar ortadan kaldırıldı. İfade özgürlüğüne ilişkin dört ilerleme raporundan ilkinde, AB mevzuatı ve uygulamalarının uyumlaştırılmasında ilerleme kaydedildiği belirtiliyor. Bu ilerlemeler Komisyonun ilerleme raporlarında da ayrıntılı olarak yer almaktadır (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2022). Ancak 2006 yılında yayımlanan bir ilerleme raporunda, ifade özgürlüğü alanındaki hukuki gelişmelerin Avrupa standartlarına ulaştığı ancak ifade özgürlüğünün uygulamada hâlâ tam olarak garanti altına alınmadığı iddia edilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2006). Katılım Ortaklığı Ulusal Programının ardından gerekli siyasi düzenlemelere yönelik uyumlu kanunlar hazırlandı. (Uyum yasaları, Avrupa Birliği müktesebatıyla çelişen anayasa hükümlerini ve yasaları iptal eden veya değiştiren kararnameler olarak ifade edilebilir.) Türk hükümeti 2002-2003 yıllarında 7 uyum yasası çıkarmıştır. Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Anayasa da dahil olmak üzere hemen hemen tüm kanun ve yönetmelikler değiştirildi. Örneğin 4722 sayılı yeni Medeni Kanun 8 Aralık 2001 tarihinde kabul edilmiş, yeni Medeni Kanun ise 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 5253 sayılı yeni Dernekler Kanunu 23 Kasım 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Dernekler Kanunu, 2004). Ancak bu anayasa ve yasal değişikliklerin STK'larla ilgili tüm sorunları

çözdüğünü iddia etmek doğru olmaz. Şu ana kadar bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilmesine rağmen bazı maddelerin uygulanmasında hala eksiklikler bulunmaktadır. Örneğin kanunun üçüncü maddesine göre: Bireyler her amaçla dernek, vakıf ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar kurabilirler (Mevzuat, 2004). Ancak STK'lar sadece dernek veya vakıf olarak kayıt yaptırabilir mevzuata göre kâr amacı gütmeseler dahi başka bir tüzel kişilik tanımlanamaz ve dernekler için yedi tüzel veya gerçek kişinin katılımı gerekir. Dernek ve vakıflar dışında sivil yapılanma için oluşturulabilecek diğer oluşumlara özgürlük tanınırsa ve bunların önündeki engeller kaldırılırsa STK'ların gelişimi için büyük bir adım atılabilir (Kala, 2020). Bu yasal çerçeveye göre cinsiyet, yaş vb. gözetmeksizin her bireyin bir sivil toplum örgütünün öncüsü olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak kanunun kolluk görevlileri, Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına ve kamu kurum/kuruluşlarında çalışanlara getirdiği kısıtlamalar bulunmaktadır (Kala, 2020). (Ayrıca Türk vatandaşı olmayanlar da bu haktan yararlanamamaktadır.) Mevzuatta yer alan maddeye göre dernek ve vakıfların tescil zorunluluğu yoktur ancak kayıtsız sivil toplum kuruluşlarına yasal süreçte izin verilmemektedir. Ayrıca Mevzuata göre her gerçek veya tüzel kişi internet ortamında veya fiilen vakıf veya kâr amacı gütmeyen diğer sivil toplum kuruluşlarını kurabilir. Ancak uygulamada internet üzerinden sivil toplum kuruluşu kurulmasına izin verilmemektedir.

3.2. Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Sivil Toplum Diyalogu ve Etkileri

Türkiye'de birçok sivil toplum örgütü AB ile iş birliği içerisinde olmuştur. Bu doğrultuda sivil toplum örgütleri Türkiye ile AB arasındaki çoklu ilişkilere olumlu yönden katkı sağlamaktadır. Aralarında Erasmus Programı da dahil olmak üzere söz konusu çalışmalar demokrasi kültürünün yerleşmesi hususunda etkili olmasından dolayı AB tarafından desteklenmektedir. Bu noktada AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin

siyasi boyutu dışında ekonomik, sosyal ve kültürel boyutunu oluşturan sivil toplum kuruluşları iki yönlü hareket etmiştir. Söz konusu iki yönlü hareketten birincisi AB ile iş birliği; ikincisi ise Türk hükümeti ile iş birliği olarak açıklanabilir. Bu çerçevede AB ile Türkiye arasındaki sivil toplumun iletişim yönü oldukça önem teşkil etmiştir. İki yönlü iletişimin kurulması ve devamının sağlanması karşılıklı anlayış ile temellendirilmiştir. Bu kapsamda AB ile Türkiye arasındaki sivil toplum kuruluşları insan ve temel hakların yanı sıra yeni toplumsal hareketlerin konuları çerçevesinde ortak amaçlar doğrultusunda iş birliği yaparak faaliyet yürütmektedirler. Söz konusu konular insan hakları, cinsiyet eşitliği, çevre ve iklim sorunları, kadın hakları gibi başlıklardan oluşmuştur. Bu doğrultuda sivil toplum diyalogu AB ülkeleri ile Türkiye arasında bir kültür köprüsü oluşturmaktadır. Erasmus Programı ile genç yurttaşların farklı ülkelerde eğitim alması sağlanırken; Horizon 2020 projesiyle araştırma ve geliştirme programları; IPA Programları ile iş birliği programları oluşturulmuştur (European Comission, 2020). İkili kültürel ilişkilerin ve demokratikleşme sürecinin ilerletilmesinin yatırımları teşvik etmesi ise söz konusu ilişkilerin ekonomik boyutunu oluşturmuştur.

Türkiye'nin AB ile ilişkileri ülkedeki sivil topluma yönelik baskılardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu noktada Türk hükümetinin politikaları demokrasi ve insan hakları ilkelerine zarar verdiğine ve sivil toplumun gelişmesine engel oluşturduğuna yönelik eleştiriler gelmiştir (Rudaw, 2022). Fakat istenilen hızda gelişme sağlanmamasına rağmen istikrarlı bir iş birliği söz konusudur. AB, özellikle mali yardım sağlayarak ve siyasi diyaloga girerek Türkiye'nin sivil toplumuna yardımcı olmak için tavırlar almıştır. AB kapsamında 2004'te ilerleme raporunun ve 2005'te sivil toplumun geliştirilmesine yönelik raporun yayımlanması söz konusu tavrın somut örneklerini teşkil etmiştir. Bu şekilde düşünüldüğünde sivil toplum, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin yanı sıra demokrasi ve insan haklarının gelişmesine de önemli katkılar sağlamıştır.

Türkiye için on yıllardır süregelen Avrupa Birliği üyelik mücadelesi, salt bir devlet politikası olmanın yanında toplumsal bir dönüşüm ve değişim anlamına gelmektedir (Tosun, 2007). Avrupa bütünleşme politikalarının en önemli noktalarından biri olan STK'lar bu süreçte Türkiye için oldukça önemlidir. Çünkü AB ülkeleri 1990'lı yılların başından itibaren devlet dışı kuruluşlara yoğun bir şekilde yatırım yapmakta ve bu noktada sivil toplum anlayışına ve Avrupa Birliği'ne aday ülkelere atfettikleri değere önem vermektedirler (Aslan, 2010). Bu kapsamda 31 Temmuz 2006'da Sivil Toplum Diyalogu ve Kültür Hareketi Programı başlatılmıştır (Seyidov, 2018). Bir sene sonra ise sivil toplumun geliştirilmesine yönelik hibe programı başlatılmıştır. Yukarıda bahsedildiği biçimde STK'lar üzerinden AB ilişkilerinin ilerletilmesi demokratikleşmenin sağlanmasını amaçlamıştır.

Kendisini demokratik kültüre sahip bir ülke olarak liberal uluslararası toplumun bir parçası olarak gören Türkiye entegre sürecinin istikrarını sağlamak adına AB ile programlar çerçevesinde iş birliği sağlamıştır. 8 Ekim 2021'de Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki sivil toplum diyalogunun altıncı sezonu ve sivil toplum destek programının üçüncü sezonu açıldı. Dışişleri Bakan Yardımcısı ve AB Başkanı Kaymakçı açılıшта, Türk STK'larının AB ülkelerinde başta enerji ve ticaret olmak üzere çeşitli alanlarda 529 proje hayata geçirdiğini söylemiştir. Bu süreçte Türk hükümetin STK'ların faaliyetlerine 67,6 milyon Avro destek sağladığını vurgulayan Kaymakçı STK'ları AB sürecinin itici gücü olarak tanımlamıştır.

3.3. TOBB'un Kuruluşu ve İşlevi

1950'li yıllarda dünyada yaşanan gelişmeler sonucunda Türkiye iç ve dış politikada liberalleşmeyi benimsemiştir. Bu dönemden itibaren alınan ekonomik kararlar ve uluslararası diyaloglarla birlikte özel sektöre verilen önem artmaya başlamıştır. Bu bağlamda özel sektörün gelişmesiyle birlikte iş dünyasının toplumsal

gücü ülke ekonomisine dokunmalarına paralel olarak artan bir eğilim göstermiştir (Çepel, 2006).

Türk sivil toplum kültürünün gelişmesinde önemli rol oynayan TOBB, 1967 yılında Türkiye Odalar Birliği'ne bağlı sanayiciler tarafından yeniden yapılanma amacıyla kurulmuş olup, o tarihten bu yana 365 oda ve borsadan oluşmaktadır. Kamu hukukuna göre kurulan TOBB, Türkiye'de faaliyet gösteren tüm oda ve borsaların ana kuruluşudur.

TOBB bir kamu politikası aktörü olarak kamu politikası faaliyetlerini kendi dinamikleri ve kurumsal yapısı çerçevesinde yürütmektedir. Öte yandan oluşturduğu siyasal ağ aracılığıyla çeşitli partileri etkilemekte ve birçok aktör aracılığıyla kamusal bir karar alma süreci oluşturmaktadır. TOBB siyasi ağı, TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikası Araştırma Vakfı), İKV (Ekonomik Kalkınma Vakfı), TOBB İktisat Fakültesi (TOBB-ETU) ve TOBEV'den (TOBB Eğitim ve Kültür Vakfı) oluşmaktadır.

İlerleyen bölümlerde de değinileceği gibi TOBB'un hem bir STK hem de bir baskı grubu olduğunu söylemek doğru olur. Çünkü özel sektörün ihtiyaçları doğrultusunda görüş ve çözümlerini siyasi iktidara iletmeyi amaçlar. Ayrıca kanun ve yönetmeliklere ilişkin görüşlerini ilgili bakanlıklara ve meclis komisyonlarına sunarak karar alma mekanizmalarını iş dünyasının çıkarları doğrultusunda etkilemeyi amaçladığı görülmektedir (Akıncı, 2020). Esasında TOBB, Avrupa'daki sivil toplum kuruluşlarıyla benzer özellikler taşıyabilmektedir. Avrupa'daki sivil toplumlar nasıl ki AB'deki karar organlarında söz sahibi konumunda yer alıyorsa, TOBB da Türkiye'deki mevcut olan iktidarın kararları almasında etkin rol oynamaktadır. Bünyesinde barındığı 365 oda ve borsanın varlığı, TOBB'un etkisinin yadsınamaz ölçüde olduğunu göstermektedir.

1970'li yıllardan itibaren gönüllü meslek kuruluşlarının da sayısının artmasıyla birlikte TOBB'un faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu dönemlerde devletin işgücü

piyahasına ve sektörlere hâkim olmasına rağmen, Türkiye’de özel sektör dinamiği önemli bir ağırlık kazanmıştır (Öniş ve Türem, 2001).

TOBB’un ekonomik küreselleşme ve modernleşme anlayışı temelde seküler bir yapıya sahiptir ve liberal demokratik anlayış, iyi yönetim ilkeleri üzerine kuruludur. Bir çıkar çatışması türü olarak kamu yararına hizmet ettiği iddia edilebilse de aynı zamanda belirli bir derecede ilgi çekici grup odağı davranışı sergilemesi bağlamında üyelerinin menfaatlerinin korunmasına büyük önem verdiği söylenebilir (Öniş ve Türem, 2001).

3.4. TOBB’un Sivil Toplum Kuruluşu Olması ve Özellikleri

Sivil toplumun ne olduğunu düşündüğümüzde iki kriter vardır. Bir tanesi yurt dışında; İkincisi demokratik sürecin kendisidir. Çalışmada genel olarak belirtildiği gibi yatay ilişkiler temelinde oluşturulan kar amacı gütmeyen kuruluşlar ilgili sivil toplumun temsilinden oluşmaktadır.

Sivil toplum genel olarak devlet dışı, gönüllü ve kâr amacı gütmeyen grupları ifade eder. BM ve ECOSOC da sivil toplumu önemli bir paydaş olarak kabul eder ve onların görüşlerini, deneyimlerini ve önerilerini dikkate almayı amaçlar. Bu nedenle, ECOSOC sivil toplumun katılımını destekler ve sivil toplum örgütlerine danışman statüsü verir. ECOSOC'a göre formel olarak sivil toplumu ifade edecek olursak:

“Sivil toplum, gönüllü, devlet dışı ve kâr amacı gütmeyen grupların oluşturduğu çeşitli örgütlerden ve kuruluşlardan oluşan bir topluluktur. Bu örgütler, insan hakları, çevre, sağlık, eğitim, sosyal kalkınma ve benzeri konularda faaliyet gösterirler. BM'nin Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) birimi, sivil toplumun bu tür örgütlerini çalışmalarına katkıda bulunmaya teşvik eder, görüşlerini dinler ve politika oluşturma süreçlerine katılım sağlar ayrıca sivil toplumu kapsayıcı ve adil bir uluslararası işbirliği

çerçevesinin bir parçası olarak kabul eder şeklinde genel kaniya varabilir (ECOSOC, 2022).

Birleşmiş Milletler (BM), sivil toplum kuruluşlarının tanımını resmi bir şekilde belirleyen bir yapıya sahip değildir. Ancak BM, STK'ları genellikle insan hakları, sosyal hizmetler, insani yardım, çevre koruma, kalkınma, sağlık, eğitim gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren ve toplum hizmetine yönelik çalışmalar yapan örgütler olarak kabul etmektedir.

Bu kuruluşlar, toplumun çeşitli sorunlarının çözümünde aktif bir rol oynamaktadır. STK'lar, kar amacı gütmeyen, gönüllülük esasına dayalı, bağımsız ve özerk yapılar olarak faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlar, toplumun farklı kesimlerinden insanların ortak bir amaç etrafında bir araya gelerek oluşturdukları yapılar olarak da nitelendirilebilir.

Sivil toplum kuruluşları, insan hakları, çevre koruma, eğitim, sağlık, kadın hakları, çocuk hakları gibi çeşitli konularda çalışmalar yapmaktadırlar. Devletin yanı sıra özel sektör ve toplumla da ilişkiler kurarak, toplumun ihtiyaçlarına cevap verme, politika değişiklikleri talep etme ve toplumsal dönüşüm sağlama amacı güderek toplumun genel refahına ve ilerlemesine katkıda bulunmaktadır.

Çalışmanın ana konusu olan ve dayanağını Anayasanın 135 maddesinden alan ülkemizde bulunan sivil toplum kuruluşları içerisinde en özel sektörün temsilcisi olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği kanununa göre, TOBB “odalar ve borsalar arasındaki birlik ve dayanışmayı temin etmek, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, oda ve borsa mensuplarının meslekî faaliyetlerini kolaylaştırmak, bunların birbirleriyle ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere, meslek disiplinini ve ahlâkını korumak, ülkenin kalkınması, ekonominin gelişmesi için gerekli çalışmaları yapmak ve bu

Kanunda belirtilen hizmetleri yerine getirmek amacıyla kurulan, tüzel kişiliğe sahip, kamu kurumu niteliğinde meslek üst kuruluşudur” (5174 Sayılı TOBB Kanunu)

T.C. Anayasası’nın 135. Maddesi “*Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve üst kuruluşları; belli bir mesleğe mensup olanların müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, meslekî faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ile ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlâkını korumak maksadı ile kanunla kurulan ve organları kendi üyeleri tarafından kanunda gösterilen usullere göre yargı gözetimi altında, gizli oyla seçilen kamu tüzel kişilikleridir.*” şeklindedir.

TOBB’un her ne kadar kendi bünyesinde bir kamu kuruluşu gibi görünse de birçok alanda devlete/hükümete ve bakanlıklar gibi çeşitli kamu kurumlarına tabi olması, ayrıca bir baskı grubu karakterine sahip olması bir kamu kurumu olmaktan çok bir sivil toplum kuruluşu olduğu değerlendirmemizi destekleyen bir argümandır (Azaklı,1997). Buna ek olarak TOBB’un STK olduğu şu argümanlarla desteklenebilir:

Sivil toplum kuruluşları (STK’lar), toplumun belirli ihtiyaçlarını veya amaçlarını karşılamak, toplumsal sorunlara çözüm bulmak veya belirli değerleri teşvik etmek amacıyla gönüllü bireyler veya gruplar tarafından kurulan, kar amacı gütmeyen örgütlerdir. STK olabilmek için aşağıdaki özelliklerin genellikle taşınması gerekir. TOBB ise yukarıda bahsedilen özellikleri sağlamaktadır. Bu özellikler başlıca:

1- Kar Amacı Gütmeme: STK’lar kar amacı gütmeyenler. Yani ticari kazanç elde etmek gibi bir hedefleri yoktur. Faaliyetlerini toplumsal veya çevresel amaçlar doğrultusunda yürütürler.

2- Toplumsal Amaç ve Misyon: STK'ların kuruluş amacı, belirli bir toplumsal veya çevresel sorunu çözmek, ihtiyaca cevap vermek veya belirli bir misyonu gerçekleştirmek olabilir. Bu amaç veya misyon, örgütün faaliyetlerini yönlendirir.

3- Gönüllülük ve Katılım: STK'lar, gönüllülerin katılımı ve desteği ile varlıklarını sürdürürler. Katılımcılar, genellikle kendi istekleriyle ve belli bir amaç doğrultusunda STK'ya destek verirler.

4- Halka Açıklık ve Şeffaflık: STK'lar, faaliyetlerini kamuya açık bir şekilde yürütme ve hesap verebilirlik ilkesine uygun olarak faaliyet gösterme yükümlülüğü taşırlar.

5- Özerklik ve Bağımsızlık: STK'lar genellikle bağımsız ve özerk yapılar oluştururlar. Yani, siyasi veya ticari çıkarlara bağlı olmadan kendi amaçlarına odaklanırlar.

6- Sivil İnisiyatif ve Katılımı Teşvik: STK'lar, sivil inisiyatifin güçlenmesini ve toplumun katılımını teşvik eder. Bu nedenle genellikle demokratik yönetim ilkelerine önem verirler.

7- Toplumsal Duyarlılık ve Sorumluluk: STK'lar, toplumsal sorunlara duyarlılık gösterir ve bu sorunları çözmek veya hafifletmek amacıyla faaliyet gösterirler.

8- Organizasyon ve Yönetim: STK'lar, belirli bir organizasyon yapısına ve yönetim süreçlerine sahiptirler. Bu yapı, örgütün etkin ve sürdürülebilir bir şekilde faaliyet göstermesine yardımcı olur (Emini, 2015).

Bu özellikler STK'ların genel özelliklerini yansıtmaktadır. TOBB'un da bu özellikleri taşıdığını faaliyetleri ve yapısı bakımından inceleme kapsamına aldığımızda eksiksiz taşımaktadır.

Bu faaliyetleri doğrultusunda bir kamu kurumundan ziyade TOBB, STK olarak ele değerlendirilmiştir. Detaylandırmak gerekir ise TOBB kapsamında 81 ilde Kadın Girişimciler Kurullarını oluşturulmuştur. Böylelikle toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların çalışma hayatında yer edinmesini desteklemek adına kadın girişimcilere yönelik mesleki eğitim ve gerekli ortamın sağlanmasına yönelik faaliyet yürütülmüştür (Akgül, 2021; 117).

Kadınların teknoloji alanında çalışmalar yürütebilmesini kolaylaştırmak ve desteklemek adına Geleceği Yazan Kadınlar İklim Fikir Maratonu; toplumsal ve ekonomik konumların güçlendirilmesi adına Kız Kardeşim Projesi faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca temizlik ve teknolojik ilerleme başlıklarında projeler oluşturmuştur. İşimiz Temiz Projesi ile hizmet sektöründeki mikro işletmeleri kapsayan bir hijyen programı oluşturulmuştur. Hedefi Olan Kadına İnternetle Hayat Kolay Projesi ile dijital dönüşümün Türkiye genelinde sağlanması hedeflenmiştir (TOBB, 2023a). Toplumsal sorunlara çözüm arayışı içerisinde olmasının yanı sıra iktidarın uluslararası antlaşmalardan doğan temel hak ve özgürlüklerin korunması noktasında siyasi iktidarı sınırlayıcı bir role sahip olmuştur. Örneğin TOBB Başkanı M. Rıfat Hisarcıkoğlu piyasa ekonomisi ile hukuk arasında doğrudan bir ilişki kurarak sağlıklı işleyen bir hukuk sistemi içerisinde ekonomik kalkınmanın beklenen bir durum olduğunu vurgulamış ve bu noktaya dikkat çekerek hukuk sisteminde iyileştirmelerin gerçekleştirilmesini tavsiye etmiştir (TOBB, 2023b). Bu kapsamda başta anayasa olmak üzere mevcut hukuk sisteminde değişikliğe gidilmesi için kurumsal çerçevede öneriler sunulmuştur (Sağlam, 2002). Nihai olarak 2010 yılında anayasa değişikliğinin gerçekleştirilmesinde aktif rol almış ve bu süreci TOBB Başkanı Hisarcıkoğlu demokrasinin güçlendirilmesi, bireysel hak ve özgürlüklerin AB standartlarına yükseltilmesi olarak yorumlamıştır.

Çalışmada TOBB'un bir STK olarak ele alınmasındaki bir diğer etken ise organları ve görevlere seçim süreci etkili olmuştur. TOBB, Türkiye'deki ticaret ve

sanayi odalarını, ticaret borsalarını ve ilişkili işletmeleri temsil eden bir örgüt olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu işlevlerini yerine getirirken şu organlar aracılığıyla gerçekleştirmiştir; genel kurul, yönetim kurulu, denetim kurulu ve disiplin kurulu. Söz konusu organlara yetkililerin seçim usulü örgütün bir STK olarak değerlendirilmesinde önemli bir etken olmuştur. Kanuna göre yetkililer, örgütün kendi üyeleri arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır (Mevzuat, 2004).

TOBB'un bir STK olarak ele alınmasındaki üçüncü etken ise 1985 yılında kurulan ve 2014'e kadar TOBB bünyesinde faaliyet gösteren Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)'in yapılan düzenleme ile Ekonomi Bakanlığına bağlanarak TOBB bünyesinden çıkarılması olmuştur (Mevzuat, 2014). Bu haliyle TOBB'un siyasal iktidarın hiyerarşisinden ayrı tutulmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla TOBB'un kamu kurumundan ziyade bir STK olarak değer kazanmasının hedeflendiği yorumu yapılmıştır.

DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), Türkiye'deki özel sektörün uluslararası ekonomik ilişkilerini geliştirmek, ihracatı artırmak, yatırımları teşvik etmek ve ülkenin ekonomik dışa açılmasını desteklemek amacıyla kurulmuş bir kuruluştur. 1986 yılında kurulan DEİK, Türk iş dünyasının uluslararası arenada daha etkin ve rekabetçi olabilmesi için çeşitli faaliyetler yürütmektedir (Avrupa Birliği, 2001). DEİK'in başlıca görevleri şunlardır:

a. İhracatın Desteklenmesi: DEİK, Türk şirketlerinin ihracat yapabilmesi ve dış pazarlara erişebilmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunur. Ticaret ve işbirliği anlaşmalarının oluşturulması, ticaret heyetleri düzenlenmesi gibi çalışmalar ile ihracatın teşvik edilmesi hedeflenir.

b. Yatırım Teşviki: DEİK, Türk şirketlerini yurtdışında yatırım yapmaya teşvik ederken, aynı zamanda yabancı yatırımcıları Türkiye'ye çekmek için çeşitli etkinlikler

düzenler. Yatırım fırsatlarının tanıtımı ve yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapar.

c. İşbirliği Platformları Oluşturma: DEİK, farklı ülkelerin iş dünyası temsilcilerini ve Türk iş insanlarını bir araya getirerek işbirliği platformları oluşturur. Bu platformlarda ticaret ve yatırım olanakları tartışılır, iş bağlantıları kurulur.

d. Sektörel ve Bölgesel İşbirlikleri: DEİK, farklı sektörlerdeki şirketlerin uluslararası işbirliği yapmasını teşvik eder. Aynı zamanda farklı bölgelerdeki ülkelerle işbirliği geliştirilmesi için çeşitli projeler yürütür.

e. Ekonomik Diplomasiye Destek: DEİK, Türk hükümeti ile işbirliği yaparak ekonomik diplomasi çerçevesinde farklı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlar. Ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilere paralel olarak ilerlemesine destek verir.

f. Uluslararası Etkinlikler ve Konferanslar: DEİK, uluslararası düzeyde çeşitli konferanslar, seminerler ve etkinlikler düzenler. Bu etkinliklerde iş dünyası temsilcileri, uzmanlar ve hükümet yetkilileri bir araya gelerek ekonomik konuları tartışır ve deneyimlerini paylaşırlar (Durgun, 1997).

DEİK, Türkiye'nin dışa açılan ekonomik politikalarının özel sektör tarafından desteklenmesini amaçlayan önemli bir kuruluştur. Bu amaçla, Türk iş dünyasının uluslararası alanda daha etkin bir rol oynamasına yardımcı olmaktadır. Önceden TOBB bünyesinde iken, kamu kurumu haline getirilmesi nedeniyle TOBB bünyesinden çıkarılmış olması, TOBB'un bir kamu kurumu olarak değerlendirilmediğini gösteren bir gelişmedir.

TOBB, Türkiye'deki ticaret ve sanayi odalarını çatısı altında toplayan bir kuruluştur. Ticaret ve sanayi odaları, iş dünyasının çeşitli sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin üye olduğu yerel ve bölgesel odalardır. Bu odalar, işletmelerin çıkarlarını

korumak, desteklemek ve temsil etmek amacıyla faaliyet gösterirler. Başka bir ifadeyle TOBB, bu ticaret ve sanayi odalarını bir araya getirerek ortak bir platform oluşturur. Odalar arasındaki iletişimi sağlar, ortak projelerin geliştirilmesine katkıda bulunur ve üyelerin çıkarlarını korur. Ayrıca, Türkiye'nin ticaret ve sanayi politikalarının belirlenmesinde hükümete danışmanlık yapar ve bu alanda etkin bir rol üstlenir.

3.5. TOBB'un Özel Sektöre Yönelik Teknik Faaliyetleri ve Yerli ve Yabancı Kamuoyunu Bilgilendirmedeki Rolü

TOBB, Türk girişimcilerinin çalışmalarına yön vermek, özel sektörün talep ve ihtiyaçlarını ilgili makamlara ileterek çözüm üretmek, küçük ve orta ölçekli işletmelerin haklarını korumak ve sanayiye meşru katılımlarını teşvik etmek amacıyla çalışmalarını sürdürecektir. Hatta kurulduğu yıldan bu yana özel sektörde atılan adımları kurumsallaştırmak, kurumu yasal olarak güçlendirmek ve ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla uluslararası kalite belgelerini almıştır. TIR karnelerinin dağıtım ve transit belgesi taleplerini yerine getirir, ATA karnelerini düzenler, Global Standartlar-1'i Türkiye'de tek elden uygular, menşe şahadetnamesi ve taşıma belgesi basımını yapar ve ilgili taraflara bu dağıtım işlemlerini tamamlar. Bu sistem kapsamında Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Kanada, Japonya, Yeni Zelanda, Rusya, Belarus ve Ukrayna'nın sunduğu avantajlardan yararlanmaktadır.

TOBB görevlerinin yanı sıra KOBİ'lerin ekonomiden pay almaları için bilgilendirme ve danışmanlık hizmetleri vermekte, üyelerini ticaret, finans ve uluslararası işbirlikleri konularında bilgilendirmekte, sektöre özgü sorunları tespit ederek yetkililere raporlamaktadır. Türk ve yabancı şirketler arasındaki uyuşmazlıkların çözümü için tahkim organları kurar, eğitim kurumları kurarak istihdam yaratır ve sosyal sorumluluk bilinciyle kültürel değerlerin korunması konusunda faaliyet gösterir.

3.5.1. TOBB'un Sektördeki Yeri ve İşlevi

TOBB ayrıca kuruluş amacı ve kanunlarla belirlenen görev kapsamında bakanlıklara veya kamu kurum ve kuruluşlarına kanunlarla öngörülen görevleri de yerine getirir. TOBB aynı zamanda birçok faaliyete de öncülük etmekte ve özel sektörde örnek projeler geliştirmektedir (TOBB, 2022c). Örneğin Gümrük ve Turizm İşletmeleri Ticaret A.Ş. Ülke gümrük kapılarının modernizasyonu (GTİ A.Ş) ve lojistik köy projesi Batı Anadolu lojistik organizasyonları (BALO A.Ş) için firmayı değerlendirmek mümkündür.

Bunlara ek olarak KOSGEB ve 19 banka, bankalarla iş birliği yapan türev borsası Kredi Tagatisfond A.Ş. ve KOBİ Venture Capital A.Ş. ortaklardır. Piyasa ekonomisinin koşullarını şekillendiren ve sektörün gelişimini destekleyen konularda özel sektöre liderlik etmekte, ortak gibi ortak kurumlarla sermayeye aç KOBİ'lere risk sermayesi sağlanması gibi faaliyetler yürütmektedir.

3.5.2. TOBB'un Kendi Bünyesindeki Sektörlerle İş birliği

TOBB özel sektör çalışma gruplarının oluşturulması için özel kaynaklar (orta vadeli program, yıllık planlar ve strateji belgeleri) ve derinlemesine çalışmalar oluşturmuştur. TOBB bu bağlamda birçok özel sektör bakış açısı koordinasyon toplantısına da öncülük etmiştir. Dış ekonomik ilişkiler alanında da hizmet ve faaliyetlerini çeşitlendirmiş ve zaman içerisinde hizmet ağını geliştirmiştir. Bu içerikte; TOBB, kanunla öngörülen görevlerinin yanı sıra, ülkemizi tanıtmak ve çeşitlendirmek amacıyla ilgili kamu ve özel sektör kuruluşları ve diplomatik misyonlarla yakın iş birliği ve iş birliği içerisinde Türk iş dünyasının küresel ekonomiye entegrasyonunu teşvik etme konusunda üstünlük almaktadır (TOBB, 2022c).

3.5.3. Eğitim Programları

TOBB, yurtdışındaki çeşitli kamu ve özel sektör kuruluşlarına yönelik özel sektör kurumsallaşması, kapasite geliştirme, uzay sistemleri, yatırım ortamının iyileştirilmesi, sanayi bölgeleri, girişimcilik ve KOBİ'lerin organize edilmesi amacıyla çok taraflı uluslararası kuruluşlarla birlikte çalışmaktadır. Aynı zamanda sosyal sorumluluk faaliyetleri de yürütmektedir. Örneğin:

- TOBB, bölgesel kalkınmanın sağlanması ve azaltılmasına yönelik 'Binyıl Kalkınma Hedeflerinin Bölgeselleştirilmesi' projesinin hayata geçirilmesi için BM kuruluşlarıyla yakın işbirliği içinde çalışacak ve yürütülen sosyo-ekonomik projelerde üye ticaret odaları ve borsalarla işbirliği yapacak.

- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) başlattığı Bir Milyar Aç İnsan Kampanyası'na aktif destek vererek ülkemizde kamuoyunun bilinçlendirilmesinde ve kampanyaya imza toplanmasında ön sıralarda yer aldı.
- Pakistan'daki sel mağdurları ve Somali'deki kıtlık mağdurları için yardım kampanyaları düzenlendi. Ayrıca Filistin ve Bosna başta olmak üzere dünyanın birçok yerinden gelen eğitim ve sağlık yardım taleplerine kayıtsız kalmamış ve 2007 yılında Kudüs'te kurulan Makassed İslami Hayırsever Filistin Hastanesi'ne maddi destek sağlamıştır.

- Bosna-Hersek'teki Saraybosna Tıp Fakültesi'nde omurga cerrahisi için üç yeni ameliyathanenin kurulması. Gazze'deki 101.000 öğrenciye okul üniforması dikilmesi için gerekli malzemeleri bağışladı (TOBB, 2022c).

3.5.4. Özel Sektöre Yönelik Karar ve Politika Oluşturmada TOBB İş Birliği

Yurt dışında bölgesel ve uluslararası platformlarda karar alma organlarında Türk özel sektörünü temsil eden TOBB, uluslararası ekonomi çevreleri ile Türk özel sektörü arasında iş birliği mekanizmaları kurmasıyla bilinmektedir. Bu kapsamda yurt dışı özel

sektör heyet ziyaretleri düzenlenmektedir. Türkiye’yi diğer uluslararası platform ve organizasyonlarda temsil eder, Türk özel sektörünün görüşlerini aktarır, Türkiye’deki ekonomik gelişmeleri, iş birliği fırsatlarını ve sendikal faaliyetleri teşvik eder (TOBB, 2022c).

TOBB’un politika reformu talebi, ticari çıkarlar için arzu edilenin aynı zamanda bir bütün olarak ülke için de faydalı olabileceği şeklindeki zımni varsayıma dayanmaktadır. Bu nedenle TOBB, sınıf temelli bir dar çıkar derneğinden ziyade “kamu çıkarını” gözeten bir gönüllü kuruluş imajını yansıtmaya çalışmaktadır (Yerlikaya, 2015). Nitekim 1950’li yıllardan itibaren idari yapılanmasını oluşturan TOBB’un siyasete ilişkin olarak korporatizm (Tarım, işçi, askeri, ticaret, bilim veya lonca dernekleri gibi kurumsal grupların ortak çıkarları temelinde toplumun örgütlenmesini savunan kolektivist bir politik ideoloji) ekseninde değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim 1960 darbesi sonucu yürürlüğe giren 1961 Anayasası’nda TOBB ve benzeri meslek ve ticari kuruluşlar anayasal örgütlere dönüştürülmüştür. 1961 Anayasası çoğulcu bir anayasa olarak tanıtılmıştı ancak 1960 darbesinin sivil güçleri kontrol altına almayı amaçlayan bir gözetim sistemini getirdiği biliniyor. TOBB’un ayrıca içeriden ve dışarıdan bilgi sağlanmasında da önemli bir rol oynadığı iddia ediliyor. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde meslek örgütlerinin demokrasinin itici gücü olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda STK’ların devletten özgürlüğü ve bağımsızlığı da organizasyon yapısının temel görevlerinden biridir. TOBB’un yayınladığı 1982 Anayasa Raporu bu konuda önemli bir örnektir. TOBB, 1990’lı yıllarda anayasadaki anti-demokratik yasaları vurgulayan bir rapor yayınlayarak devlet ve hükümet başkanlarının söylemlerinde demokrasi kelimesinin kullanımının artmasına yardımcı oldu. TOBB, 1995 yılında yayınladığı "Doğu Sorunları" raporuyla bölge halkının sorunlarının demokratikleşme çerçevesinde çözülmesini de mihenk taşı haline getirdi (Öniş ve Türem, 2001).

2000’li yılların başından bu yana TOBB, biri mevcut anayasal düzenlemelerin reformuna, diğeri ise siyasi partiler ve seçim yasası reformuna odaklanan iki rapor daha yayınladı. “Anayasa 2000” raporu, artık evrensel olarak demokratik olmadığı kabul edilen 1982 Anayasası’nda bazı değişiklikler önermekte ve alternatif bir çerçeve sunmaktadır. Raporun, Doğu Sorunu konusunda bir önceki rapor kadar radikal olduğunu iddia etmek zor olsa da yine de birçok yönden dolaylı değişim önerileri içerdiği görülmektedir, ayrıca raporda insan hakları, bireysel ve medeni özgürlükler açısından bazı iyileştirmelerden bahsedildiğini de eklemekte fayda vardır (Erdem ve Heper, 2011). Bu değişikliklere ek olarak %10 baraj sisteminin (o tarihte %10 olarak uygulanan baraj sistemi 2023 yılında %7 olarak değişmiştir.) sorunlu olduğu vurgulanmış ve Türkiye’deki siyasi yapıda istikrarın sağlanması için değişiklik yapılması gerekliliği vurgulanmıştır (Keyman vd., 2013).

Seçim kanunları ve siyasi parti kanunlarına ilişkin bu raporlar, ilgili kanunların demokratik olmayan doğasına açıkça odaklanmakta ve siyasi temsilin sınırlarını genişletmenin yanı sıra siyasi sistemde daha fazla istikrar sağlamak amacıyla bazı değişiklikler önermektedir. TOBB, mevcut yasal çerçeveyi Batı tarzı hem temsili hem de istikrarlı bir liberal demokrasiye ulaşmanın önündeki en büyük engellerden biri olarak gördüğü için siyasi partilere ve seçim yasalarına büyük önem vermektedir (Öniş ve Türem, 2001).

Devletler dış politikalarını belirlerken karar alma aşamalarında STK’lara da danışır veya STK’ların görüşlerini önemserler. Bu doğrultuda iş adamları ile devlet adamları arasında bir iletişim ağının varlığı, devletin uluslararası arenadaki çıkarları ile örtüşmektedir ve bu önermenin doğruluğu Türkiye-AB ilişkilerine de yansımaktadır. Ülkemizin en önemli STK’larından biri olan TOBB’un iyi yönetim ve küresel normlara uyum perspektiflerine bağlı kalarak yukarıda belirtilen çalışma ve raporları ile

dolaylı olarak Türkiye'nin AB ile iletişiminin daha somut hale gelmesine katkı sağladığı söylenebilir.

3.6. TOBB'un Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolü

STK'lar, sendikalar, işveren dernekleri ve diğer sosyal gruplar gibi hükümet dışı gruplar, vatandaşların siyasi gündemi belirlemede aktif rol almalarına olanak tanır. Bu açıdan AB, sivil toplum kavramının içinin doldurulmasına özel bir ilgi göstermekte; Örgüt üyeliğine aday olmak isteyen bir ülke için canlı bir sivil toplum vurgusuna önem vermektedir. Diğer katılım öncesi ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de STK'lara mali destek sağlayan en önemli donör AB'dir.

STK'lar, AB Programları aracılığıyla sağlanan ve aşağıda özetlenmeye çalışılan farklı hibe kaynaklarından yararlanmaktadır:

- **AB Kurumları Tarafından Yönetilen Hibe Programları:** Bu hibe programları, Türkiye'deki STK'ların uygun başvuru sahipleri olarak listelendiği çeşitli AB Programları kapsamında uygulanmaktadır. Bu programlar genellikle birden fazla ülkeyi hedefleyen teklif çağrıları yoluyla çalışır. Bunlara ek olarak, Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı kapsamında uygulananlar gibi Türkiye'de sadece STK'lara yönelik hibe olanakları bulunmaktadır.
- **Katılım Öncesi Mali Yardım Kapsamında Yürütülen Hibe Programları:** Bu hibe programları, genel olarak sektörel düzeyde katılım öncesi politikalar doğrultusunda oluşturulmakta ve uygulanmaktadır ve iki gruba ayrılmaktadır:
 - a) Sivil Toplum Hibe Fırsatları: Hibeler Kültür Köprüleri, Sivil Toplum Diyaloğu (I-II-III)
 - b) Kamu kurumlarının genellikle daha sınırlı ve daha dar hedefli ve/veya coğrafi konum veya hedef kitle kısıtlamaları olan projeleri kapsamında uygulanan hibe programlarıdır.

AB'nin sivil toplum alanında attığı adımlara ve yaptığı yatırımlara bakacak olursak; Avrupa Komisyonu tarafından 1992 yılında yayınlanan “Komisyon ve Özel Çıkar Grupları Arasında Açık ve Yapılandırılmış Bir Diyalog” başlıklı belge bu alanda atılan önemli bir adım olarak göze çarpmaktadır.

Bu girişimi Avrupa Komisyonu tarafından 1997 yılında yayınlanan “Avrupa’da Gönüllü Kuruluşların ve Vakıfların Rollerinin Artırılması” başlıklı tebliğ takip etmiş ve Komisyon tarafından 2001 yılında yayınlanan “Avrupa Yönetişimi Üzerine Beyaz Kitap” bu alandaki gelişme hedefini kanıtlayan belgeler olmuştur (Çepel, 2013).

Türkiye’deki STK’ların yararlandığı bir diğer AB programı olan “İnsandan İnsana Programı”, AB’nin genişleme sürecindeki devletlerin AB müktesebatına uyumunu kolaylaştırmak amacıyla oluşturulmuştur (Tosun, 2007). Bu program aracılığıyla AB, Türkiye’deki STK’ların faaliyetlerini bölgesel, ulusal ve Avrupa düzeyinde desteklemektedir. Böylece STK’ları sürece dâhil etmek mümkündür. 2011 yılında başlayan program için 7 milyar Avro bütçe hazırlanmış ve 2013 yılından itibaren proje sayısında önemli bir artış olmuştur (Çepel, 2006).

AB, aday ülkelerde ve potansiyel aday ülkelerde vatandaşların sosyal ve siyasi hayata katılımını teşvik etmekte, ülkelerin STK’lara yönelik politikalarını izlemekte ve IPA programlarından ve özellikle Sivil Toplum Aracından mali destek sağlamaktadır. Sivil Toplum Aracı (CSF), sivil toplumun gelişimini finansal olarak desteklemek için 2008 yılında kurulmuştur. Ortak sonuçlara ulaşmak için koordineli bir şekilde programlanmış hem ulusal hem de uluslararası girişimleri içeren CSF’nin amacı, demokrasi, insan hakları, sosyal içerme ve hukukun üstünlüğü konularında kamusal tartışmalara aktif olarak katılan ve politika ve karar alma sürecini etkileme kapasitesine sahip bir sivil toplumun gelişimini desteklemektir. Bu sistem üç zincirden oluşur (Avrupa Komisyonu, 2022):

- Bölgede sivil toplumun rolünü güçlendirmek için ulusal ve yerel sivil girişimlere ve kapasite geliştirmeye destek faaliyetleri,
- Ağlar geliştirmek ve bilgi ve deneyim aktarımını teşvik etmek için bölgedeki sivil toplum kuruluşları ve AB Üye Devletleri arasında ortaklık içinde yürütülen destek ve destek faaliyetleri.
- AB kurumlarına ziyaretleri ve yerel sivil toplum, AB sivil toplumu ve üye devletlerin arasında deneyim, teknik bilgi ve iyi uygulama alışverişini destekleyen “Kişi-2-Kişi” programı.

CSF, adaylarda (ve potansiyel adaylarda) sivil topluma destek sağlayan ve aşağıda sayılan bir dizi başka politika ve finansal araçlarla tamamlanmaktadır:

- AB üye ülkeleri ile aday ülkelerdeki sivil toplum arasındaki diyalog,
- Karşılıklı anlayış ve iş birliğini geliştirmek için aday ülkeler ve AB Üye Devletlerindeki sivil toplumlar arasındaki diyalog,
- AB Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı
- AB üyesi olmayan ülkelerde, sivil toplum aracılığıyla demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesine verilen destekle

Komisyonun, 2005 yılında yayınladığı “AB ile Aday Devletler Arasında Sivil Toplum Diyalogu” Tebliği ile üye toplumlar ile AB kurumları da dahil olmak üzere aday ülke toplulukları arasında güçlü, derinleştirilmiş ve devam eden bir diyalogu desteklediğini beyan ettim. Bu strateji aracılığıyla AB; kamuoyunu aday ülkelerin farklı kültürleri, siyasi ve ekonomik sistemleriyle tanıştırmak için karşılıklı anlayışı ve bilgi alışverişini teşvik edecek ve yeni Üye Devletlerin getirebileceği fırsatlar ve zorluklar konusunda toplumu önceden bilgilendirecektir. (Sivil Toplum Diyalogu, 2022).). AB, Sivil Toplum Diyalogu Programı'ndan yola çıkarak, Türkiye ile ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla bir Sivil Toplum Diyalogu Programı oluşturmuştur. Avrupa Birliği

Başkanlığı, Türkiye ve AB üyesi ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarını ortak temalar etrafında bir araya getirerek toplumların birbirini tanımasını sağlamak amacıyla 2006 yılında bir konferans düzenlemiştir. Yaklaşık 20 yıldır uygulanan bu programın ilk uygulaması 2008 yılında başlamıştır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2015). Platform, Türkiye ve AB'deki sivil toplum kuruluşlarını ortak konularda bir araya getirmeyi, bilgi ve deneyim alışverişinde bulunmayı ve kuruluşlar arasında süregelen diyalogu teşvik etmeyi amaçlıyor. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2015). Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerinin temelini oluşturan Müzakere Çerçeve Belgesi ve Sivil Toplum Diyalogu, Kopenhag'ın siyasi kriterleri ve AB'ye katılım temelinde yürütülecek müzakere sürecinin çok önemli bir parçası olarak değerlendiriliyor. Sivil Toplum Diyalogu, Türkiye ile AB arasında var olan önyargı ve şüpheleri ortadan kaldırarak sosyal ve kültürel diyalogu güçlendirmekle birlikte Türkiye'nin Avrupa'da sosyal entegrasyonunun sağlanmasına yönelik adımlar atmasını sağlamaktadır (Sivil Toplum Diyalogu, 2022).

Bu adımların ilki bahsedildiği gibi 2008 yılında başlamıştır. İkinci dönem 2010-2012 yıllarını kapsamaktadır. Kültür-Sanat ve Tarım-Balıkçılık temalarında uygulanan programda çeşitli ortaklık projelerine fon sağlanmıştır. Kurulan 154 ortaklık, AB ile Türkiye arasındaki sivil toplum diyalogunu daha da geliştirmiştir. Sivil toplum katılımına ilişkin üzerinde durulması gereken bir diğer önemli belge ise, dinamik bir sivil toplumun katılım sürecine katkı sağlayabileceğini ve dolayısıyla sivil toplumun gelişimine katkı sağlayabileceğini belirten ‘Türkiye’de Sivil Toplumun Geliştirilmesine Yönelik Avrupa Komisyonu Desteği Yol Gösterici İlkeleri’dir. 2011-2015 yıllarını kapsayan bu ilkelerde, “katılım sürecinin vatandaşlar tarafından yönlendirilmesi ve katılım sürecinin bir parçası olan kurumsal, siyasi ve ekonomik değişikliklerin daha anlaşılır ve sürdürülebilir hale getirilmesi” ifade edilmekte ve AB’nin aktif vatandaşlara yönelik stratejisini şekillendirecek çeşitli öncelikleri de belirlemektedir (Ölmez, 2017).

2015-2017 döneminde temalar çevre, enerji, tüketicinin ve sağığın korunması, adalet, özgürlük ve güvenlik konularını kapsıyordu. Ayrıca iş kurma hakkı ve hizmet sunma özgürlüğü, bölgesel ve yapısal tedbirlerin koordinasyonu, kurumsal ve sanayi politikaları, tarım ve balıkçılıkta eğitim gibi konularda istişarelerde bulunuldu (Sivil Toplum Diyalogu, 2022).

2017-2020 dönemi, Türk STK'lar ve AB Üye Devletleri/AB Aday Devletleri tarafından ortaklaşa yürütölen diyalog projelerine odaklandı. Bu iş birliğı kapsamında engelliler, yaşlılar ve mülteciler gibi dezavantajlı gruplara yönelik sosyal konulara yönelik araştırmalar gerçekleştirildi. Aslında projenin gündeminde toplumsal eşitlik, eğitim, sağık ve çevre gibi konular yer alıyor. (Sivil Toplum Diyalogu, 2022). Bu bağlamda gerçekleştirilen diyalog toplantılarında TOBB tanınan STK'lardan biri olarak değerlendiriliyor.

Yukarıda bahsedilen programlar dikkate alındığında STK'ların çeşitli mekanizmalar aracılığıyla politika yapımında etkili olduğı söylenebilir. Kamu sektörünün AB içinde yürüttüğü münferit projeler, eylemler ve tedbirlerle birlikte kurumlar da STK'ların katılımı için fırsatlar yaratmakta ve iş birliğini daha sürdürülebilir kılmaktadır.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerini düzenleyen önemli aktörlerden biri de iş adamları ve iş adamları dernekleri olmuştur. Bu dernekler, Avrupalılaşıma süreciyle birlikte daha demokratikleşerek hem kendileri hem de Türkiye için ciddi kazanımlar elde etme yolunda adımlar atmışlardır.

Kuruluşundan bu yana tüzel kişiliğı ile hem mesleki hem de ticari birçok alanda faaliyet gösteren TOBB, Türkiye'nin 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile kazandığı aday ülke statüsünü daha iyi bir ivmeye taşımak için çalışmaktadır. AB koşullarına göre yeniden yapılanma sürecini başlatan TOBB, özel sektörün karar alma

mekanizmalarındaki etkisini artırmak amacıyla önce TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'ni ve "Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı"nı (TEPAV) kurdu. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, TEPAV ile birlikte müzakere sürecinde ihtiyaç duyulan teknik destek altyapısı TOBB bünyesinde yaygınlaştırıldı. Bunun yanı sıra müzakere edilecek konularda çalışma grupları oluşturularak entegrasyon sağlanmasını hedeflemiştir (Cicioğlu, 2011).

TOBB, AB ile ilişkileri geliştirmek amacıyla 1966 yılında Brüksel'de İktisadi Kalkınma Vakfı'nda temsilcilik açarak kurumsallaşmaya da katkıda bulundu. Brüksel temsilcisi, AB üyesi olmayan Türkiye'nin AT organlarında temsili açısından o dönemde iş dünyası açısından büyük önem taşıyordu ve bu bağlamda Avrupa'daki muadil kurumlarla irtibat kurmak üzere kurulan ilk temsilci olduğu değerlendiriliyor. Bu bağlamda TOBB, adaylık sürecinin ilk aşamalarından itibaren AB-Türkiye ilişkilerinin derinleştirilmesine aktif olarak destek vermeye başladı. TOBB'un Brüksel'deki faaliyetleri 1998 yılında başlamış ve TOBB'un Brüksel Daimi Temsilciliği 2006 yılında açılarak faaliyetlerine devam etmiştir (Cepel, 2015).

1980'li yıllardan itibaren pazar araştırmalarına başlayan TOBB, AB ile ikili ilişkilerine ivme kazandırmayı hedeflemiş ve Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi için çalışmalar yürütmüştür. Aynı zamanda, Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları konusunda AB standartlarına uyumunun önemine vurgu yapmış ve yukarıda bahsettiğimiz gibi çözümlere yönelik birçok çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda çoğulculuk anlayışı, STK'ların devletlerle iş birliği, çevre sorunları ve temel hak ve özgürlükler üzerine çalışmalar öne çıkmaktadır (Akçay, 2020).

TOBB, kurumsal olarak bünyesinde, dış ilişkiler gündemine odaklanan, mal ve hizmet ihracatını artırıp kolaylaştıran, daha fazla doğrudan yatırıma olanak sağlayan AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı kurmuştur. Daire 4 bağlantılı birimden oluşmaktadır.

Uyum ve Müzakere Genel Müdürlüğü, Proje İzleme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Uluslararası İlişkiler Genel Müdürlüğü ve Dış Ticaret Genel Müdürlüğü'dür.

AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığının görevlerine bakıldığında;

- **Bilgilendirme ve Danışmanlık:** Ticaret Odaları ve Borsa üyeleri açılış sürecinde eğitim, bilgilendirme ve danışmanlık hizmetlerine erişebilmektedirler. AB Fonu'ndan sağlanan hibelerle geliştirilen Türkiye-AB İş Merkezi (ABIGEM) ve KOBİ Çalışan ve İşverenlerinin Küresel Ekonomideki Değişimlere Uyum Sağlama Yeteneği (KUYAP) gibi rekabetçiliğe katkı sağlayacak projeler de hayata geçiriliyor. Şirket sayısı ve "Ülke çapında Türkiye-AB ilişkileri hakkında bilgi verecek AB Bilgi Merkezi projesi" tarafından koordine edilmektedir.
- **İş Yerlerinin Yurt Dışına Açılma Süreçlerine Katkı:** TOBB'un yurt dışındaki muhatapları ile 'İkili Oda Forumu' oluşturularak işletmelerin yurt dışına açılması ve üye işletmeler ile yabancı ülke işletmelerinin bağlantısı kurulmaktadır. Aynı zamanda kapsamlı heyet ziyaretleri, iş forumları ve toplantılar düzenlenmektedir.
- **Hizmet Kapasitelerinin Geliştirilmesine Katkı:** AB Vakfı hibeleriyle, Türkiye-AB İş Diyalogu Projesi gibi projelerle ticaret odaları ve borsaların hizmet kapasitelerinin geliştirilmesine destek oluyor. Aynı zamanda hem Ticaret hem de Sanayi Odaları, geçici koruma altındaki Suriyelilerin ve Türk vatandaşlarının mesleki niteliklerinin belirlenmesi ve istihdamlarının teşvik edilmesi amacıyla AB Fonu'ndan sağlanan hibe ile "Mahir Eller Projesi" ni başlatmıştır.
- **Yurtiçi ve Yurtdışı Temsil:** TOBB, Türkiye'deki kamu kurumları ile ilişkilerinde iş dünyasının hak, hukuk ve menfaatlerini "çatı kuruluş" olarak

temsil etmektedir. TOBB, üyesi olduğu uluslararası ticari kuruluşların karar verme mekanizmalarında da yer alarak aktif bir duruş sergilemektedir.

Avrupa Birliğı Daire Başkanlığı'nın rutin faaliyetleri incelendiğinde 7 farklı faaliyetin olduğu görölmektedir.

Bunlar:

- Dolaşım ve Menşe Şahadetnameleri
- Ankara/Jenin (Filistin) Sanayi Bölgesi Projesi
- TOBB-KKTC Faaliyetleri
- TOBB2B
- İhracat Destek Ofisleri
- Dış Ticaret Veri tabanları
- Ülke Masaları Bülteni

Olarak sıralanmakta ve TOBB'un AB Uyum ve Müzakere Birimi, AB ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı bünyesinde koordine edilmektedir. (TOBB AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 2022).

Yürütölen faaliyetlere bakıldığında, Türk özel sektörünün Türk mevzuatının müktesebat ile uyumlaştırılmasına katılımının organize edilmesi, AB ve Türkiye-AB ilişkileri ile ilgili araştırmaların yapılması, memorandum ve raporların hazırlanması, bu konularda görüş ve önerilerinin sunulması gibi faaliyetler yürütöldüğü görölmektedir. Bu görevlerin yanı sıra Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliğı (EUROCHAMBERS)-TOBB ilişkilerine ilişkin gelişmeleri izlemek ve takip etmek, birliğın EUROCHAMBERS faaliyetlerine aktif katılımını koordine etmek ve Türkiye sekretarya görevlerini yürötmek bu faaliyetler arasında yer almaktadır.

Ayrıca, Türkiye-AB Ortak Danışma Komitesi toplantılarına katılmak ve Birlik temsilcilerinin katılımını koordine etmek, TOBB-Washington temsilciliğinin sekretarya görevlerini yürütmek, mesleki eğitim konusunda ulusal düzeyde politikalar oluşturmak ve AB uyum çalışmalarında yer almak gibi düzenli faaliyetler yürütülmektedir. Bu çerçevede özel sektörün ihtiyaçları doğrultusunda mesleki eğitimin geliştirilmesine yönelik çalışmalar da yapılmaktadır (TOBB AB ve Dış İlişkiler Birimi, 2022).

Proje İzleme ve Geliştirme Müdürlüğü'nün faaliyetleri incelendiğinde ise iki ana kategoride sınıflandırıldığı görülmektedir. Bunlar: Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine doğrudan katkı sağlamayı amaçlayan projeler (oda ve borsalara ve şirketlere AB'ye katılım süreci için gerekli uyum kapasitesinin sağlanması, kapasite geliştirme ve sivil toplum diyalogu sağlanması) ve dolaylı olarak Türkiye'nin AB'ye katılımına katkıda bulunan proje ve faaliyetlerdir (TOBB AB ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, 2022). Bu kapsamda AB sürecinde oldukça önemli rol üstlenmiştir. Binyıl Kalkınma Hedeflerinin Yerleştirilmesi; Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü programına dahil olunması ve uluslararası alandaki insani yardımlarda yer alması hususlarıyla iş birliği alanlarını genişletmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin AB'ye entegre olma sürecinde TOBB'un rol oynadığı alanlar aşağıda belirtilmiştir.

3.6.1. TOBB'un Özel Sektördeki Rolü

TOBB, Türkiye'deki özel sektörün çıkarlarını korumak ve geliştirmek için uluslararası vizyona sahip olan bir sivil toplum kuruluşudur. Araştırma elde edilen bulgular ışığında faaliyet yürüttüğü çalışmalar iki boyutta açıklanabilir. Birincisi, Türkiye'deki demokrasi kültürünün sağlanması ve AB standartlarına erişilmesi için siyasal iktidara baskı uygulanması; ikincisi, uluslararası alanda demokratik toplumlarla siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda iş birliği geliştirmesi olarak açıklanabilir. Bu doğrultuda küreselleşen dünyada Türk özel sektörün yerinin tanımlanması TOBB

etkisiyle ön plana çıkmıştır. AB'nin uluslararası alandaki amacını demokratik ilkelere sahip ülkelerin iş birliğini teşvik etmesi olarak algıarsak buradaki TOBB'un işlevi daha iyi anlaşılabilir. AB bu noktada Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkı sağlayacak politikalar üretmektedir. Fakat söz konusu politikaların olumlu sonuç vermesi için Türkiye nezdinde karşılık bulması gerekmiştir. Bu husus sivil toplum kuruluşlarının önemini açığa çıkarmaktadır. Siyasal iktidarı demokratik haklar yönünden baskılayacak önemli bir unsur olan sivil toplum kuruluşları AB ile ilişkilerin geliştirilmesinde önem arz etmiştir. TOBB, bu hususta özellikle Türkiye'nin ekonomik kalkınması için çalışmalar yürütmüştür. Çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınan eğitim programlarını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. TOBB'un AB standartlarını yakalamak için siyasal iktidarı baskılama işlevinin yanı sıra özel sektöre yönelik danışmanlık hizmeti sağlaması ayrı bir değer taşımıştır. KOSGEB kapsamında yetersiz KOBİ'lerin desteklenmesini bu açıdan değerlendirebiliriz. Özel sektöre yönelik uygulanan bu politikalar AB pazarlarına erişim hususunda kolaylık sağlamaktadır.

TOBB'un AB'ye yaklaşımı ve beklentileri demokratik çerçeveler içinde değil, ekonomik konular çerçevesinde gerçekleşti. TOBB, AB'ye tam üyeliğin Türkiye'ye siyasi ve ekonomik istikrar getireceğine, bu bağlamda iş insanlarının daha uygun bir ortamda çalışacağına ve hızla büyüyen bu ülkeye daha fazla yatırımcı çekileceğine inandığını iddia ediyor. TOBB ayrıca AB üyeliğinin şeffaf kurallara dayalı bir ekonomi ile kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasını önleyeceğini savunmaktadır (Akçay, 2020). Bu nedenle Türkiye'nin tam üyeliğini destekleyen TOBB, diğer AB üyesi ülkeler tarafından önerilen “imtiyazlı ortaklık” seçeneğini şiddetle reddetmektedir (Bora, 2000).

TOBB'un AB perspektifine bakıldığında bir dönem dillendirilen 'imtiyazlı ortaklık' konusunun kesinlikle kabul görmediği ve tam üyelik hedefini alternatifsiz olarak savunduğu görülmektedir. TOBB, Türkiye'nin katılım şartlarının sağlaması

halinde tam üyeliğin yasal hak olduğunu ve elde edilebileceğinin altını çizmektedir (Akçay, 2020).

TOBB bünyesinde bu hedefe yönelik kurulan bir başka birim olan AB Uyum ve Müzakere Başkanlığı Türkiye-AB ilişkilerine ilişkin konularda araştırmalar yaparak raporlar ve bilgi notları hazırlanmakta ve müzakere fasıllarına ilişkin görüş ve önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca TOBB bünyesindeki AB Dokümantasyon Merkezi'nin AB standartlarına uygun hale getirilmesi ve EUROCHAMBERS ile TOBB arasındaki ilişkilerin maksimum düzeyde tutulmasının amaçlanması yanı sıra Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi'nin sekretaryası da yürütülmektedir (TOBB, 2022d; TOBB, 2022g).

Türkiye'nin AB sürecinde özel sektördeki temsilcisi olan TOBB, projeler aracılığıyla Türkiye-AB ikili ilişkilerine ve ülkelerin STK'ları, oda ve borsaları ile istişarelerde bulunarak Türkiye'nin AB adaylık sürecinde verebileceği tüm desteği sağlamak için aktif olarak çalışmaktadır. TOBB bu noktada kuruluşundan bu yana olduğu gibi Ab sürecinde de Türkiye'ye hem demokratik hem de toplumsal konularda önerilerde bulunmuştur. Bu bağlamda TOBB, Türkiye'nin Batı'ya açılan yüzü olma yolunda STK'lar, oda ve borsalar nezdinde bir yapı taşı görevi görmektedir. Dolayısıyla varlığı Türkiye için stratejik olarak çok önemlidir.

3.6.2. TOBB'un Dış Ticaretteki Rolü

Türk iş dünyasının küresel ekonomik rekabet gücünü artırmak, dünya pazarında söz sahibi olmak ve Türkiye ekonomisinin katma değerini geliştirmek amacıyla TOBB, dış ekonomik ilişkiler alanındaki hizmet ve faaliyetlerini çeşitlendirerek ve geliştirerek güçlendiriyor. Uluslararası İlişkiler Ağını AB Dış İlişkiler Bakanlığı bünyesindeki Uluslararası İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne yönlendirdi. Doğrudan Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan Uluslararası İlişkiler Genel Müdürlüğü, birliğin

üye olduğu birçok uluslararası kuruluşla ilişkilerin koordinasyonundan sorumludur. Ayrıca bu işin proaktif ve etkili bir şekilde yürütülmesinden de sorumludurlar. Uluslararası İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün sorumlulukları arasında TOBB ile yabancı ülkeler arasındaki ekonomik, sınai ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi, ilgili yabancı oda/birlik/dernekler ve ekonomik açıdan önemli diğer yabancı kuruluşlarla ilişkilerin kurulması ve ortak araştırmalar yapılması yer almaktadır. Ayrıca işbirliği anlaşmalarının yapılması, yabancı ülkelerle ikili ve çok taraflı işbirliği yapılması, geçici veya kalıcı çalışma mekanizmalarının oluşturulması, mevcut platformların çalışmalarının uygulanması ve daha da geliştirilmesi gibi bir takım görevleri de bulunmaktadır (TOBB AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 2022). TOBB bünyesinde bulunan Dış Ticaret müdürlüğü ise, Menşe ve Dolaşım Belgeleri Otomasyon Sistemi (MEDOS) ve TOBB 2b ile uluslararası firmalarla serbest erişim ortaklığı faaliyetlerini koordine etmektedir. Bu görevine ilaveten, AB'nin uyguladığı Gümrük Birliği'ni, farklı ülkelerle yapılan serbest ticaret anlaşmalarını, uluslararası anlaşmaları izlemekte, uluslararası ve bölgesel ekonomik kuruluşların Türkiye dış ticaretine, tüccar ve sanayicilerine etkilerini incelemekte ve gerekli bilgileri üyelere iletmektedir (TOBB AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 2022).

TOBB çerçevesinde AB ile ortak çerçevede gerçekleştirilen projelere baktığımızda bunun önemli bir proje olduğunu görüyoruz. Örneğin AB ile TOBB'un ortak projesi olan "AB İş Geliştirme Merkezi Projesi", Gümrük Birliği'nde KOBİ kategorisine giren KOBİ'lerin rekabet gücünü artırmaya yönelik bir projedir ve buna ilişkin bir çalışma yürütülmektedir. . Daha sonra bir merkez de kuruldu. (Seppel, 2006). Söz konusu proje, AB'nin Türkiye'ye sunduğu finansal fırsatlara odaklanıyordu. TOBB bu projeye katılarak Türk uygulamalarının Avrupa'da tanıtılmasına ve yaygınlaştırılmasına katkıda bulundu. Aynı zamanda TOBB'un Avrupa Komisyonu Teknik Yardım ve Bilgi Alışverişi (TAIEX) ile işbirliği de genişletiliyor. Bu işbirliği

kapsamında şirketler hukuku, rekabet ve devlet yardımları, gümrük, mali hizmetler, iş sağlığı ve güvenliği, fikri mülkiyet ve veri koruma, ürün sorumluluğu ve ürün güvenliği alanlarında AB iç pazar hukuku üzerine araştırmalar yürütülmektedir.

5174 Sayılı Avrupa Birliği ile İlişkiler Kanunu'nun 56/e maddesi uyarınca TOBB'a verilen görevlere bakıldığında Türkiye-AB Ortaklık İlişkileri ve Türkiye'nin katılım süreci ışığında;

- İş dünyasını bilgilendirmek ve ulusal ve uluslararası arenada temsil düzeyini artırmak,
- Fasıllar, yasal ve idari düzenlemeler ile ilgili konularda iş dünyasının ortak görüşlerini derleyerek ilgili kamu kurumlarına ve bazı durumlarda AB kurumlarına iletmek,
- Türkiye'nin iletişim ve lobicilik faaliyetlerini takip etmek ve desteklemek,
- Odalar ve Borsalarca işletmelere sunulan hizmet çeşitliliğinin ve bu hizmetlerin kalite düzeyinin yükseltilmesine yönelik projeler geliştirmek ve uygulamak,
- AB üyelik sürecinde şirketlerin uyum kapasitelerini güçlendirecek projelerin geliştirilmesi ve uygulanması,
- AB üyelik sürecinde Türkiye'nin BM İklim Değişikliği Müzakereleri ve Çevre Faslına ilişkin iş dünyasının görüşlerini takip etmek ve hazırlamak,
- Mesleki eğitime ilişkin politika oluşturma sürecinde yer almak ve AB uyum çalışmalarında yer almak gibi görevleri olduğu ve bu görevleri yerine getirerek Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir sivil toplum kuruluşu olarak öne çıktığı gözlemlenmektedir. (TOBB, 2022e).

SONUÇ

Avrupa Birliği yaşadığımız yüzyılın önemli ekonomik ve siyasal entegrasyon modellerinden birisi olmuştur. Bu model uluslar üstü olmasının yanı sıra, ülkeleri olduğu kadar o ülkelerin vatandaşlarını da sürece dahil etmeye çalışmaktadır. Bu amacın gerçekleşmesi için ise sivil toplum kavramını önemseyerek bu kavramın sürece aktif katılımını sağlamış ve yayımlanan raporlar dahilinde olumlu etkileşim alınmıştır. Tabii her ne kadar kâğıt üstünde olumlu etkilerinin belirtildiği raporlar olsa da her ülke ve toplumun kendi içerisindeki farklılıklar beraberinde olumsuz etkileri de getirmiştir.

Çalışmada belirtildiği üzere Türkiye’deki STK’ların hepsi aynı oranda faaliyet içerisine girememiştir. Çünkü STK’lar insan gücüyle oluşturulan ve güven zeminine oturtulması gereken oluşumlardan meydana gelmiştir. Haliyle siyasal kutuplaşmalar insanların sosyal hayatlarına yansımış ve bu da STK’ların işleyişini sekteye uğratmıştır. Bu doğrultuda STK’ların toplumun her kesimine ulaşmakta yaşadığı zorluklar, AB’nin kriterlerine uygun düşmemektedir. STK’ların ön plana çıkarılmasındaki amaç aday ve üye ülkelerde oluşabilecek anti-demokratik gelişmelerin önceden tespitinde kolaylık sunması olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmanın önemi, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılma çabasında sivil toplum kuruluşlarının işlevine ilişkin kavrayışı geliştirme potansiyelinde karşımıza çıkmıştır.

TOBB’un özel sektör adına yaptığı çalışmalar ve hem yerli hem de yabancı kitlelere bilgi yayma becerisi gibi konuların incelenmesi, ülkenin AB’ye katılım arayışında sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini artırmaya yönelik stratejileri ortaya çıkarma potansiyeline sahip olmuştur. Bu doğrultuda TOBB, AB kapsamındaki çeşitli hibe programları çerçevesinde Türkiye-AB ilişkilerinin ilerletilmesi açısından oldukça

önemli olan siyasi bir işlev kazanmıştır. Söz konusu işlevi demokrasi kültürünün bir parçası olan sorgulama, hak ve özgürlükleri koruma ilkelerini uygulaması ile kazanmıştır. Üstelik bu uygulamayı AB ile koordineli bir şekilde gerçekleştirmiştir. Örneğin çalışmada Üçüncü Bölüm’de yer verilen ve AB kapsamında gerçekleştirilen “İnsandan İnsana Programı” doğrultusunda TOBB’un faaliyette bulunması bu şekilde değerlendirilmiştir. Liberal demokratik ilkelerin Türkiye’de yerleşmesi hususunda siyasi bir işlev kazanan TOBB, AB ile iş birliği geliştirmiştir.

Siyasi işlevinin yanı sıra Türk özel sektörünün başta AB olmak üzere uluslararası alanda temsil edilmesi ve desteklenmesi noktasında ekonomik işlev kazanmıştır. Türkiye’nin AB’ye katılım süreci bağlamında TOBB’u diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri özel sektörü destekleme konusuna tereddütsüz odaklanması olmuştur. TOBB, Türk işletmelerinin AB’ye katılım sürecinde karşılaştıkları engelleri derinlemesine anlamaya yönelik girişimlerde bulunmakta ve bu zorlukların üstesinden gelmek için etkili stratejiler uygulamıştır. Sonuç olarak, TOBB’un özel sektör adına yürüttüğü faaliyetler çok yönlü ve Türk işletmelerinin AB katılım sürecindeki konumunu güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi girişimi kapsamıştır. Bu girişimler Türk özel sektörünün konjonktürel gelişmelere kayıtsız kalmaması adına danışmanlık hizmeti sağlamak; yetersiz KOBİ’leri desteklemek; AB pazarına erişimin sağlanması hususunda rol üstlenmek; AB ile iş birliği çerçevesinde geliştirilen projeler doğrultusunda Türk özel sektörü etmek olarak sıralanmıştır. Siyasal işlevinde olduğu gibi ekonomik işlevinde de AB ile uyum içerisinde olan TOBB bu kapsamda AB Dış İlişkiler bünyesinde Uluslararası İlişkiler Direktörlüğü’nü kurmuştur. Biraz önce sıralanan işlevlerin yanı sıra Türk iş dünyasının AB mevzuatına uyumlaştırılması, Türk işletmelerinin AB fonlarına erişim fırsatlarının artırılması ve Türk iş dünyası için AB pazarına erişim sürecinin kolaylaştırılması yer almıştır. TOBB, “AB İş Geliştirme Merkezleri Projesi” örneğinde olduğu gibi uluslararası alanda Türk özel sektörün temsil

edilmesi noktasında AB ile uyum içerisinde hareket ederek ekonomi alanında STK'lara rol model olmuştur.

TOBB, sivil toplum kuruluşlarının AB üyelik süreci üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde anlamak ve AB politikalarına katılımlarını artırmak için çaba göstermiştir. Bu amaçla eğitim programları düzenlemek, AB politikalarına katılımlarını teşvik etmek ve AB fon fırsatlarına erişimlerini kolaylaştırmak da dâhil olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının kapasitesini güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi faaliyet yürütmüştür. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının AB fonlarından yararlanmalarına yardımcı olmak amacıyla başlatılan "Sivil Toplum Kuruluşları için AB Fonları" bu projelere bir örnektir ki çoğu STK bu girişime kadar olan dönemde fonlardan faydalanamamıştır. Bu proje aracılığıyla sivil toplum kuruluşları AB fonlarına başvurmak için gerekli bilgi ve becerilerle donatılmakta ve başvuru süreci boyunca destek almaktadır.

TOBB'un özel sektör adına yürüttüğü faaliyetlerin yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının katılımını güçlendirmeye yönelik çabalarının, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinde sivil toplum kuruluşlarının etkisini artırmaya yönelik stratejilerin belirlenmesinde değerli bir kaynak oluşturabileceğini belirtmek gerekir. TOBB'un özel sektör adına yürüttüğü girişimler, Türk iş dünyasının AB pazarına erişimini kolaylaştırarak Türkiye'nin AB katılım sürecindeki ekonomik konumunu güçlendirebileceğinden bu açıdan özellikle dikkate değerdir. Benzer şekilde, TOBB'un sivil toplum kuruluşları adına yürüttüğü faaliyetler, Türk sivil toplum kuruluşlarının AB politikalarına katılımının artırılmasında önemli bir rol oynayabilir ve bu da Türkiye'nin AB katılım sürecinde daha fazla destek almasına yardımcı olabilir. TOBB'un Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine ilişkin kamuoyu algısının şekillendirilmesinde oynadığı önemli rol de dikkate değerdir.

Bu bağlamda TOBB, kamuoyuna doğru ve güvenilir bilgi aktarmanın öneminin altını çizerek bir dizi faaliyet yürütmektedir. Bu faaliyetler arasında Türk iş dünyasının AB'ye katılım sürecinde karşılaştığı engelleri değerlendiren raporların hazırlanması, AB ile ilgili konularda kamuoyunu aydınlatan seminerlerin düzenlenmesi ve AB'ye katılım sürecindeki gelişmeleri takip eden bir haber portalının kurulması yer almıştır. TOBB'un iç ve dış kamuoyunun bilgilendirilmesine yönelik katkıları, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecini destekleyen doğru ve güvenilir bilgiye erişimin kolaylaştırılması açısından kritik önem taşımıştır. TOBB'un çabaları Türkiye'nin AB üyeliği hedefine yönelik kamuoyu desteğini artırmaya ve ülkenin AB üyeliği hedefine ulaşmasına katkıda bulunmaya çalışmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının bu sürece katılımının, Türkiye'nin demokratik reformlarının ve insan hakları girişimlerinin ilerletilmesinde etkili olduğu kanıtlanmıştır. Bu nedenle genelde sivil toplum kuruluşları özelde ise TOBB, Türkiye'nin AB üyeliği yolundaki ilerlemesini hızlandırma sürecinde katalizör görevi görmektedir.

TOBB, özel sektörün kalkınması için elzem olarak gördüğü sivil toplum kuruluşlarının AB ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilerine önem vermiştir. Dolayısıyla siyasi işlevdeki başarı TOBB'un misyonunun gerçekleştirilmesi ve vizyonuna uygun olarak gelişmelerin içerisinde olması beklenen bir senaryo olmuştur. Bu açıdan ele aldığımızda TOBB'un siyasi işlevinin ön plana çıktığı görülmüştür.

Liberal demokratik hakların AB'ye uyum süreci boyunca örgütsel beklentiye uygun bir biçimde yenilenmesi sonucu katılımın gerçekleşmesi bir dizi gelişmelere etken olacağı tahmin edilmiştir. Bunlardan birisi biraz önce bahsedilen ekonomik avantajın elde edilmesi olmuştur. Bu doğrultuda TOBB'un liberal demokratik hakların geliştirilmesi ve korunması; temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması; Türk hükümetinin şeffaf ve denetlenebilir olmasını sağlamak için ilkelere riayet etmesi gibi faaliyetleri ağırlık kazanmıştır. Böylelikle TOBB'u siyasal iktidarın egemenlik alanını

temel insan hakları ve özgürlükler çerçevesinde sınırlayan ve denetleyen bir STK olarak ele almak mümkün olmuştur. Ayrıca bahsedildiği üzere AB çerçevesinde yürütülen projelere dahil edilmesi neticesinde AB-Türkiye ilişkilerinde bir köprü görevi görmüştür.

TOBB çerçevesinde AB ile işbirliği içinde gerçekleştirilen projelere baktığınızda önemli projeler olduğunu görebilirsiniz. Örneğin, AB ile TOBB'un ortak projesi olan AB İş Geliştirme Merkezi Projesi, Gümrük Birliği'nde KOBİ kategorisine giren KOBİ'lerin rekabet gücünün güçlendirilmesini amaçlayan bir projedir ve üzerinde çalışılmaktadır. . Ayrıca bir merkez kuruldu (Seppel, 2006). Söz konusu proje, AB'nin Türkiye'ye sunduğu finansal fırsatlara odaklanıyordu. TOBB bu projeye katılarak Türk uygulamalarının Avrupa'da tanıtılmasına ve yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda TOBB'un Avrupa Komisyonu Teknik Yardım ve Bilgi Alışverişi (TAIEX) ile işbirliği de genişletiliyor. Bu işbirliği çerçevesinde şirketler hukuku, rekabet ve devlet yardımları, gümrük, mali hizmetler, iş güvenliği, fikri mülkiyet ve veri koruma, ürün sorumluluğu ve ürün güvenliği alanlarında AB iç pazar hukuku üzerine araştırmalar yapılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ekonomik ve siyasal bir süreç olmasının yanında sosyolojik boyutları da olan bir süreçtir ve bu aşamada sivil toplum kuruluşları ön plana çıkmaktadır. Sürecin seyrine bakıldığında sivil toplum kuruluşlarının üstlendiği görevi, AB'nin sunduğu fonların toplumun sürece dâhil olması yönünde ve birleşik Avrupa düşüncesi konusunda farkındalık oluşturmak amacıyla genel olarak başarılı bir şekilde yerine getirmekte olduğu söylenebilir. Bu sivil toplum kuruluşları arasında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) hem üye sayısının fazlalığı hem de özel sektörün mesleki üst kuruluşu ve yasal temsilci olması nedeniyle önemli bir görev üstlenmekte ve bu görevi başarıyla ifa etmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’nin AB’ne katılım sürecinde TOBB ve STK’lar önemli roller oynamışlardır. Bu roller ekonomik uyum ve rekabetçilik artışı çerçevesinde TOBB, Türk iş dünyasını AB standartlarına uyum konusunda teşvik ederek ve ekonomik reformların yapılması için önerilerde bulunarak, Türk ekonomisinin uluslararası düzeyde rekabetçiliğini artırmada kritik bir rol üstlenmiştir. STK’lar ise farklı sektörlerdeki toplulukların ihtiyaçlarını ve endişelerini ifade ederek, ekonomik uyumun gerçekleştirilmesine yönelik politika nerileri sunmuşlardır. Diğerk varılan sonuç ise demokratik değerkler ve katılımın güçlenmesidir. STK’lar, demokratik değerklerin yaygınlaştırılmasında ve katılımcı yönetim anlayışının benimsenmesinde etkili olmuşlardır. Farklı toplumsal kesimlerin sesini duyurmasına olanak tanıyarak, katılım sürecinin daha şeffaf, adil ve demokratik bir şekilde yönetilmesine katkı sağlamışlardır. Lobi ve diplomasi faaliyetleri ise hem TOBB hem de STK’lar, Türkiye’nin AB ile müzakerelerinde lobi faaliyetleri yoluyla etkin bir şekilde yer almışlardır. Bu kuruluşlar, Türkiye’nin pozisyonunu savunmuş, AB ile müzakerelerin şekillendirilmesinde etkili olmuş ve Türk iş dünyasının çıkarlarını korumuşlardır. Son olarak ekonomik ve sosyal dönüşümün teşviki ekseninde TOBB, Türk iş dünyasını ekonomik dönüşüme teşvik ederek ve iş dünyasının uluslararası standartlara adapte olmasını sağlayarak, AB normlarına uyumun hızlandırılmasında önemli bir role sahiptir. STK’lar ise toplumsal gelişimi destekleyen projeler ve programlar yoluyla toplumun AB normlarına daha uyumlu hale gelmesine yardımcı olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- AB Başkanlığı (2019). “Katılım Ortaklığı Belgeleri”, https://www.ab.gov.tr/katilim-ortakligi-belgeleri_46226.html, (Erişim Tarihi: 02.01.2023).
- AB raporunda Türkiye’ye sert eleştiriler yer aldı. (2022, Ekim 12). Rudaw: <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/1210202212> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 16.05.2023).
- AB Türkiye Delegasyonu (2014), [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0507\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0507(01)&from=EN), (Erişim Tarihi: 02.01.2023)
- Acar, F. (2010). “Türkiye’de Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Hukuk ve Sivil Toplum”. G. Ayata, S. Eryılmaz Dilek ve B. Emrah Öder (Der.), *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama* içinde (13-22). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Acun, F. (2005). “Osmanlı Kentlerinde Devlet ve Sivil Toplum”. *Sivil Toplum: Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 3(10).
- Ada, H. (2022). *Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Akçay, E. Y (2020), “Türkiye’de İş Dünyasının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Bakış Açısı”, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (9), 92-113.
- Akgül, D. (2021) «Kadının İş Hayatına Katılımında Bacıyan-Rum Teşkilatı ve TOBB İl Kadın Girişimciler Kurullarının Katkıları.» *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5 , 114-131.
- Akıncı, M. (2020). “1950-1980 Döneminde TOBB’un Türk Siyasi Hayatına Etkisi”, *International Journal of Management, Economics and Business*, 16 (2), 296-309.
- Al-Wahaib, M. (2021, Aralık 24). *Türkiye’de Son 5 Yılda Yaşanan Gelişmeler | DIŞ POLİTİKA 2015 – 2020*. AYAM: <https://ayam.com.tr/arastirma/turkiyede-son-5-yilda-yasanan-gelismeler-dis-politika-2015-2020/> adresinden alındı

- Arıkan, H. (2012), “Çok Boyutlu ve Proaktif Türk Dış Politikası Bağlamında Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 57-66.
- Aslan, S. (2010). “Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 188-212.
- Aslan, S. (2010). Türkiye’de Sivil Toplum. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:9, Sayı: 31, 260-283.
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2003). https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2020), “Türkiye-AB İlişkileri Tarihi”, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerin-tarihcesi_111.html, (Erişim Tarihi: 05.12.2022).
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2022). “Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları”, https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).
- Avrupa Komisyonu (2006). “Türkiye 2006 İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).
- Avrupa Komisyonu (2022), *Sivil Toplum*, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights/civil-society_en, (Erişim tarihi 30.11.2022).
- Avrupa Komisyonu, (1997). “Avrupa’nın Sosyal Boyutu Üzerine Düşünce Raporu”, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-lytic/files/reflection-paper-social-dimension_europe_en.pdf, (Erişim tarihi 02.01.2023)
- Avrupa Konseyi (2021). “Siyaset Geliştirmeye STK’ların Katılımına İlişkin STK Hukuku Avrupa Uygulamalarına İlişkin Uzman Konseyi”,
- Aydın, M. (2019). “Türkiye ve AB: Sorunlu bir ilişkide yeni bir aşama”. *Uluslararası Seyirci*, 54(1), 40-53.

- Azaklı, S. (1997). “Devlet Sivil Toplum ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı*, 18: 224-230.
- Bağcı, H. (2018). “Dönemlerde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, İ. Sağsen ve M. Dalar (Ed.), *Avrupa Birliği ve Türkiye Uluslararası İlişkileri*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Bandeoğlu, Z. (2016). “Kopenhag Siyasi Kriterlerinin Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Yansımaları”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 313-358.
- Başkaya, F. (2011). “Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) Söylemi”. <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/sivil-toplum-ve-sivil-toplum-kuruluslari-stk-soylemi> (11.10. 2019). Erişim Tarihi, 28.
- Baykal, H., Baykal, T. ve Baykal, C. (2005). “Küreselleşme ve Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Bütünleşme Yönetimi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (4).
- Bayraktar, S. U. (2005), “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’larda Türkiye’de Sivil Toplum(lar)”, *Sivil Toplum*, 3(9), s. 9-24.
- Benvenuti, B. (2016). *Göç Paradoksu ve AB-Türkiye İlişkileri*. Istituto Affari Internazionali (IAI).
- Berber, Y. E. (2017). “Kurgu ve Gerçeklik Ekseninde Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri: İnsan Hakları Örgütleri Özelinde Bir Değerlendirme”. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(3), 181-202.
- Bora, T. (2000). “Türkiye’de Meslek Kuruluşları: ‘Kamu’, ‘Sivil’ ve ‘Milli’nin Mutlak Kesişim Alanı”. *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde (s. 265-310). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Braconier, P. (2010). *Avrupa’da Sivil Toplum ve Avrupa Kurumları ile İlişkileri*. Ankara: STGM.
- Buluş, A. (2009). “Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihten Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 20-36.
- Bulut, Y. (2015). “Toplumsal ve Siyasal Arasında Kalmış Bir Düşünür: Ziya Gökalp ve Hars-Medeniyet Teorisi”. *İstanbul Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, (52).

- Bürgin, A. (2021), *Avrupa Komisyonu'nun AB-Türkiye ilişkilerindeki rolü, AB-Türkiye İlişkileri*, Palgrave Macmillan, Cham.
- Cavlak, H. (2018), “*Türkiye-AB İlişkilerinde Kırılma Noktaları*”, İ. Sağsen, ve M. Dalar (Ed.), *Avrupa Birliği ve Türkiye Uluslararası İlişkileri*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Cicioğlu, F. (2010). Ermenistan ve Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 81-94.
- Cicioğlu, F. (2011). “Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi Çerçevesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikasına Yaklaşımı”, *Sakarya Üniversitesi Açık Akademik Arşiv Sistemi*, <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/77353>, (Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- Clark, J. (2003). “Küreselleşme ve İnsani Eylemin Sınırları: Sivil Toplum Kuruluşları için Yeni Zorluklar”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 56(1), 1-22.
- Coşkun, M. K. (2006). Süreklilik ve Kopuş Toerileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 1, 67-102.
- Çarkçı, A. (2007). “Üç Açıdan Kentsel/Yerel Politika Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları”, *Sivil Toplum Dergisi*, Sayı 17-18.
- Çarkoğlu, A. ve Gökçe, A. (2015). “Türkiye’nin AB’ye Giden Yolu: İş Dünyasının AB Üyeliğine Verdiği Desteğin Analizi”. *Güney Avrupa Toplumu ve Siyaseti*, 20(2), 175-191.
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2016). *Türkiye ve Avrupa Birliği: İç Politika, Ekonomik Entegrasyon ve Uluslararası Dinamikler*. Routledge.
- Çayhan, E. (2003). “Bir Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasına Doğru: Türkiye ile mi Türkiye Olmadan mı?” *Türkiye Çalışmaları*, 4(1), 35-54.
- Çayhan, E. ve Ateşoğlu Güney, N. (1996), *Avrupa’da Yeni Güvenlik Arayışı: NATO-AB- Türkiye*, İstanbul: Afa Yay.- Tüses Vakfı.
- Çelik, A. ve Aykanat, Ş. (2006). “Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemleri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 215-226

- Çepel, Z.Ü. (2006). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çepel, Z.Ü. (2013). *Sivil Toplum, Avrupalılaşma ve Türkiye'de Demokrasinin Güçlenmesi: MÜSİAD'ın Değişen Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çetin, O. M. (2023). Avrupa Birliği Destekli Hibe Projelerinde Kullanılan Uzaktan Eğitim Platformu: İKG Örneği, *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 5(1), 51-68
- Çepel, Z.Ü. (2015). "Türkiye'de İşadamları Örgütlerinin Avrupalılaşma Süreci", *Ege Akademik Dergisi*, 15(2).
- Çilingir, L. (2019). "Locke'un Sosyal Sözleşme Teorisi". *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (11), 31-43.
- Çopur, H (2009), "Teoriden Pratiğe Sivil Toplum", <http://www.ekopolitics.org/public/page.aspx?id=615>, (Erişim Tarihi: 20.12.2022)
- Davarcı, M. A. (2023), Avrupa Birliği Üyelik Müzakereleri Sürecinde Türkiye'nin Sosyal Politika Ve İstihdam Faslı İlerlemesi Açısından İncelenmesi, *EURO Politika* , (18)
- Dernekler Kanunu (1972). https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Mulga/1630_Sayili_Dernekler_Kanunu_1972.pdf, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).
- Dernekler Kanunu (2004). *5253 Sayılı Dernekler Kanunu*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5253.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.04.2022).
- Doğan, İ. (2002). *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Durgun, Ş. (1997). Türkiye'de Sivil Toplum ve Devlet. *Yeni Türkiye Dergisi*, Sivil Toplum Özel Sayısı, 18, 218-223.
- Durakçay F.A. & Eylemer S. (2022), "Avrupa Birliği'nin Demokrasi Teşviki: Temel Stratejiler ve Yaklaşımlar", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 21: 1-42

- ECOSOC (2022), “Reports Of Non-Governmental Organizations”
<https://www.un.org/ecosoc/en/documents/reports>, (Erişim Tarihi: 30.08.2023)
- Emini, F. T. (2015). Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü: Tüsiad Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36).
- Eralp, A. (1996). “Değişen Savaş Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu”, C. Balkır ve A.M. Williams (Ed.), *Türkiye ve Avrupa İlişkileri* içinde (s.37-63).İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Ercan, H. (2002). “Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine”. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 69 - 79.
- Ercan, P. (2019). *Türkiye’de Devlet Geleneğinin Sivil Topluma Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Erdem, F.H. ve Heper, Y. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ve Anayasa Teklifleri*. SETA.
- Fowler, A. (2000). “STK’lar ve Uluslararası Toplumun Küreselleşmesi: Uluslararası Kalkınma İçin Bazı Çıkarımlar”. *Uluslararası Gönüllü ve Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Dergisi*, 11(1), 7-22.
- George, S. (2014). “Borçtan Daha Kötü Bir Kader mi? Küreselleşme ve Ulus ötesi Şirketlerin Gücü”. *Third World Quarterly*, 35(3), 355-370.
- Gönenç, A. A. (2001). *Sivil Toplumun Fikri Temelleri ve Türkiye Perspektifi*.
- Hallstrom, L.K. (2004), “Avrupa Çapında Genişleme mi? Avrupa Çevre Politikasında AB Elitleri ve STK Katılımı”, *Çevre Politikası*, 13(1), 175-193.
- Hendriks, C. M. (2006). “Entegre Müzakere: Müzakereci Demokraside Sivil Toplumun İkili Rolünü Uzlaştırmak”, *Siyasi Çalışmalar*, 54, 486–508.
https://www.ohchr.org/sites/default/files/CS_space_UNHRSysm_Guide_Turkish.pdf . (Erişim Tarihi: 26.06.2023).
- İsmail, C. (2002), “Helsinki Zirvesi Sonrası Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10 (1), 5-12.
- Kala, E.S. (2020). *Türkiye’de Gıda Bankacılığı Mevzuatı ve Uygulamaları*.

- Keyman, F. (2004a). “Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye”, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferansı Makaleleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, No:4, S:2.
- Keyman, F. (2004b). “Türkiye ve Avrupa’da Sivil Toplum”, No.3, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi.
- Keyman, F. (2009). “Avrupa ve Türkiye’de Sivil Toplum”, www.stgm.org.tr/egitim/docs/Avrupadaveturkiyedesiviltoplum%20%20f%20keyman.doc (Erişim Tarihi: 01.10.2023)
- Kılıç, Y. (2015). “Hobbes, Locke ve Rousseau’da "Doğa Durumu" Düşüncesi”. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (2), 97-117.
- Koçak, S.Y. (2009). “Ankara Anlaşmasından Müzakerelere Avrupa Birliği Mali Yardımı”, *Journal of Management and Economy* , 16 (2), 133-146.
- Krauss, S. (2000). “AB Dış İlişkilerinde Avrupa Parlamentosu: Türkiye ile Gümrük Birliği”, *European Foreign Affairs Review* , 5 (2).
- Kurki, M. (2011), “Yönetişlik ve AB Demokrasi Teşviki: Demokrasi ve İnsan Hakları ve Demokratik Sivil Toplumların İnşası İçin Avrupa Aracı”, *Uluslararası Siyasi Sosyoloji*, 5(4), 349-366.
- Kuzu, B. (1992). “Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(01).
- Mercan, S. (2016). “Geri Kabul Anlaşması ve Mülteci Krizinin Etkisi Altında Türkiye-AB İlişkileri”, *EURO Politics* , (2), 12-19.
- Mevzuat (2004), “Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Kanunu”. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5174&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>. (Erişim Tarihi: 03.08.2023).
- Mevzuat (2014), ‘İş Kanunu İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması İle Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun’, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6552&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 03.08.2023)

- Mursül, D. (2022), Türkiye’de Etnik Kökene Dayalı Ayrımcılıkla Mücadele Mekanizmaları Ve Yasal Dayanakları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 11 (2), 38-52
- Nas, Ç. ve Özer, Y. (2017). *Türkiye ve AB Entegrasyonu: Başarılar ve Engeller*, Routledge.
- NTV. «Anayasa için TOBB ve TİSK ziyaretleri.» 23 Mart 2010. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/anayasa-icin-tobb-ve-tisk-ziyaretleri,CwRI-J0ldEG1BL4A4-V6bQ> (Erişim Tarihi 02.08.2023).
- OSCE. (1990). *Charter of Paris For a New Europe*. Paris: -.
- Ökten, Buket. «Avrupa Birliği Yurttaşlığı.» *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* , 2016: 65-76.
- Ölmez, K. (2017), “Türkiye’de Sivil Toplumun Geliştirilmesine Yönelik Avrupa Komisyonu Desteği İçin Kılavuz İlkeler”, <https://silo.tips/download/trkiye-de-sivil-toplumun-gelime-ynelik-avrupa-commission-destei-iin-yol-show> , (Erişim Tarihi: 06.12.2022).
- Öniş, Z. (2000). Luxembourg, Helsinki and Beyond: Towards an Interpretation of Recent Turkey-EU Relations. *Government and Opposition*, 35(4), 463–483.
- Öniş, Z. (2008). “Türkiye-AB ilişkileri: Mevcut çıkmazın ötesinde”, *Insight Turkey* , 35-50.
- Öniş, Z. ve Bakır C. (2017). “Finansal Küreselleşme Çağında Türkiye’nin Politik Ekonomisi: AB Çapasının Önemi”, *South European Society and Politics*
- Öniş, Z. ve Şenses, F. (2017). “Türkiye ve Avrupa Birliği: Ortaklar düşüşte”. *Ortak Pazar Araştırmaları Dergisi*, 55(S1), 21-37.
- Öniş, Z. ve Yılmaz, F. (2015). “Türkiye’nin "Yeni" Dış Politikası ve Sivil Toplum: Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Balkan ve Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 225-240.

- Özbudun, E. (1999). “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon”. E. Özdalga, S. Persson (Ed.), *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası* içinde (s 111-127), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özer, M.A. (2007). “Temel Belgelerle Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”. *Sayıştay Dergisi*, (66), 67-98.
- Rumelili, B. (2003). “Liminality And Perpetuation of Conflicts: Turkish-Greek Relations In Context Of Community-Building By The EU”, *European Journal of International Relations* , 9(2), 213–248.
- Sağlam, M. (2002). “Ekim 2001 Tarihinde Yapılan Anayasa Değişiklikleri Sonrasında, Düzenlendikleri Maddede Hiçbir Sınırlama Nedenine Yer Verilmemiş Olan Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırı Sorunu”. *Anayasa Yargısı*, 18 (1)
- Sağlam, M. T. (2020). “Türkiye’de Sivil Toplumun Tarihi Gelişimi ve Sivil Toplumun Örgütlü Yapısı Olarak STK’lar”, *Turkish Studies Social*, 15(1), 591-610.
- Sarıbay, A.Y. (2009, 16 Nisan). “Sivil Toplum: Üniversiteler mi, Toplumlar mı?”, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=iceriklist&tur=kitap&order=9..1&icerik=7&mm=200&stt=2>,
- Sempozyumu XIV, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Seyidov, İ. (2018). Sivil Diyalog Kavramını Yeniden Düşünmek: AB Destekli "Sivil Toplum Diyalogu" Programı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 61, 981-995.
- Sivil Toplum Diyalogu, (2022). “Program Hakkında”, <https://siviltoplumdiyalogu.org/program-hakkinda/>, (Erişim Tarihi: 30.03.2023).
- Şehitoğlu, R. ve Karakuş, A (2023), ‘Siyasi Spill Over ve Uyum/Entegrasyon: Avrupa Birliği Örneği’, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22(1), 295-309
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1999), “Helsinki Zirvesi (10-11 Aralık 1999)”, <https://www.mfa.gov.tr/helsinki-zirvesi-10-11-aralik-1999.tr.mfa> , (Erişim Tarihi : 02.01.2023).
- Talas, M. (2011). “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi”. *Türkoloji Çalışmaları*, (29), 387-401.

- Tanrıverdi, B.B. (2019). *1999 Helsinki Zirvesi Sonrası Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, İstanbul.
- Tekin, A. (2005). “Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği: Medeniyet Söylemi”, *Futures* , 37 (4), 287-302.
- TOBB (2022a). “Amaç ve Yapı”, <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/AmaciveYapisi.php#:~:text=Rooms%20ve%20markets%20aras%C4%B1nda%20birlik,profession%20%C4%B1r>, (Erişim Tarihi: 28.11.2022).
- TOBB (2022c). “Sorularla TOBB”, <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/seri-yayinlar/sorulara-tobb-web.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.11.2022).
- TOBB (2022d). “AB Uyum ve Müzakere Birimi”, <https://www.tobb.org.tr/ABDID/Sayfalar/Eng/ABUyumveMuzakereMudurlugu.php>, (Erişim Tarihi: 05.12.2022)
- TOBB (2022e). “Hakkımızda” <https://www.tobb.org.tr/ABDID/Sayfalar/Eng/Hakkimizda.php>, (Erişim Tarihi: 05.12.2022).
- TOBB (2022g). “2021 Faaliyet Raporu”, <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2022/78ABDI.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.12.2022).
- TOBB (2023a). “Girişimcilik-Ulusal Projeler”. <https://www.tobb.org.tr/Girisimcilik/Sayfalar/UlusalProjeler.php>. (Erişim Tarihi: 03.08.2023).
- TOBB (2023b). “Adaletin Terazisi Doğru Tartılmalı, Adaletin Kılıcı Doğru ve Zamanında Kesmelidir”. <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=29568&lst=MansetListesi>. (Erişim Tarihi: 03.08.2023).
- Tosun, E.K. (2007). “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları”. *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 3(2), 1-16.
- Tufan, G. (2012). "Türk Dış Politikasında Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü," *Turkish Policy Quarterly*, 11(4), 77-88.

- Tutar, F., Tutar, E. ve Erkan, C. (2012). “Avrupa Birliği - Türkiye İlişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 439-459. doi: 10.14520/adyusbd.330
- Türkiye Avrupa Vakfı, (2016). “Avrupa Birliği ile 10 Yıl: Mali Yardım, Sivil Toplum ve Katılım”, <http://turkiyeavrupavakfi.org/wp-content/uploads/2016/09/10-Years-with-EU-Financial-Assistance-SivilToplum-ve-Katılım.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.12.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2015). *AB ve Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyaloğu*, https://www.ab.gov.tr/48092_en.html, (Erişim Tarihi: 30.11.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2019). “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, https://www.ab.gov.tr/turkey-eu-relations_4_en.html, (Erişim Tarihi: 20.10.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2020). “Türkiye Tarihi ve AB İlişkileri”, https://www.ab.gov.tr/111_en.html, (Erişim Tarihi: 20.10.2022).
- Uçarer, E.M. (2014). “AB Tavlama mı? Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanında STK Savunuculuğu”, *Cambridge Uluslararası İlişkiler İncelemesi*, 27(1), 127-146.
- Uğur, M. (2007), *Avrupa Birliği ve Türkiye-Bir Temel/Güvenilirlik İkilemi*, İstanbul: Agora Kütüphanesi.
- Uysal, C. (2001), “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler”, *Akdeniz İ.B.D. Dergisi*, 1 (1), 140-153.
- Üçler, Y.T. (2014). “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye-AB İlişkileri”, *Journal of Social Economic Research*, 14 (27), 204-231.
- Ünalp Çepel, Z. (2006). Sivil Toplumun Avrupa Birliği Karar Alma Sürecine Katılımı: Avrupa Komisyonu ve Ekonomik ve Sosyal Komite Örnekleri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 5, 93-104.
- Veltmeyer, H. (2005). “Demokratik Yönetişim ve Katılımcı Kalkınma: Kalkınma STK’larının Rolü”, *Whitehead J. Dipl. & Uluslararası İlişkiler*, 6, 89.
- Yatkin, A. (2008). “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları, Avrupa Birliği üyesi Türkiye”. *Fırat Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 29-38.

- Yerlikaya, G.K. (2015), “Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin Uluslararası Görevleri ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Sorununun Kurumlar Kapsamında Değerlendirilmesi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 6(1), 1-32.
- Yetkin, M. (2002). *Avrupa Birliği Bekleme Salonunda Türkiye*, Ankara: İmge Yayınları.
- Yıldırım, E. (2005). “Apolitik Politikaların Kurucusu Olarak Sivil Toplum”. *Sivil Toplum: Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 3(10).
- Yıldırım, M. (2003). “Sivil toplum ve Devlet”. *ÇÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 226-242.
- Yıldız, M. (2013). "Sivil Toplum Örgütlerinin Türk Siyasetindeki Rolü: Genel Bir Bakış," *Uygulamalı Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(6), 3074-3078.
- Zihnioğlu, Özge, (2019). “European Union Civil Society Support and the Depoliticisation of Turkish Civil Society,” *Third World Quarterly*, 40, 3, 503-520.

ÖZET

Türkiye, kuruluşundan itibaren kendisine hedef olarak Batı'yı görmüş ve çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak kavramını adeta 'Batı medeniyetine dahil olmak' ifadesiyle özdeşleştirmiştir. Bu hedefe ulaşmak adına Batı Medeniyetinin önemli kuruluşları olarak gördüğü OECD, Avrupa Konseyi, NATO gibi oluşumlara üye olarak bu hedefe yaklaştığını veya yaklaşabildiğini düşünmüştür. 1957 tarihinde imzalanan Roma Anlaşmasıyla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (Bugünkü adıyla Avrupa Birliği) ise Türkiye'nin o dönemin gerçekleriyle ekonomik alandaki avantajları daha sonraki süreçte ise daha çok siyasi anlamdaki avantajlarını hesaba katarak katılmak istediği bir oluşum olmuştur ve 31 Temmuz 1959'da Topluluğa ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Bu tarihten itibaren de bu oluşuma katılma konusuna çabalarına devam etmektedir. Devam eden bu süreçte karşılanması gereken siyasi, ekonomi, hukuki ve sosyal yeterlilikler mevcuttur. Bu noktada devletin olduğu kadar devlet dışı örgütler olarak nitelendirilebilecek Sivil Toplum Kuruluşlarının da önemli roller üstlendiği bir gerçektir.

Bu çalışmada Türk iş dünyasının en büyük sivil toplum örgütlerinden birisi olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) bu sürece bakışı ve bu sürece sağladığı katkılar incelenmeye çalışılmaktadır.

ABSTRACT

Since its foundation, Turkey has seen the West as its target and has identified the concept of reaching the level of modern civilisations with the expression ‘to be included in Western civilisation’. In order to achieve this goal, Turkey thought that it was approaching or could approach this goal by becoming a member of the OECD, the Council of Europe and NATO, which it regarded as important institutions of Western Civilisation. Founded in 1957 with the Treaty of Rome, the European Economic Community (now known as the European Union) was a formation that Turkey wanted to join, taking into account its advantages in the economic field with the realities of that period and its advantages in the political sense in the later process, and applied for association to the Community on 31 July 1959. Since then, it has been continuing its efforts to join this organisation. There are political, economic, legal and social competences to be met in this ongoing process. At this point, it is a fact that NGOs, which can be described as non-state organisations as well as the state, play important roles.

In this study, the perspective of the Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey (TOBB), one of the largest non-governmental organisations of the Turkish business world, on this process and its contributions to this process are tried to be examined.